NORGES OFFENTLIGE UTREDNINGER

NOU 1998: 2

Om grunnlaget for inntektsoppgjørene 1998

Rapport nr. 1, 1998 fra Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene

Avgitt til Arbeids- og administrasjonsdepartementet 20. januar 1998

STATENS FORVALTNINGSTJENESTE
STATENS TRYKKING

OSLO 1998

Forord

Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene legger med dette fram sin rapport foran inntektsoppgjørene i 1998.

Rapporten gir oversikter over utviklingen i lønninger og inntekter, priser og konkurranseevne mv. I kapitlet om lønninger er det et avsnitt om utviklingen i lederlønninger. I likhet med tidligere gis det også et anslag for prisutviklingen i inneværende år. Rapporten bygger som vanlig delvis på foreløpige og usikre oppgaver for fjoråret.

Utvalgets medlemmer har deltatt i arbeidet med rapporten. I tillegg har følgende bidratt: Eystein Gjelsvik, Landsorganisasjonen i Norge, Oddbjørn Eidem, Næringslivets Hovedorganisasjon, Pål Boug og Torbjørn Eika, Statistisk sentralbyrå, Kjetil Berner, Liv Sannes og Kyrre Aamdal, Finansdepartementet, Tormod Belgum, Tone Tønnessen og Ola Veblungsnes, Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

Oslo, 20. januar 1998

Svein Longva leder
Stein Reegård
Leif Forsell
Olav Magnussen
Tore Eriksen
Bernhard Nestaas

KAPITTEL 1

Den samlede inntektsutviklingen

1.1 DISPONIBEL INNTEKT FOR NORGE

- *Moderat vekst i disponibel realinntekt for Norge i 1997.*

Etter noen år med sterk vekst i *disponibel inntekt for Norge* ser økningen fra 1996 til 1997 til å bli mere moderat. Ifølge våre anslag var økningen 52 milliarder kroner, fra 839,0 milliarder kroner i 1996 til 891 milliarder kroner i 1997. Økningen i de to foregående årene var på henholdsvis 84,5 i 1996 og 57,3 milliarder kroner i 1995.

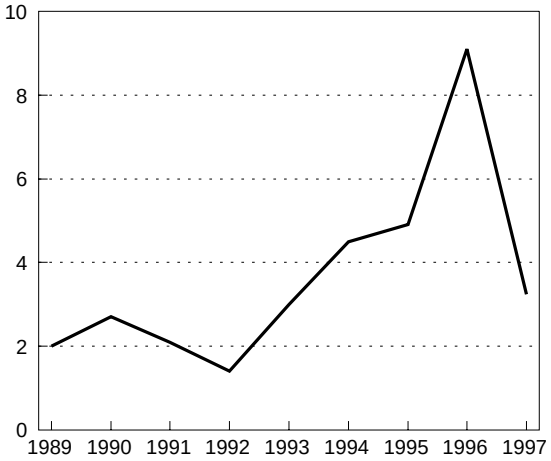

Figur 1.1 Disponibel realinntekt for Norge. Prosentvis vekst fra året før
Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 1.1: Inntekstsutviklingen i Norge. Milliarder kroner (løpende priser)

		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*	1997[1)]
	Bruttonasjonalprodukt	639.6	682.3	722.7	763.4	784.9	823.7	867.5	929.0	1017.8	1079
-	Kapitalslit	117.3	123.2	124.4	127.7	131.7	137.6	142.7	150.0	158.9	167
=	Nettonasjonalprodukt	522.3	559.1	598.3	635.7	653.2	686.1	724.8	779.0	858.8	912
-	Formuesinntekt og lønn til utlandet, netto	16.4	19.2	21.5	25.3	17.5	19.8	15.4	12.2	10.7	11
=	Nasjonalinntekt	505.9	539.9	576.8	610.4	635.7	666.3	709.4	766.8	848.1	901
-	Stønader og løpende overføringer til utlandet, netto	6.4	6.6	7.5	7.9	9.0	9.5	12.2	12.3	9.1	10

Tabell 1.1: Inntektsutviklingen i Norge. Milliarder kroner (løpende priser)

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*	1997[1)]
= Disponibel inntekt for Norge	499.5	533.3	569.3	602.5	626.7	656.8	697.2	754.5	839.0	891

* Foreløpige tall
1) Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Veksten i *disponibel realinntekt for Norge* ser ut til å ha normalisert seg i 1997, etter å ha vært meget høy året før. Ifølge våre anslag var veksten i 1997 3 3/4 prosent, som er på linje med gjennomsnittet for de foregående åtte årene. I 1996 var veksten hele 9,1 prosent og 4,9 prosent i 1995. I 1992 var veksten i disponibel realinntekt nede i bare 1,4 prosent.

Tabell 1.2: Vekst i disponibel realinntekt for Norge[1)] . Prosent

	Endring fra året før								
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*	1997[2)]
Vekst i disponibel realinntekt	2.0	2.7	2.1	1.4	3.0	4.5	4.9	9.1	3 3/4
Bidrag til vekst, prosentpoeng:[3)]									
Produksjonsvekst i utvinning og rørtransport av råolje og gass[4)]	2.6	0.8	2.3	1.8	0.2	2.1	1.3	2.6	0
Produksjonsvekst i øvrige næringer[4)]	-1.9	1.6	1.4	2.2	3.0	4.5	2.6	3.5	3 1/2
Endring i bytteforholdet	1.7	0.7	-0.9	-3.8	0.1	-2.4	0.4	2.3	1/4
Herav prisutviklingen på råolje og gass	1.8	1.7	-1.8	-2.1	-0.1	-1.8	-0.9	2.6	0
Endring i rente og stønadsbalansen overfor utlandet	-0.4	-0.4	-0.6	1.2	-0.4	0.3	0.5	0.7	0

* Foreløpige tall
1) Inntektstallene er deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, dvs. innenlandske sluttleveringer inklusive lagerendring, men eksklusiv kapitalslit.
2) Beregningsutvalgets anslag
3) Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.
4) Produksjonsvekst målt ved nettoproduktet regnet i faste priser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Veksten i disponibel realinntekt kan splittes i *bidrag* fra henholdsvis innenlandsk produksjonsvekst (nettonasjonalprodukt i faste priser), endring i rente- og stønadsbalansen overfor utlandet og endring i bytteforholdet overfor utlandet («terms of trade»). Vekstbidragene er vist i tabell 1.2, der bidraget fra produksjonsvekst er oppdelt i petroleumsvirksomhet og øvrige næringer.

Bidragene fra *produksjonsveksten i petroleumsvirksomheten* har på 1990-tallet gjennomgående vært høye, men bidraget i fjor ser ut til å ha vært nær null. I 1996 var vekstbidraget på 2,6 prosentpoeng og 1,3 prosentpoeng året før.

Bidragene fra *produksjonsveksten i øvrige næringer* har vært høye i de siste fem årene. Ifølge våre anslag bidro produksjonsveksten i disse næringene i 1997 med 3 1/2 prosentpoeng til veksten i disponibel realinntekt for Norge, helt på linje med året før og noe høyere enn i 1995.

Etter at *bytteforholdet overfor utlandet* gjennomgående forverret seg i første halvdel av 1990-tallet ga det i 1995 og 1996 positive bidrag til disponibel realinntekt for Norge. I fjor ser det ut til at bytteforholdsutviklingen ga et lite, men positivt bidrag til inntektsveksten.

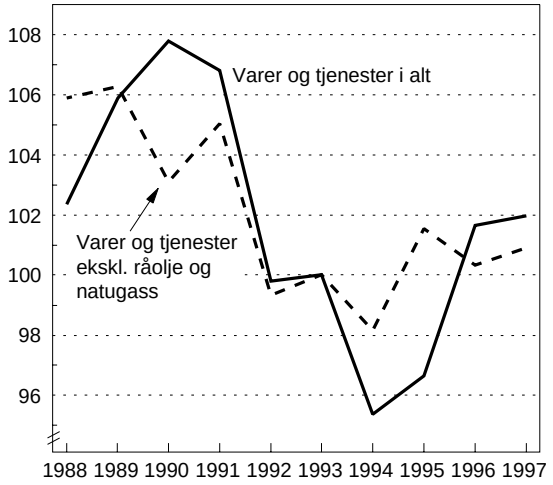

Figur 1.2 Bytteforholdet overfor utlandet. 1993=100
Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Overskudd i Norges driftsbalanse overfor utlandet gjennom hele 1990-tallet har medført en stadig reduksjon i Norges nettogjeld, og Norge kom i 1996 over i en netto fordringsposisjon. I tråd med denne utviklingen har vekstbidragene fra *endringene i rente- og stønadsbalansen* i de senere årene gjennomgående vært positive. Det ser imidlertid ut til at dette vekstbidraget var om lag null i 1997, noe som blant annet har sammenheng med økte overføringer til utlandet.

1.2 FAKTORINNTEKT, LØNN OG DRIFTSRESULTAT

Faktorinntekten gir uttrykk for den inntekten som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. Faktorinntekt kan beregnes som nettonasjonalprodukt (eller nettoproduktet for en næring) fratrukket netto produksjonsskatter, eller som summen av lønnskostnader og driftsresultat. Veksten i faktorinntekt er anslått til $6\frac{1}{4}$ prosent i 1997, som innebærer en klar nedgang fra veksten i de to foregående årene.

Fra slutten av 1980-tallet førte en forholdsvis beskjeden vekst i lønn per årsverk, flere nedsettelser av arbeidsgiveravgiften og svak sysselsettingsutvikling til en moderat vekst i *lønnskostnadene* i Norge. I 1994 kom det et omslag i sysselsettingen og antall sysselsatte har i de fire siste årene økt markert. Dette har bidratt til å heve veksten i lønnskostnadene sammenliknet med årene før. Ifølge våre anslag

var økningen i 1997 $7^1_{_2}$ prosent, om lag som i 1996 og noe høyere enn i 1994 og 1995.

Etter to år med kraftig vekst, ser det ut til at *driftsresultatet* for økonomien som helhet utviklet seg forholdsvist svakt fra 1996 til 1997. Vi har anslått veksten i fjor til $2^1_{_2}$ prosent, mot henholdsvis 14,5 prosent i 1996 og 9,4 prosent i 1995. Den kraftige nedgangen i veksten i driftsresultat fra 1996 til 1997, kan i stor grad trolig føres tilbake til utviklingen i petroleumsvirksomheten. Trekkes petroleumsvirksomheten ut, blir veksten i 1996 anslagsvis – 6,5, mot antatt $3^3_{_4}$ prosent i fjor. For 1996 anslår utvalget økningen i driftsresultatet i petroleumssektoren til vel 72 prosent, mens veksten i fjor ser ut til å ha vært ubetydelig.

Tabell 1.3: Nettonasjonalprodukt og faktorinntekt. Milliarder kroner

		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995 *	1996 *	1997 1)
	Nettonasjonalprodukt	522.3	559.1	598.3	635.7	653.2	686.1	724.8	779.0	858.8	912
-	Netto produksjonsskatter	78.7	77.0	78.3	82.5	87.4	94.0	104.9	116.1	130.1	141
=	Faktorinntekt	443.6	482.1	520.0	553.2	565.8	592.1	619.9	662.9	728.7	771
-	Lønnskostnader	339.7	344.2	357.2	374.0	388.2	396.2	415.8	439.7	473.2	509
=	Driftsresultat	103.9	137.9	162.8	179.2	177.6	195.9	204.1	223.2	255.5	262
-	Driftsresultat i petroleumsvirksomheten	12.6	35.8	51.6	53.3	51.5	52.8	55.7	59.3	102,2 1)	103
=	Driftsresultat eksklusive petroleumsvirksomheten	91.3	102.1	111.2	125.9	126.1	143.1	148.4	163.9	153,3 1)	159

* Foreløpige tall
1) Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.4: Faktorinntektsutviklingen. Vekst fra året før i prosent

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*	1997 1)
Nettonasjonalprodukt	7.0	7.0	6.3	2.7	5.1	5.7	7.5	10.2	$6^1_{_4}$
Faktorinntekt	8.7	7.9	6.4	2.3	4.6	4.7	6.9	9.9	$5^3_{_4}$
Lønnskostnader	1.3	3.8	4.7	3.8	2.1	4.9	5.8	7.6	$7^1_{_2}$
Driftsresultat	32.7	18.1	10.1	-0.9	10.2	4.2	9.4	14.5	$2^1_{_2}$
Driftsresultat i petroleumsvirksomheten	184.1	44.1	3.3	-3.4	2.5	5.5	6.5	72,3 1)	$^3_{_4}$
Driftsresultat eksklusive petroleumsvirksomheten	11.8	8.9	13.2	0.2	13.5	3.7	10.4	-6,5 1)	$3^3_{_4}$

* Foreløpige tall
1) Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Noen inntektsbegreper i nasjonalregnskapet

Bruttonasjonalproduktet gir uttrykk for den samlede verdiskapingen i landet, utført av innenlandske produsenter i markedsrettet og ikke-markedsrettet virksomhet. Etter fradrag for kapitalslit, som er den beregnede verdireduksjonen av produksjonskapitalen i landet som følge av slitasje og elde, framkommer *nettonasjonalproduktet* som netto verdiskaping eller netto inntekt opptjent i Norge.

Uten økonomisk samkvem med andre land ville nettonasjonalprodukt også vært landets disponible inntekt. Som deltaker i det internasjonale økonomiske samkvem vil imidlertid Norge ha finansinntekter av fordringer på utlandet og utlendinger ha tilsvarende inntekter på fordringer på oss, og vi kan motta og gi inntektsoverføringer. *Nasjonalinntekten* er den samlede inntekt som tilfaller nordmenn, og framkommer ved å legge netto renter, aksjeutbytte og andre primære inntekter fra utlandet til nettonasjonalproduktet. Ved i tillegg å legge netto stønader og andre løpende overføringer fra utlandet til nasjonalinntekten, får en fram *disponibel inntekt for Norge*. Ved å deflatere disponibel inntekt for Norge med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, kommer en fram til begrepet *disponibel realinntekt for Norge*.

Bytteforholdet overfor utlandet er en betegnelse på forholdet mellom gjennomsnittlig eksportpris og gjennomsnittlig importpris. Hvis prisene på norsk eksport over en periode stiger mindre enn prisene på de produkter Norge importerer, betyr dette at landet kan importere mindre for hver enhet eksportvare enn tidligere. En slik forverring i bytteforholdet trekker isolert sett disponibel realinntekt ned.

Nettonasjonalprodukt (nettoprodukt i en næring) fratrukket *netto produksjonsskatter* og *lønnskostnader* gir *driftsresultat*. Lønnskostnadene omfatter kontant- og naturallønn utbetalt til arbeidstakerne og arbeidsgivers trygde- og pensjonspremier. Driftsresultatet utgjør det beregnede overskuddet og kan tolkes som godtgjøring til produksjonsfaktorene kapital og eiernes egen arbeidsinnsats. Som følge av at tall for driftsresultat beregnes som restposter, må en regne med til dels store feilmarginer i disse anslagene.

I den *institusjonelle inntektsfordelingen* splittes disponibel inntekt for Norge etter hvilke institusjonelle sektorer inntektene tilfaller. Blant institusjonelle sektorer skiller en vanligvis mellom: Offentlig forvaltning, finansielle foretak, ikke-finansielle foretak, husholdninger og utlandet.

Offentlig forvaltning består av statsforvaltningen (inklusive trygdeforvaltningen) og kommuneforvaltningen. Inntektene består i hovedsak av skatt på inntekt og formue, trygde- og pensjonspremier og produksjonsskatter. De viktigste postene på utgiftssiden ved beregning av disponibel inntekt er produksjonssubsidier og stønader til private konsumenter.

Finansforetak består av Norges Bank, private og offentlige banker, forsikringsselskaper, kredittforetak og andre finansieringsinstitusjoner.

Ikke-finansielle foretak (selskaper) består av statsforetak (inklusive statens forretningsdrift), kommuneforetak og private ikke-finansielle foretak.

Husholdningssektoren omfatter alle personer hjemmehørende i Norge og ideelle organisasjoner med virksomhet rettet mot husholdningene.

KAPITTEL 2

Inntektsutviklingen for husholdningene

I *"Disponibel realinntekt i husholdningssektoren"* i avsnitt 2.1 gjengis tall for husholdningenes disponible realinntekt basert på nasjonalregnskapet. I *"Beregnede endringer i inntekter for utvalgte lønnstakerhusholdninger"* i avsnitt 2.2 presenteres mer detaljerte tall for inntektsutviklingen for utvalgte eksempler på lønnstakerhusholdninger, der en fokuserer spesielt på betydningen av ulik lønnsutvikling og skattesystemet. I *"Utviklingen i pensjonsytelser fra folketrygden fra 1995 til 1997"* i avsnitt 2.3 omtales utviklingen i pensjonsytelser fra folketrygden.

2.1 DISPONIBEL REALINNTEKT I HUSHOLDNINGSSEKTOREN

- *Klar økning i husholdningens disponible realinntekt i 1997. Lønnsinntektene ga det største positive bidraget til inntektsveksten. Disponibel realinntekt regnet per person gikk opp med om lag 2,7 prosent fra 1996 til 1997.*

Nasjonalregnskapets inntektsregnskap inneholder en samlet oversikt over husholdningssektorens inntekter og utgifter, dvs. etter at en har summert over alle økonomiske enheter hjemmehørende i husholdningssektoren. (For en nærmere redegjørelse for hva som inngår i husholdningssektoren se boks 1.1). Tabell 2.1 viser husholdningenes inntekter og utgifter fordelt på ulike poster for årene 1988-1997. I forhold til konvensjonene i nasjonalregnskapet er arbeidsgiveravgiften (inklusive arbeidsgivers pensjonspremier) trukket ut både på inntektssiden (lønnsinntekter) og utgiftssiden (direkte skatter og trygdepremier). Beregningene viser en betydelig vekst i disponibel realinntekt for husholdningene de syv siste årene, etter moderat vekst gjennom de to forutgående årene. I følge foreløpige nasjonalregnskapstall økte husholdningenes disponible realinntekter med hele 4,6 prosent fra 1995 til 1996. Dette er om lag 2 prosentpoeng høyere enn veksten i både 1994 og 1995. Veksten i 1997 er anslått til om lag 3,3 prosent.

Tabell 2.1: Inntekter og utgifter for husholdningene[1)] . Milliarder kroner hvor ikke annet fremgår

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*	1997[2)]
Inntekter	516.6	539.1	569.8	600.4	629.1	649.4	663.7	696.3	735.7	772.9
Lønnsinntekter[3)]	280.8	284.5	295.7	309.1	319.9	331.3	347.2	367.3	395.4	423.8
Driftsresultat	60.8	68.3	74.6	81.5	83.9	88.0	90.2	92.5	94.7	97.5
Offentlige stønader	92.7	105.1	115.3	125.0	133.9	139.4	141.9	146.8	154.5	161.1
Renteinntekter[4)]	48.3	45.5	46.3	46.1	48.7	46.3	39.2	41.1	38.4	35.0
Andre inntekter[5)]	33.9	35.7	37.9	38.6	42.7	44.4	45.2	48.6	52.6	55.5
Utgifter	197.1	198.5	206.1	209.8	212.6	209.9	207.5	216.1	228.0	233.3
Direkte skatter og trygdepremier[3)]	110.2	110.6	115.4	120.3	121.0	128.0	136.9	146.8	158.7	168.1
Renteutgifter	70.8	71.3	72.7	70.7	70.7	60.8	48.1	45.3	44.3	40.0
Andre utgifter	16.1	16.6	18.0	18.9	20.9	21.1	22.5	24.0	25.0	25.2
Disponibel inntekt	319.5	340.7	363.7	390.6	416.5	439.6	456.2	480.2	507.6	539.6

Tabell 2.1: Inntekter og utgifter for husholdningene[1)] . Milliarder kroner hvor ikke annet fremgår

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*	1997[2)]
Disponibel realinntekt[6)]	412.7	419.9	428.2	442.6	459.6	475.5	487.6	499.3	522.1	539.6
Vekst i disponibel realinntekt, prosent	-	1.7	2.0	3.3	3.9	3.5	2.6	2.4	4.6	3.3

* Foreløpige tall.
1) Dekomponeringen av husholdningenes disponible inntekter skiller seg noe fra nasjonalregnskapets. Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.
2) Beregningsutvalgets anslag
3) Eksklusive arbeidsgiveravgift.
4) Husholdningenes renteinntekter omfatter i tillegg til renter på bankinnskudd også renter og aksjeutbytte på finansobjekter. I 1997 er det antatt at aksjeutbytte utgjorde rundt 33 prosent av de totale renteinntektene i husholdningssektoren.
5) I denne inntektsposten inngår overføringer til ideelle organisasjoner fra husholdninger og andre innenlandske sektorer og overføringer til husholdninger fra innenlandske sektorer utenom offentlig forvaltning. Stønader fra utlandet inngår også i andre inntekter.
6) Deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner. 1997=100.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 2.2 viser hvordan de ulike inntekts- og utgiftskomponentene har bidratt til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i perioden 1989-1997. Til tross for at bidraget fra lønnsinntektene har steget markant gjennom perioden 1991-1997 har kjøpekraftsutviklingen for husholdningene vært meget jevn. Bidragene fra offentlige stønader har nemlig gjennomgående blitt redusert i årene fra 1991 til 1997, mens de negative bidragene fra skatter har økt. Denne utviklingen har i stor grad sammenheng med de automatiske stabilisatorene i økonomien. Utformingen av den aktive finanspolitikken gjennom perioden har også bidratt til den jevne utviklingen i husholdningenes kjøpekraft.

Den anslåtte veksten i husholdningenes disponible realinntekter fra 1996 til 1997 skyldes både en klar reallønnsvekst og vekst i sysselsettingen. Vekstbidraget fra *lønnsinntektene* anslås for 1997 til i overkant av 17 milliarder 1997-kroner som tilsvarer 3,3 prosentpoeng. Dette er i underkant av 2 prosentpoeng mindre enn lønnsbidraget i 1996, men rundt ett prosentpoeng mer enn bidraget i 1995. Med en nominell vekst i lønnsinntektene på 7,1 prosent og en vekst i nasjonalregnskapets deflator for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner på om lag 2,9 prosent anslås realveksten i samlet lønnsinntekt å bli på rundt 4,2 prosent i 1997. Bak denne realveksten i lønnsinntektene ligger en oppgang i utførte timeverk på om lag 2,6 prosent og en reell oppgang i timelønnen[1] på 1,6 prosent.

1. Timelønnen er deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner.

Tabell 2.2: Disponibel realinntekt for husholdninger. Endring i milliarder 1997-kroner hvor ikke annet fremgår[1)]

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995 *	1996 *	1997 2)	Vekstbidrag i prosentpoeng 1997[2)]
Endring i disponibel realinntekt[3)]	7.2	8.3	14.3	17.0	15.9	12.1	11.6	22.8	17.5	3.3
Bidrag fra										
Lønnsinntekter	-12.0	-2.6	2.1	2.7	5.4	12.8	10.8	24.8	17.2	3.3
Driftsresultat	5.6	3.6	4.5	0.2	2.6	1.2	-0.2	1.2	0.1	0.0
Offentlige stønader	9.8	6.2	5.9	6.1	3.1	0.9	0.9	6.3	2.2	0.4
Direkte skatter og trygdepremier	6.0	0.4	-0.4	2.8	-4.9	-7.9	-6.3	-10.6	-4.9	-0.9
Netto renteutgifter	-2.8	0.8	3.2	3.6	8.6	6.1	5.1	-1.7	1.1	0.2
Andre inntekter netto	0.6	-0.1	-1.1	1.7	1.1	-0.9	1.3	2.8	1.8	0.4

* Foreløpige tall.
1) Dekomponeringen av husholdningenes disponible realinntekter skiller seg noe fra nasjonalregnskapets. Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.
2) Beregningsutvalgets anslag.
3) Inntekts- og utgiftstall er deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner. 1997=100.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Stønader fra det offentlige, som er den viktigste inntektskilden for pensjonister og trygdede, har i perioden 1989-1997 gitt positive bidrag til veksten i husholdningenes disponible realinntekt. Det har gjennomgående vært en avtagende tendens i bidraget fra stønadsveksten i de senere årene. Nedgangen i antall arbeidsledige forklarer mye av denne utviklingen. Foreløpige nasjonalregnskapstall viser imidlertid at bidraget fra offentlige stønader tok seg markant opp i 1996, og var på høyde med bidragene i hvert av årene i perioden 1990-1992. Det forholdsvis sterke vekstbidraget i 1996 hang hovedsakelig sammen med en økning i utbetalinger av alderspensjon. For 1997 er det anslått at vekstbidraget fra offentlige stønader vil bli i underkant av ett halvt prosentpoeng.

Bidraget fra *direkte skatter og trygdepremier* vil være negative selv med uendrede gjennomsnittlige skattesatser så lenge realinntektene øker. I forbindelse med skattelettelsen ved innføringen av det nye skattesystemet i 1992 bidro denne utgiftsposten med om lag 0,5 prosentpoeng til den sterke veksten i husholdningenes disponible realinntekter fra 1991 til 1992. De negative vekstbidragene for årene 1993-1997 har sammenheng med realinntektsveksten som har funnet sted i denne perioden. For 1997 anslås direkte skatter og trygdepremier å redusere veksten i husholdningenes disponible realinntekter med 4,9 milliarder 1997-kroner. Dette tilsvarer om lag ett prosentpoeng.

Med unntak for årene 1990 og 1996 hvor vekstbidragene fra *netto renteutgifter* var nær null, bidro denne utgiftsposten positivt til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i perioden 1990-1996. Denne utviklingen henger blant annet sammen med den sterke finansielle konsolideringen i husholdningene, med betyde-

lig gjeldsnedbetaling eller økning av fordringer. Utviklingen i husholdningenes netto renteutgifter er anslått å være om lag uendret fra 1996 til 1997. Endringen i samlede renteinntekter kan dekomponeres i bidrag fra endring i fordringsrenter og endring i fordringsbeholdning. Tilsvarende kan endringen i samlede renteutgifter dekomponeres i endring i utlånsrenter og i gjeldsbeholdning. Norges Bank har foretatt en slik dekomponering (jfr. figurene 2.2 og 2.3).

Talloppgavene fra Norges Bank viser at de samlede renteinntektene i 1995 gikk opp som følge av oppgangen i fordringsbeholdningen gjennom året. Dette ble delvis motvirket av en svak nedgang i innskuddsrentene. De samlede renteutgiftene gikk derimot ned i 1995 på grunn av et sterkere bidrag fra rentenedgangen enn gjeldsoppbyggingen. I 1996 gikk både renteinntektene og renteutgiftene noe ned som følge av at nedgangen i det generelle rentenivået dominerte oppgangen i både fordrings- og gjeldsbeholdningen. Anslagene fra Norges Bank viser at utviklingen i 1996 fortsatte gjennom 1997.

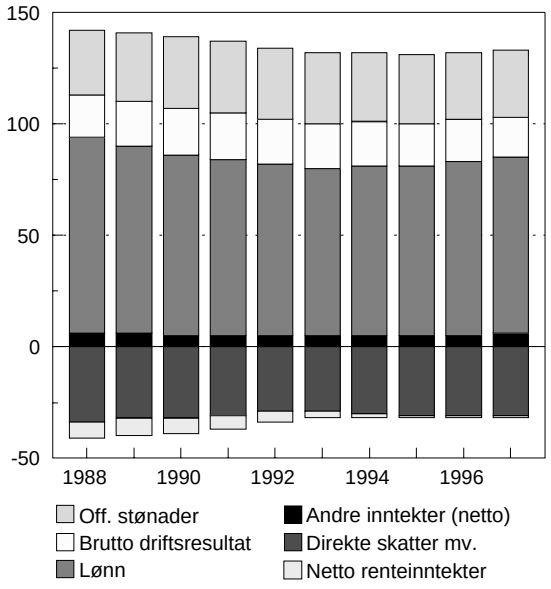

Figur 2.1 Husholdningenes inntekter og utgifter i prosent av disponibel inntekt
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Disponibel realinntekt og antall personer

Inntektstall fra inntektsregnskapet for husholdningssektoren er summariske i den forstand at de ikke korrigerer for endringer i husholdningenes antall og sammensetning. Disponibel realinntekt regnet per person kan for 1997 anslås til rundt 122 000 1997-kroner. Med omtrent 2,2 personer per husholdning (jfr. Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995) blir gjennomsnittlig disponibel realinntekt per husholdning i overkant av 268 000 1997-kroner. I tabell 2.3 vises årlig prosentvis vekst i disponibel realinntekt i husholdningssektoren regnet per person i perioden 1989-1997. Veksten fra 1996 til 1997 er anslått til 2,7 prosent, og tilsvarer om lag den gjennomsnittlige årlige veksten i syvårsperioden 1991 til 1997.

Tabell 2.3: Vekst i brutto disponibel realinntekt pr. person[1)] . Prosent

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*	1997[2)]
Disponibel realinntekt per person	1.4	1.6	2.8	3.2	2.8	2.0	1.9	4.0	2.7

* Foreløpige tall.
1) Basert på tall fra folkemengden ved utgangen av året.
2) Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Det foreligger foreløpig ikke tall, etter hovedrevisjonen av nasjonalregnskapet, for veksten i disponibel realinntekt for sosioøkonomiske grupper som lønnstakere, personlig næringsdrivende og trygdede.

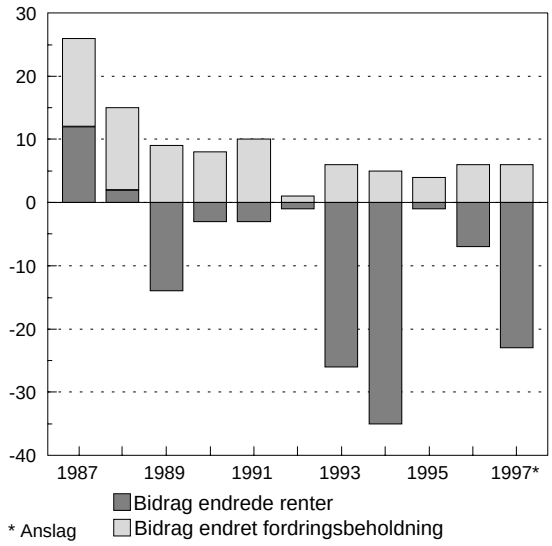

Figur 2.2 Husholdningenes samlede renteinntekter[1)] . Vekst i prosent.

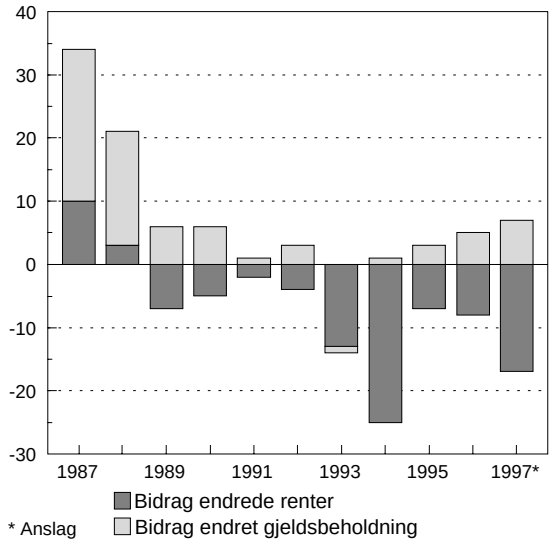

Figur 2.3 Husholdningenes samlede renteutgifter[1)] *. Vekst i prosent.*

1. Norges Banks beregninger avviker fra Statistisk sentralbyrås, som en følge av ulike metoder og forskjeller i datamaterialet. Veksten i renteinntekter og renteutgifter i "" i figurene 2.2 og "" i 2.3 vil derfor ikke samsvare helt med de tilsvarende tallene i tabellene 2.1 og 2.2. Forholdet mellom de ulike bidragene vil likevel være omtrent de samme.

Kilde: Norges Bank

Nærmere om noen begreper knyttet til husholdningenes inntekter

Utviklingen i husholdningenes *disponible realinntekter* blir i hovedsak bestemt av fire forhold; inntektsutviklingen, skatteendringer, utviklingen av renteutgiftene og prisutviklingen.

- En personhusholdning kan ha *inntekt* fra flere kilder, f eks lønnsinntekt, inntekter fra næringsvirksomhet, renter av bankinnskudd eller andre finansinvesteringer og inntekter fra pensjoner og andre trygdeordninger. En lønnstakerhusholdning har lønn som hovedinntekt, mens næringsinntekter og trygder er hovedinntekter for henholdsvis personlig næringsdrivende og trygdede. Det er grunn til å merke seg at varige konsumgoder utenom bolig ifølge konvensjonene i nasjonalregnskapet regnes som konsumert i sin helhet det året de anskaffes. I tråd med dette inngår derfor ikke beregnet avkastning på varige konsumgoder (utenom bolig) som inntekt i nasjonalregnskapets inntektsregnskap. Husholdningene er derimot eiere av produksjonssektoren for boligtjenester i regnskapet, og mottar følgelig den beregnede avkastningen på boligkapitalen i denne sektoren som en del av sin inntekt.
- *Skatten* for ulike husholdninger kan variere selv om den samlede inntekten i utgangspunktet er lik. Ulike inntektsarter kan etter skattereglene bli behandlet forskjellig. Skattene vil også være avhengige av hvordan husholdningene innretter seg. F eks vil skattene avhenge av om inntekten i husholdningen er opptjent av en eller flere personer og fordelingen av inntekt dem i mellom. Videre kan fortsatt en husholdning til en viss grad påvirke skattens størrelse ved sin finansielle tilpasning.
- I nasjonalregnskapet kommer husholdningenes totale *renteutgifter* til fratrekk

ved beregning av disponibel inntekt. Kjøp av varige konsumgoder utenom bolig regnes i nasjonalregnskapet som konsum og ikke som investering. I tråd med dette tas det ikke hensyn til at beholdningen av de varige konsumgodene (utenom bolig) gir en avkastning gjennom flere år. Hvis kjøp av disse varige godene lånefinansieres, kommer renteutgiftene til fradrag ved beregning av disponibel inntekt i nasjonalregnskapet.

- Beregninger av *disponibel realinntekt* krever en omregning til faste priser, dvs. en må dividere den løpende inntekten med en *prisindeks*. Valget av prisindeks er ikke opplagt. Det vanlige er å deflatere husholdningenes inntekter med en felles prisindeks – enten konsumprisindeksen eller nasjonalregnskapets prisindeks for husholdningers og ideelle organisasjoners totale forbruk. I beregningene i denne rapporten er den sistnevnte prisindeksen benyttet.

Det bør understrekes at disponibel realinntekt ikke gir direkte utrykk for *levekår*. Ett problem i denne forbindelse er knyttet til bruk av en felles prisindeks som nevnt ovenfor. En får ikke tatt hensyn til at husholdninger kan ha ulik forbrukssammensetning og at prisene på ulike varer og tjenester varierer for ulike husholdninger. Videre bør det påpekes at offentlig konsum ikke er med i beregningene selv om denne posten er et viktig bidrag til levekårene. Direkte skatter kommer til fradrag i disponibel inntekt, og endringer i produksjonsskatter tas hensyn til gjennom virkninger på prisene. Motytelsene, bortsett fra kontantytelser i form av stønader og pensjoner o.l., faller derimot utenfor.

Det bør også nevnes at enkelte inntektskomponenter som inntektsføres i nasjonalregnskapet, ikke utbetales til husholdningene det aktuelle året. Et eksempel på dette er avkastning på husholdningenes forsikringskrav.

Omvurdering av aktiva, f eks ikke realiserte aksjegevinster/tap, endringer i verdien av boligkapitalen o.l., inngår ikke i begrepet disponibel inntekt slik det er presisert ovenfor. Slike omvurderinger av aktiva vil påvirke forbruksmulighetene over tid, men hører begrepsmessig hjemme i et kapitalregnskap for husholdningene.

2.2 BEREGNEDE ENDRINGER I INNTEKTER FOR UTVALGTE LØNNSTAKERHUSHOLDNINGER

- *Lønnstakere med gjennomsnittlig lønnsvekst hadde en økning i reallønn etter skatt på om lag 1,8 prosent fra 1996 til 1997.*

Den totale inntektsvirkningen for ulike grupper lønnstakerhusholdninger avhenger bl.a. av den tariffmessige lønnsøkningen det forhandles om under lønnsoppgjøret og av virkningen av lønnsglidningen. I tillegg vil skatter og økning i priser bidra til at realverdien av den totale lønnsøkningen blir mindre enn økningen i det nominelle lønnstillegget. Det er derfor alminnelig interesse for beregninger som belyser hvordan skatter og priser påvirker *reallønn etter skatt.*

Utgangspunktet for beregningene i dette avsnittet er gjennomsnittlig årslønn for lønnstakere som har utført et fullt normalårsverk uten overtid. *"Disponibel realinntekt i husholdningssektoren"* i Avsnitt 2.1 gjengir som referanse tall for husholdningenes samlede disponible realinntekt basert på nasjonalregnskapet. Mens veksten i husholdningenes disponible realinntekt regnet per person var om lag 2,7 prosent fra 1996 til 1997, var økningen i gjennomsnittlig reallønn etter skatt for lønnstakere med et fullt normalårsverk (uten overtid) på om lag 1,8 prosent. Den gjennomsnittlige inntektsveksten for husholdningene som gruppe ble påvirket av den sterke veksten i sysselsettingen og av økningen i utbetalinger av alderspensjon. Dette var viktige kilder til ulik inntektsvekst for de to inntektsbegrepene.

Nærmere om beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt fra 1995 til 1997 for hovedgrupper av lønnstakere

Reglene for beskatning av inntekt har i stor grad vært uendret i perioden 1992 til 1998. Maksimal skatt på alminnelig inntekt har vært 28 prosent i disse årene. Maksimal marginalskatt på lønn var 48,8 prosent i 1992 og er 49,5 prosent fra 1993 til 1998. Skattesatser og inntektsgrenser mv. for inntektsårene 1994 til 1998 fremgår i vedlegg 7, tabell 7.1.

I tabell 2.4 legger Beregningsutvalget fram beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt for hovedgrupper av lønnstakere fra 1995 til 1997. Det er i hovedsak tatt utgangspunkt i det datamaterialet som gjengis i tabell 3.2. Dette innebærer at tallene for perioden fra 1996 til 1997 er foreløpige for alle grupper, bortsett fra for funksjonærer i NHO-området, ansatte i forretnings- og sparebanker og forsikring.

Tabell 2.4: Beregnet årslønnsvekst og vekst i reallønn etter skatt for noen grupper. Enslige uten fradrag

		1995/96		1996/97	
Grupper	Årslønn i 1996, kr	Lønnvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Anslått lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
Alle grupper (1)	236 600	4,4	2,9	4^{1}_{-4}	1,8
Timelønte i NHO-bedrifter (2)					
Industri	209 700	4,2	2,8	4	1,4
Byggevirksomhet	216 400	4,5	3,1	6	3,2
Landtransport	189 100	5,2	3,7	4	1,4
Funksjonærer i NHO-bedrifter					
Ledende	419 200	4,7	3,2	5,5	2,8
Andre	254 000	4,3	2,8	4,8	2,3
Varehandel (3)					
Ledende	352 100	4,0	2,6	-	-
Andre i detaljhandelen	188 800	4,7	3,2	-	-
Hotell- og restaurant (4)	175 400	4,3	2,9	4,5	1,8
Forretnings- og sparebanker					
Ledende	391 700	5,6	3,9	5,3	2,6
Andre	238 400	5,2	3,5	5,3	2,6
Forsikring					
Ledende	409 200	1,8	0,9	2,3	0,2
Andre	253 700	3,4	2,2	5,1	2,5
Staten					
Ledende (6)	315 000	3,9	2,6	-	-
Andre	229 000	4,4	2,9	4	1,6
Kommunene (5)					
Ledende	308 900	3,3	2,1	-	-
Andre	213 500	4,4	3,0	4	1,4

Tabell 2.4: Beregnet årslønnsvekst og vekst i reallønn etter skatt for noen grupper. Enslige uten fradrag

Grupper	Årslønn i 1996, kr	1995/96		1996/97	
		Lønnvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Anslått lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
Skolesektor	248 100	4,1	2,7	-	-
Forretningsm. tjenesteyting					
Ledende	401 000	5,0	3,4	-	-
Andre	265 700	4,9	3,3	-	-

1) Veid gjennomsnitt med andel av total utbetalt lønn som vekter.
2) Omfatter timelønte som er med i NHOs kvartalsstatistikk. Gjelder timelønte med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.
3) Omfatter alle bedrifter i engros- og detaljhandel som i utgangspunktet sysselsetter 5 eller flere personer medregnet eiere.
4) Tallene omfatter både måneds-, time-, og prosentlønte. Både heltids- og deltidsansatte er med i veksttallene. Årslønnsnivået er et gjennomsnitt for fastlønte og prosentlønte.
5) Kommunene i alt omfatter også helse- og sosialsektoren, men eksklusive skolesektoren. Oslo er ikke med i perioden fra 1995 til 1997.
6) Omfatter byråsjef, underdirektør og avdelingsdirektør.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 2.4 viser at lønnstakere som har hatt en årslønn og en lønnsvekst som tilsvarer gjennomsnittet for alle grupper har fått en økning i reallønn etter skatt på om lag 1,8 prosent fra 1996 til 1997. Det er sett bort fra endringer i skattemessige fradrag. Når en forutsetter at netto fradragene vokser i takt med lønnen, vil størrelsen på fradragene i liten grad påvirke veksten i reallønn etter skatt i denne perioden.

For timelønte i industrien økte reallønnen etter skatt i gjennomsnitt med om lag 1,4 prosent fra 1996 til 1997, mens økningen for funksjonærer i NHO-bedrifter, utenom ledende funksjonærer, var om lag 2,3 prosent i samme periode. For offentlig ansatte, utenom ledende arbeidstakere, økte reallønnen etter skatt i gjennomsnitt med mellom 1,4 prosent og 1,6 prosent fra 1996 til 1997, dvs. i underkant av den gjennomsnittlige veksten i reallønn etter skatt for alle grupper.

Tabellen illustrerer at det er ledende funksjonærer i NHO-bedrifter og timelønte i byggevirksomhet samt ansatte i forretnings- og sparebanker som i gjennomsnitt har fått den sterkeste veksten i reallønn etter skatt fra 1996 til 1997.

Beregningsutvalget har i tabell 2.5 beregnet utviklingen i reallønn etter skatt for følgende grupper:

- Lønnstakere med en lønnsinntekt i 1996 på henholdsvis 200 000 kroner og 400 000 kroner. Beregningene er utført for henholdsvis enslige lønnstakere, for lønnstakere som forsørger ektefelle og to barn, og for ektepar der begge ektefeller arbeider og har to barn. Det er beregningsmessig forutsatt at barna er mellom 3 og 12 år.

De generelle forutsetningene for beregningene er nærmere omtalt i boks 2.2.

Beregninger av endringer i reallønn etter skatt

Beregningene av endringer i reallønn etter skatt i dette avsnittet bygger på følgende forutsetninger:

- Inntektstakeren mottar bare én inntektsart (lønn).
- Det er bare tatt hensyn til skatteregler som berører alle eller de fleste lønnstakere.
- En har ikke tatt hensyn til de store individuelle og varierende mulighetene til å tilpasse seg endringer i skattesystemet.
- Barnetrygd regnes som negativ skatt. Det er ikke tatt hensyn til andre overføringer fra offentlige budsjetter.
- Det er brukt samme prisindeks (konsumprisindeksen) for alle husholdningstyper ved omregning til reallønn.

Det er en selvfølge at beregninger basert på så enkle forutsetninger må brukes med forsiktighet. Beregningsutvalget mener likevel av flere grunner at denne type beregninger kan ha interesse:

- Resultatene indikerer i hvilken retning endringer i sentrale skatteregler isolert sett trekker.
- Over kortere perioder, med små strukturelle endringer i sammensetning av inntekter og husholdninger, kan en trekke noe mer generelle konklusjoner om inntektsutviklingen for de ulike husholdningstypene enn det de sterkt forenklende forutsetningene skulle tilsi. Beregningsmåten tilsier likevel at det ikke legges vekt på mindre avvik mellom gruppene.
- Siden det forhandles bare om lønn, kan beregninger der en kun endrer lønnen være av særlig interesse.

Den nominelle lønnsinntekten etter skatt beregnes ved at en trekker inntektsskatter og avgifter til folketrygden fra lønnsinntekten. For barnefamilier tar en også hensyn til forsørgerfradraget i skatt og barnetrygden. Lønnsinntekt etter skatt beregnet på denne måten gir uttrykk for hva lønnstakeren har til disposisjon av lønnsinntekten (og eventuelt barnetrygden) til betaling av gjeldsrenter og til kjøp av varer og tjenester etter at samlede skatter er betalt. En kommer deretter fram til endring i reallønn etter skatt ved å deflatere endringen i den nominelle lønnsinntekten etter skatt med endringen i konsumprisindeksen.

Utvalget har i beregningene i tabell 2.5 lagt til grunn en lønnsvekst på 4,4 prosent fra 1995 til 1996 og $4\frac{1}{4}$ prosent fra 1996 til 1997. Dette tilsvarer gjennomsnittlig årslønnsvekst i perioden. Konsumprisindeksen økte med 1,3 prosent fra 1995 til 1996 og 2,6 prosent fra 1996 til 1997.

Tabell 2.5: Bereregnet endring i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger. Prosentvis endring.

Lønnsinntekt i 1996	1995-1996	1996-1997
200 000 kroner		
Enslig lønnstaker uten barn[1)]	3,0	1,6
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år[2)]	2,6	1,3
400 000 kroner		
Enslig lønnstaker uten barn[1)]	3,0	1,8

Tabell 2.5: Bereregnet endring i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger. Prosentvis endring.

Lønnsinntekt i 1996	1995-1996	1996-1997
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år [2)]	2,7	1,6
Ektepar med 2 barn mellom 3 og 16 år, hvor den ene ektefellen tjener 250 000 kroner og den andre 150 000 kroner[3)]	2,7	1,6

1) Enslige lønnstakere uten barn blir liknet i klasse 1.
2) Ektepar med én inntekt vil bli liknet i klasse 2.
3) Ektefellene i dette typehusholdet vil bli liknet særskilt i klasse 1.

Kilde: Beregningsutvalget.

Tabell 2.5 viser at det er relativt liten variasjon i reallønn etter skatt for de valgte eksemplene fra 1996 til 1997. Med de forutsetningene som er valgt her økte reallønnen etter skatt med mellom 1,3 prosent og 1,8 prosent i denne perioden.

Beregnede virkninger av endringer i skattereglene fra 1997 til 1998 for utviklingen i lønnsinntekt etter skatt

Kort om endringer i skatteregler for lønnstakere fra 1997 til 1998

Skattereglene for *1998* er i hovedsak en videreføring av skatteoppleggene fra 1992 til 1997. Standard bunnfradrag og progresjonsgrenser er i hovedsak økt med om lag $3\frac{1}{2}$ prosent fra 1997 til 1998, mens særskilte beløpsgrenser og bunnfradrag i hovedsak er holdt uendret. Gensene i 1. trinn i toppskatten er imidlertid oppjustert med om lag 3 prosentpoeng mer enn den lønnsvekst som er lagt til grunn i budsjettet for 1998, og øvre grense i minstefradraget er overregulert med om lag $\frac{3}{4}$ prosentpoeng. Inntektsskattesatsene er holdt uendret fra 1997. Barnetrygden og forsørgerfradraget er videreført på samme nivå som i 1997. Foreldrefradraget for udokumenterte utgifter til pass og stell av barn er opphevet fra 1997 til 1998, mens fradraget for dokumenterte utgifter til barnetilsyn samtidig er gjort generelt. Det medfører at det også gis til husholdninger med én inntekt.

Dette skatteopplegget innebærer isolert sett om lag uendret gjennomsnittsskatt for lønnstakere som har en vekst i lønninger og skattemessige fradrag om lag på linje med justeringen av beløpsgrensene ($3\frac{1}{2}$ prosent) i skattesystemet. En lønnstaker i skatteklasse 1 som betaler toppskatt og som ikke har barn, vil isolert sett få en skattelette på i underkant av 750 kroner som følge av at innslagspunktene i 1. trinn i toppskatten og øvre grense i minstefradraget øker mer enn forutsatt lønnsvekst. Veksten i inntekt etter skatt kan isolert bli noe lavere for skattytere med barn mellom 3 og 16 år enn for skattytere uten barn, bl.a. som følge av at barnetrygden og forsørgerfradraget er holdt nominelt uendret fra 1997 til 1998 (barnetrygden regnes som en negativ skatt). For de toinntektsfamiliene som ikke har dokumenterte utgifter til barnepass innebærer bortfallet av det udokumenterte foreldrefradraget en ytterligere skatteskjerpelse sammenlignet med 1997.

Isolert virkning av endret lønnsvekst fra 1997 til 1998 for utviklingen i lønnsinntekt etter skatt

Tabell 2.6 illustrerer hvordan lønnsinntekten etter skatt i 1998 isolert sett påvirkes av at lønnen i 1998 endres med 1 prosent. For alle husholdningene endres inntekt etter skatt prosentvis mindre enn lønningene. Skattesystemet betyr noe mer for virkningene av alternative lønnsendringer på inntekt etter skatt for høye lønnsinntekter og for barnefamiliene. Det skyldes at marginalskatten særlig for disse gruppene er høyere enn gjennomsnittsskatten og at barnetrygd og forsørgerfradrag i skatt er fastlagt i nominelle kronebeløp.

Tabell 2.6: Isolert endring i nominell lønnsinntekt etter skatt ved 1 prosentpoengs endring i lønnsinntekten i 1998. Utvalgte lønnstakerhusholdninger[1)]

	Prosentvis vekst		
Lønnsinntekt	Enslig uten barn	Ektepar med én inntekt, 2 barn, 10 og 7 år	Ektepar, 2 inntekter[2)], 2 barn, 10 og 7 år
125 000	0.9	0.7	
200 000	0.9	0.7	
250 000 (150 000 + 100 000)	0.8	0.8	0.8
350 000 (200 000 + 150 000)	0.8	0.7	0.8
400 000 (250 000 + 150 000)	0.8	0.7	0.8

1) Barnetrygden regnes som negativ skatt.
2) Inntektene er fordelt mellom ektefellene som antydet i parentesene i forspalten.

Kilde: Beregningsutvalget.

2.3 UTVIKLINGEN I PENSJONSYTELSER FRA FOLKETRYGDEN FRA 1995 TIL 1997

Hovedkomponentene i pensjonsytelsene fra folketrygden er grunnpensjon (som er et grunnbeløp (G) for enslige og 0,75 G for ektefeller), særtillegg og tilleggspensjon. Minstepensjonen består av grunnbeløp (1 1/2 for ektepar) og særtillegg. Særtillegget kan oppfattes som en minimums tilleggspensjon.

Tabell 2.7 viser beregnet vekst i minstepensjon og vekst i disponibel realinntekt for minstepensjonister uten andre inntekter eller formue fra 1995 til 1997. Veksten i utbetalt minstepensjon på vel 4,7 prosent fra 1996 til 1997 må ses i sammenheng med at særtilleggssatsen ble økt fra 61,55 prosent av grunnbeløpet til 63,2 prosent av grunnbeløpet fra 1. mai 1997.

Tabell 2.7: Utviklingen i minstepensjonene. Prosentvis endring per år.

		1995/96		1996/97	
	Minstepensjon i 1997, kr	Vekst i utbetalt pensjon	Vekst i disponibel realinntekt	Vekst i utbetalt pensjon	Vekst i disponibel realinntekt
Enslig	68 320	4,0	2,7	4,7	2,0
Ektepar	115 648	4,0	2,7	4,8	2,1

Kilde: Beregningsutvalget.

Pensjonister har rett på særfradrag for alder og uførhet mv. og betaler lav trygdeavgift på inntekter som ikke gir opptjening av pensjonspoeng. En særskilt skattereduksjonsregel sikrer videre at minstepensjonister uten særlig formue eller inntekter utenom pensjon ikke skal betale skatt, og at denne fordelen skal avtrappes gradvis. Disponibel inntekt for minstepensjonister uten andre inntekter eller formue blir dermed lik minstepensjonen.

Pensjonistenes inntekter fra folketrygden blir endret 1. mai hvert år gjennom en økning av grunnbeløpet i folketrygden. Utviklingen i grunnbeløpet i folketrygden, minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonene til enslige fødte uføre/unge uføre i perioden 1.5.93 til 1.5.98 fremgår av vedlegg 7, tabell 7.2. Det vises for øvrig til tabell 3.1 som bl.a. beskriver det gjennomsnittlige årslønnsnivået for noen hovedgrupper av lønnstakere.

Pensjonister med tilleggspensjon utover særtillegget vil generelt øke sin pensjonsinntekt i takt med økningen i grunnbeløpet. Økningen i grunnbeløpet var om lag 4,0 prosent fra 1995 til 1996 og om lag 3,9 prosent fra 1996 til 1997. Dette bidro isolert sett til at realinntekten før skatt steg med om lag 2,7 prosent fra 1995 til 1996 og om lag 1,3 prosent fra 1996 til 1997.

For utviklingen i disponibel realinntekt for den enkelte pensjonist kan resultatet variere noe, avhengig av bl.a. pensjonens størrelse, pensjonistens sivilstand og andre inntekts- og formuesforhold. Rentefallet de siste årene har isolert sett gitt et negativt vekstbidrag i disponibel realinntekt for pensjonister med netto renteinntekter.

Den gjennomsnittlige pensjonsinntekten for pensjonister som gruppe har reelt sett økt betydelig de siste årene. Foruten økninger i grunnbeløpet skyldes denne inntektsveksten at en stadig større del av de nye pensjonistene har tilleggspensjon. Gjennomsnittlig tilleggspensjon øker dermed etter hvert som nye pensjonistkull kommer til, selv om ikke pensjonen for den enkelte pensjonist øker. For pensjonister med minstepensjon har også endringer i særtillegget påvirket utviklingen.

Kommentarene ovenfor gjelder pensjonsytelser fra folketrygden. Pensjonistenes inntektsforhold bestemmes også av andre pensjonsordninger, men utvalget har ikke vurdert ytelser fra disse.

Kort om endringene i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 1997 til 1998

Grensene for skattefri nettoinntekt for pensjonister er oppjustert med om lag $^1/_2$ prosentpoeng mer enn den forutsatte lønnsveksten på $3^1/_2$ prosent fra 1997 til 1998. Formuestillegget i skattebegrensningsreglen for pensjonister er redusert i 1998 ved at fribeløpet heves fra 120 000 kroner til 200 000 kroner og ved at satsen reduseres fra 5 prosent til 3 prosent. Særfradraget for alder er redusert fra 17 640 kroner i 1997

til 12 000 kroner i 1998, mens særfradraget for uføre, på 17 640 kroner, er videreført på samme nivå som i 1997.

Med den lønnsveksten som er lagt til grunn i budsjettet for 1998 vil ikke endringene i de særskilte inntektsskattereglene for pensjonister påvirke den samlede inntektsskatten for pensjonistene som gruppe. Skattelettelsene som følge av overreguleringen av grensene for skattefri nettoinntekt og endringene i formuestillegget tilsvarer derfor om lag skatteskjerpelsen som følge av redusert særfradrag for alder. Inntektsskatten reduseres for lave inntekter og økes noe for høyere inntekter.

KAPITTEL 3

Lønnsutviklingen i senere år

Den gjennomsnittlige årslønnsveksten fra 1996 til 1997 *for alle grupper under ett er anslått til om lag 4¼ prosent mot 4,4 prosent året før. For timelønte i industrien anslås lønnsveksten til om lag 4 prosent og for funksjonærer i NHO-bedrifter, hvor endelig statistikk for 1997 foreligger, har lønnsveksten vært 4,8 prosent. I staten og kommunene anslås lønnsveksten foreløpig til rundt 4 prosent.*

Gjennomsnittlig overheng til 1998 *kan anslås til om lag 1½ prosent mot 2,0 prosent i fjor. Overhenget til 1998 varierer fra 2,0 prosent for funksjonærer i NHO-bedrifter til 1¼ prosent i kommunene. Både for timelønte i industrien og statsansatte er overhenget foreløpig anslått til 1¾ prosent.*

I senere år har det generelt sett vært en lønnsutjevning mellom kvinner og menn *innen alle områder utvalget har tall for. Lønnsutjevningen fortsatte også som hovedtendens i 1997. For kvinners gjennomsnittslønn for hele arbeidsmarkedet under ett, er tilnærmingen til nivået for menn mindre. Det kan bl a skyldes at kvinners sysselsetting øker mest i områder med lavt og midlere lønnsnivå.*

For 1997 er det foreløpig data for få ledergrupper. Disse gruppene har hatt en vekst fra 1996 til 1997 på rundt 6 prosent mot 4¼ prosent i gjennomsnitt for alle lønnstakere.

3.1 LØNNSUTVIKLINGEN FOR HOVEDGRUPPER AV LØNNSTAKERE

Beregningsutvalget legger i dette kapitlet fram en del statistikk og beregninger som er ment å gi et hovedinntrykk av lønnsutviklingen fra 1996 til 1997. Det gis dessuten anslag på lønnsoverhenget til 1998 for ulike grupper.

Beregningene bygger i hovedsak på prinsipper og forutsetninger som utvalget har lagt til grunn i tidligere rapporter. Utvalget understreker at en med dette ikke har tatt standpunkt til eventuelle andre prinsipper som partene måtte ønske å legge til grunn under forhandlinger.

Årslønnsvekst for hovedgrupper

Med årslønn for en lønnstakergruppe menes gjennomsnittlig årslønn for arbeidstakere som utfører et fullt avtalefestet normalt årsverk uten overtid. Beregningene av årslønnsvekst er ført fram til 1997 og gjengis i tabellene 3.1 og 3.2. Begge tabellene bygger på lønnsstatistikk for gruppene og på opplysninger om reguleringstidspunkter i de enkelte år. Det presenteres også beregnet gjennomsnittlig årslønn i kroner.

Grunnlaget for beregning av årslønn

For de fleste grupper av lønnstakere innhentes det lønnsstatistikk. Det kan være noe ulik dekningsgrad for de enkelte næringene, og til dels brukes forskjellige lønnsbegrep. I lønnsstatistikken er også tatt med lønnstakere som ikke omfattes av tariffoppgjørene. Videre innhentes statistikken på forskjellige tidspunkter. For lønnsutviklingen for timelønte i NHO-bedrifter gis det oppgaver for hvert kvartal. Dessuten beregnes årsgjennomsnitt. Andre grupper har stort sett ett tellingstidspunkt i året, for de fleste 1. september eller 1. oktober. Disse ulike forholdene bør en være oppmerksom på ved sammenlikning mellom lønnstakergruppene. Videre kan varias-

joner i lønnsutviklingen mellom grupper bl.a ha sammenheng med lavlønnsprofil ved tariffoppgjørene og med endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken (f eks alder, utdanning og endringer i andelen menn/kvinner).

Tabellene 3.1 og 3.2 er basert på oppgaver over time- eller månedsfortjeneste eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Dette innebærer at lønnstillegg som kan ha bakgrunn i spesielle forhold i en bransje, f eks skifttillegg og ulempetillegg, er med i tallene. Videre bygger tabellene som hovedregel på statistikk for heltidsansatte. For timelønte i LO/NHO-området og for ansatte i hotell- og restaurantvirksomhet er deltidsansatte likevel inkludert. I enkelte av de andre områdene tabellen dekker, står imidlertid deltidsansatte for en stor del av årsverkene. I kommunal- og fylkeskommunal virksomhet (eksklusive skolesektoren) antas det at om lag 1/3 av årsverkene blir utført av ansatte på deltid og i varehandelen om lag 1/5.

Dersom lønnsutviklingen for deltidsansatte i et område avviker fra utviklingen for heltidsansatte, vil lønnsveksten for heltidsansatte og deltidsansatte sett under ett, være en annen enn tabellene viser. Med lavere lønnsnivå regnet per timeverk for deltidsansatte enn for heltidsansatte, som er det normale, vil en øking i andelen av årsverkene utført av deltidsansatte trekke lønnsveksten ned for ett område. På den annen side har lavlønnstillegg ved lønnsoppgjørene som regel kommet en stor del av de deltidsansatte til gode. Når det gjelder lønnsutviklingen for deltidsansatte, vises det til vedlegg 4 i rapport nr 2/1997 (NOU 1997:24). Vedlegget vil bli oppdatert med 1997-tall i rapport nr 2 i år.

For noen lønnstakergrupper foreligger det ikke lønnsstatistikk for 1997. For disse gruppene er lønnsveksten fra 1996 til 1997 anslått på grunnlag av overhenget til 1997, oppgaver over tarifftillegg i 1997 og anslag på lønnsglidningen i 1997. For bank og forsikring har en i tillegg til lønnsstatistikk for 1997, opplysninger om lokale tillegg til bestemte datoer i 1997. For funksjonærene i NHO-bedrifter foreligger det foruten lønnsstatistikk for 1997 opplysninger om tidspunkter for lønnsreguleringer i løpet av 1997.

Metoder for beregning av årslønn

Utgangspunktet for beregningene er gjennomsnittlig årslønn og årslønnsutvikling for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk. Ved beregningen forutsettes det at det gis godtgjørelse for ferie- og sjukefravær som er lik lønnsinntekten for arbeidet tid av tilsvarende lengde som fraværet. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper.

Metoden for beregning av årslønn og årslønnsvekst i tabellene 3.1 og 3.2, er annerledes for timelønte i NHO-bedrifter enn for de andre gruppene i tabellen. Hovedårsaken til ulik metode er at for timelønte registrerer en timefortjenesten for alle kvartaler, mens en for de fleste grupper av månedslønte bare registrerer månedsfortjenesten en gang i året.

For timelønte i NHO-bedrifter beregnes årslønn og årslønnsvekst ved å legge til grunn gjennomsnittlig timefortjeneste eksklusiv overtidsbetaling omregnet til 37,5 t/uke multiplisert med 1950 timer i året. Beregningen tar utgangspunkt i gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid per uke etter NHOs oppgaver over dagtidarbeidere, 2-skiftarbeidere osv.

For månedslønte i tabellene 3.1 og 3.2 beregnes årslønn for et bestemt år ved å ta utgangspunkt i lønnsstatistikken for vedkommende år, f eks i september. En kan

dermed anslå økingen i månedsfortjenesten siden september året før. For funksjonærer i NHO-bedrifter og i forretningsmessig tjenesteyting fordeles total lønnsøking på bestemte tidspunkter i løpet av året. For andre grupper deles økingen i tariffmessig lønnsøking og lønnsglidning. Tariffmessig lønnsøking anslås på grunnlag av tariffavtaler og kan fordeles på bestemte tidspunkter i 12-måneders perioden. Lønnsglidningen, som beregnes som en restpost, blir fordelt på ett eller flere tidspunkter for de ulike gruppene. Beregningsmåten fører til at fordelingen av veksten på de enkelte år er usikker.

Av tabell 3.1 ser vi at lønnsutviklingen for de største forhandlingsområdene viser stor grad av parallellitet de siste årene. Størrelsen på lønnsveksten har imidlertid variert og har vist en fallende tendens fram til 1993/1994. Deretter har vekst-takten økt noe igjen. Tabell 3.1 viser videre at ansatte i varehandelen under ett og funksjonærer i bankvirksomhet har hatt den sterkeste prosentvise lønnsveksten sett under ett i den perioden tabellen dekker. For ansatte i varehandel har lønnsveksten vært sterkere i detaljhandel enn i engroshandel, jf tabell 3.2. Særlig gjelder dette i den organiserte delen av detaljhandelen, noe som må ses i sammenheng med at det ofte har vært gitt like kronetillegg i oppgjørene. Offentlig sektor har perioden under ett hatt svakere lønnsutvikling enn gruppene i privat sektor som er med i tabell 3.1.

Det bør utvises forsiktighet ved sammenlikning mellom gruppene. Dette gjelder særlig ved vurdering av utviklingen i ett enkelt år.

Tabell 3.1: Beregnet årslønnsvekst for noen store områder.

	Timelønte i industrien[1])	Funksjonærer i NHO-bedrifter	Varehandel[2)]	Forretnings- og sparebanker	Statsansatte	Skoleverket	Kommuneansatte[3)]
1987-88	5,8	5,6	8,4	9,9	3,3	6,9	3,6
1988-89	5,0	3,6	4,5	4,0	4,8	4,7	4,7
1989-90	5,6	5,7	6,7	6,1	5,4	4,6	4,3
1990-91	4,8	5,8	5,6	5,9	4,9	3,8	5,5
1991-92	3,0	4,3	3,7	3,0	4,3	3,6	2,9
1992-93	2,4	3,7	3,2	3,6	2,6	2,1	2,5
1993-94	2,9	3,5	2,8	3,8	2,2	1,7	2,4
1994-95	3,4	3,7	3,3	3,7[(4)]	3,1	2,7	2,8
1995-96	4,2	4,3	5,3	4,7	4,4	4,1	4,4
1996-97	4	4,8	4½	4,9	4	-	4
1987-97	49,5	55,2	59,6	62,0	46,5	-	43,9
Gj.sn.	4,1	4,5	4,8	4,9	3,9	-	3,7
Årslønn 1996	kr 209 700	kr 287 500	kr 223 800	kr 247 200	kr 229 000	kr 241 000	kr 213 500

1) Gjelder for timelønte i industrien med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke. Omfatter timelønte i industrien som inngår i NHOs kvartalsstatistikk.

2) Fra og med 1990 omfatter lønnsstatistikken for ansatte i varehandelen i prinsippet alle bedrifter i engros- og detaljhandel som sysselsatte 5 eller flere personer medregnet eiere, og ikke 3 eller flere som tidligere.

3) Kommunene i alt omfatter også helse- og sosialsektoren, men ekskl. skoleverket. Oslo og Bærum er ikke med i tallene i perioden 1990-94. Oslo er heller ikke med for 1995-97.
4) Fondsmeklere i finansinstitusjoner kom med i statistikken i 1995. Disse er ikke med i veksttallet for 1994-95, men er med i beregningen for 1995-96 og årslønnsnivået for 1996.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 3.2: Beregnet årslønnsvekst for flere grupper. Utfyllingstabell til tabell 3.1.

	Timelønte i NHO-bedrifter[1)] :									
År	I alt	Industrien	Nærings- og nytelse	Tekstil- og bekledning	Treindustri	Treforedling- og papirvareind.	Grafisk industri	Kjemisk industri	Mineralbearb. industri	Elektrokjemisk industri
1990-91	4,8	4,8	5,6	4,7	4,2	4,7	4,5	5,2	3,8	7,0
1991-92	3,0	3,0	3,5	3,1	1,4	2,0	2,0	3,2	3,0	3,0
1992-93	2,8	2,4	2,4	2,9	1,9	2,4	1,8	3,1	1,2	2,0
1993-94	2,6	2,9	2,7	2,1	3,8	3,5	0,8	2,7	2,9	3,9
1994-95	2,9	3,4	3,1	2,3	3,7	5,2	2,8	3,8	3,7	2,9
1995-96	4,2	4,2	3,6	4,2	4,8	6,0	3,4	4,5	3,8	6,0
1996-97	4,4	4	4	3 1/4	3 3/4	3	4	4	4	3
1990-97	27,4	27,4	27,7	24,8	26,0	30,0	20,9	29,7	24,6	31,2
Gj.sn. per år	3,5	3,5	3,6	3,2	3,4	3,8	2,7	3,8	3,2	4,0
Årslønn 1996	kr 217 100	kr 209 700	kr 199 600	kr 180 200	kr 187 900	kr 210 200	kr 261 900	kr 200 900	kr 203 700	kr 229 100

	Timelønte i NHO-bedrifter[1)] :									
	Jern- og metall-	Bygg og anlegg		Land	Funksjonærer i NHO-bedr.		Forretnings- og	Varehandel		
År	industri	I alt	Byggevirk.	transp.	I alt	Industri funk.	sparebanker[4)]	I alt	Engros	Detalj
1990-91	4,9	3,4	1,8	6,1	5,8	5,4	5,9	5,6	5,8	6,2
1991-92	2,9	2,5	0,9	2,1	4,3	3,8	3,0	3,7	4,0	3,6
1992-93	3,0	2,7	1,3	1,9	3,7	3,5	3,6	3,2	2,9	3,1
1993-94	2,9	0,3	2,5	2,3	3,5	3,5	3,8	2,8	3,0	3,2
1994-95	3,4	1,1	3,7	2,4	3,7	3,8	3,7	3,3	3,3	4,2
1995-96	3,4	4,3	4,5	5,2	4,3	4,3	4,7	5,3	5,0	4,6
1996-97	4 1/2	6	6	4	4,8	4,7	4,9	4 1/2	-	-
1990-97	27,8	22,0	22,5	26,5	34,2	32,8	33,6	32,1	-	-
Gj.sn. per år	3,6	2,9	2,9	3,4	4,3	4,1	4,2	4,1	-	-

	Timelønte i NHO-bedrifter[1]:									
	Jern- og metall-	Bygg og anlegg		Land	Funksjonærer i NHO-bedr.		Forretnings- og	Varehandel		
År	industri	I alt	Byggevirk.	transp.	I alt	Industrifunk.	sparebanker[4]	I alt	Engros	Detalj
Årslønn 1996	kr 210 300	kr 221 500	kr 216 400	kr 189 100	kr 287 500	kr 280 200	kr 247 200	kr 223 800	kr 243 100	kr 193 200

				Staten				Kommunene		
År	Hotell og rest.[2]	Forsikring	Forretningsm. tjenesteyting	I alt	Sivil ytre etat[3]	Forretn. drift[3]	Skolevesen	I alt	Helse	Forretn. drift[3]
1990-91	6,6	4,4	5,4	4,9	6,2	6,9	3,8	5,5	5,6	-
1991-92	3,3	3,3	4,2	4,3	1,4	0,4	3,6	2,9	3,5	-
1992-93	1,7	3,4	3,9	2,6	4,2	2,4	2,1	2,5	2,8	3,5
1993-94	1,9	5,0	2,8	2,2	2,3	3,8	1,7	2,4	2,4	2,2
1994-95	2,3	2,3	2,6	3,1	3,6	2,7	2,7	2,8	2,9	4,2
1995-96	4,3	4,1	4,0	4,4	4,5	3,8	4,1	4,4	5,1	5,0
1996-97	$4\frac{1}{2}$	5,5	-	4	-	-	-	4	-	-
1990-97	27,2	31,5	-	28,4	-	-	-	27,2	-	-
Gj.sn. per år	3,5	4,0	-	3,6	-	-	-	3,5	-	-
Årslønn 1996	kr 175 400	kr 280 200	kr 289 300	kr 229 000	kr 232 400	kr 217 300	kr 241 000	kr 213 500	kr 216 900	kr 223 400

1) Gjelder for timelønte med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.
2) Omfatter månedslønte, prosentlønte og timelønte arbeidstakere. Både heltids- og deltidsansatte er med i veksttallet. Årslønnsnivået er et gjennomsnitt for fastlønte og prosentlønte.
3) Lønnsutviklingen mellom lønnsstatistikkens tellingstidspunkter. For de andre er det lagt til grunn årsgjennomsnittet.
4) Fondsmeklere i finansinstitusjoner kom med i statistikken i 1995. Disse er ikke med i veksttallet for 1994-95, men er med i beregningen for 1995-96 og årslønnsnivået for 1996.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

I tabell 3.3 har en har en beregnet gjennomsnittlig lønnsutvikling for tre hovedsektorer:

- industrien
- annen privat næringsvirksomhet
- ansatte i offentlig forvaltning

Bedriftene i annen næringsvirksomhet er klassifiserte som skjermet virksomhet. Industrien omfatter både skjermet og konkurranseutsatt virksomhet, men er i hovedsak konkurranseutsatt.

Tabell 3.3: Årslønnsvekst i prosent for alle grupper og for tre hovedsektorer i økonomien.

	Alle grupper[1)]	Industrien[2)]	Annen næringsvirksomhet	Offentlig forvaltning
1987-88	5,9	5,7	7,8	4,2
1988-89	4,3	4,5	3,7	4,8
1989-90	5,3	5,8	5,3	4,8
1990-91	5,3	5,1	5,3	4,9
1991-92	3,6	3,3	3,5	3,5
1992-93	2,9	2,9	3,2	2,4
1993-94	2,7	3,1	2,8	2,2
1994-95	3,0	3,6	2,9	2,8
1995-96	4,4	4,2	4,7	4,3
1996-97[3)]	4^{1}_{-4}	4^{1}_{-4}	4^{3}_{-4}	4
1987-97	50,3	51,5	53,6	45,0
Gj.sn per år	4,2	4,2	4,4	3,8
Årslønn 1996	kr 236 600	kr 238 600	kr 245 500	kr 225 200

1) Anslag basert på statistikk for grupper som samlet mottar knapt 90 prosent av samlet utbetalt lønn i Norge.
2) Omfatter både timelønte og funksjonærer
3) Anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Samlet årslønnsvekst fra 1996 til 1997 for alle grupper ser foreløpig ut til å bli om lag 4^{1}_{-4} prosent.

Fra 1996 til 1997 tyder foreløpige anslag på at lønnsutviklingen vil bli noe sterkere i annen privat næringsvirksomhet enn både i offentlig forvaltning og i industrien. Tabell 3.3 viser videre at lønnsveksten i annen næringsvirksomhet har vært noe sterkere enn i industrien under ett i perioden 1987-97. Offentlig forvaltning har hatt den svakeste utviklingen.

Strukturendringer

Lønnsutviklingen for en gruppe kan være påvirket av flere forhold som f eks endrede kvalifikasjoner blant arbeidstakerne, forskyvninger i timeverkene mellom bransjer/bedrifter med ulikt lønnsnivå, endret omfang av skiftarbeid og med endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken (f. eks alder, utdanning og endringer i andelen menn/kvinner). For mange grupper gir lønnsstatistikken begrenset informasjon om slike endringer. Utvalget har fått beregnet hva endringer i *aldersstrukturen* har betydd for lønnsveksten for noen grupper. På slutten av 1980-årene og begynnelsen av 1990-årene utgjorde den en forholdsvis stor andel av lønnsveksten for disse gruppene, men har avtatt de siste årene og var nær null i 1996. Det foreligger ikke tall for 1997 unntatt for funksjonærer i NHO-bedrifter og ansatte i bank og forsikring.

Endringer i lønnsveksten som følge av endringer i aldersstrukturen kan bl.a komme av at andelen yngre arbeidstakerne blir redusert ved oppsigelser/innskrenkninger. Yngre arbeidstakere har vanligvis lavere lønn enn gjennomsnittet og slike endringer i sysselsettingen trekker lønnsveksten opp. Endringer i aldersstrukturen kan også skyldes liten nyrekruttering/stagnasjon i sysselsettingen i mange områder og/eller at rekrutteringen skjer på høyere lønnsnivå (alder) enn gjennomsnittet fra før. Slike endringer trekker vanligvis lønnsveksten opp. I det siste året med økning i sysselsettingen har det f eks i funksjonærgruppa i NHO-bedrifter skjedd en rekruttering av yngre aldersgrupper med lønnsnivå noe under gjennomsnittet, noe som trakk samlet lønnsvekst ned. Lønnsøkning som følge av endringer i aldersstrukturen antas å fordele seg noenlunde jevnt over året, og denne formen for lønnsøking er derfor lagt til midt i året (1.juli).

3.1.1 Lønnsutviklingen basert på innbetalt arbeidsgiveravgift

Arbeidsgiveravgiften til folketrygden kan sammen med anslag for utviklingen i utførte timeverk gi en indikasjon på lønnsutviklingen per timeverk i privat sektor og i kommunene.

Det foreligger nå statistikk over innbetalt arbeidsgiveravgift etter fellesinnkrevingen fra januar til og med desember 1997, som viser en økning i innbetalingene med 9,2 pst. i forhold til samme periode i 1996. Innbetalingene gjelder lønnsutbetalinger i perioden januar-november. I 1997 anslås samlet sysselsetting å øke med vel 2^{1}_{2} pst. regnet i antall timeverk. Dersom en også tar hensyn til at sysselsettingsveksten er noe høyere i privat sektor og kommunene kan lønnskostnadsveksten per timeverk fra januar-november 1996 til tilsvarende periode i 1997 anslås til vel 6 prosent for alle grupper under ett. Det er stor usikkerhet knyttet til vurderingen av lønnsutviklingen på grunnlag av arbeidsgiveravgiften. De siste årene har utviklingen i arbeidsgiveravgiften indikert atskillig sterkere vekst i lønnssummen enn de tallene som er blitt publisert i nasjonalregnskapet i Statistisk sentralbyrå. En grunn til dette kan være at en i lønnsstatistikken ikke i samme grad omfatter ytelser som er arbeidsgiveravgiftspliktig utenom lønn. Videre kan eventuelle bedringer i innkrevingsrutinene for arbeidsgiveravgiften bidra til sterkere vekst i innbetalt arbeidsgiveravgift enn i lønnssummen. Dessuten vil økt sysselsettingsvekst i områder med høy sats for arbeidsgiveravgiften bidra til å øke innbetalte arbeidsgiveravgifter i forhold til veksten i lønningene.

3.2 LØNNSUTVIKLINGEN I ENKELTE TARIFFOMRÅDER.

3.2.1 Lønnsutviklingen for arbeidere i LO/NHO-området. (Grupper som inngår i NHOs kvartalsstatistikk)

- *For INDUSTRIARBEIDERE eksklusiv offshorevirksomhet anslås veksten i årslønn fra 1996 til 1997 til knapt 4 prosent, mens veksten året før var 4,2 prosent.*
  Statistikkgrunnlaget for 1997 er 3 kvartaler og opplysninger om og fordeling av etterbetalinger mellom kvartalene. Anslaget ellers er bygd på at lønnsveksten per time fra 3. til 4. kvartal i 1997 ble den samme som i 1996.

Årslønnsveksten fra året før kan dekomponeres:

Tabell 3.4:

	1994	1995	1996	1997
Overheng fra året før:	0,9	1,1	1,2	1,6
Bidrag fra sentrale og bransjevise tarifft-illegg:	0,9	0,8	1,4	0,6
Lønnsglidning:	1,1	1,4	1,6	1,3–4 1)
Vekst i årslønn	2,9	3,4	4,2	4

1) Anslag

Ettersom både tarifftilleggene og de lokale tilleggene ble gitt senere på året i 1996 enn vanlig, bidro dette til høyere lønnsoverheng inn i 1997. Lavere tarifftillegg dempet lønnsveksten, mens bidrag fra lønnsglidningen i 1997 anslås på omlag samme nivå som året før.

Den kvartalsvise lønnsveksten.

Tabell 3.4 viser utviklingen i timefortjenesten eksklusiv overtidstillegg, fordelt på tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning for voksne arbeidere i industrien (menn + kvinner) fra samme kvartal året før. Timefortjenestene er beregnet eksklusive overtidstillegg og omregnet til 37,5 t/uke.

Mens lønnsveksten gjennom hele 1994 og fram til tariffoppgjøret i 1995 lå stabilt på ca. 3 prosent målt mot tilsvarende kvartaler året før, har den gjennomsnittlige underliggende kvartalsvise lønnsveksten for industriarbeidere ligget rundt eller noe over 4 prosent gjennom 1996 og 1997. Lønnstilleggene som ble gitt i 1996 ble forskjøvet mellom kvartaler i forhold til det som har vært vanlig. Dette forklarer svingningene mellom kvartaler de siste 2 årene.

Lønnsstatistikk for 4. kvartal 1997 er ikke ferdig før i mars 1998. Med samme lønnsvekst fra 3. til 4. kvartal 1997 som året før vil lønnsoverhenget inn i 1998 bli 1,7 prosent. Lokale bedriftsvise tillegg kan også i 1997 være dratt ut i tid. Usikkerheten omkring størrelse og tidspunkt for tilleggene i 4. kvartal 1997, betyr f eks at anslaget for lønnsoverhenget inn i 1998 lett kan avvike noen tiendeler fra dette tallet når endelig statistikk for 4. kvartal foreligger.

Tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning

Tariffmessig lønnsøkning er generelle tillegg, lavlønnstillegg, garantitillegg, tillegg på minstelønnssatser etc. som følge av sentrale og/eller forbundsvise forhandlinger. Utenom lavlønnstillegg og garantitillegg er de fleste tarifftilleggene gitt fra 1. april. Ved forbundsvise tarifforhandlinger er reguleringstidspunktene ofte på senere tidspunkter i flere bransjer.

Lønnsglidningen fremkommer som en differanse mellom total lønnsøkning og tariffmessig lønnsøkning og er dermed en restpost. Lønnsglidning blir således et statistisk begrep hvor ikke bare lønnstillegg som følge av forhandlinger på de enkelte bedriftene spiller inn, men hvor også fortjenesteøkning p.g.a. økt akkord, forskyvninger i timeverkene mellom bransjer med ulikt lønnsnivå, endret omfang av skiftarbeide osv. har betydning.

Tabell 3.5: Tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning for timelønte i industrien basert på timefortjenester eksklusiv overtidsbetaling omregnet til 37.5 t/uke. Endring i prosent fra samme kvartal året før

		Herav:		Lønnsglidning som prosentandel av total lønnsutvikling
	Lønnsøkning pr. time	Tariffmessig økning	Lønnsglidning	
1988 1. kv.	7,5	0,2	7,3	97
1989 1. «	3,2	1,8	1,4	44
1990 1. «	5,0	4,1	0,9	18
1991 1. «	6,7[1)]	3,3	3,5	51
1992 1. «	3,9	1,6	2,3	60
1992 2. «	2,7	0,5	2,2	82
1992 3. «	2,7	0,5	2,3	83
1992 4. «	2,6	0,4	2,1	83
1993 1. «	2,4	0,4	2,0	81
1993 2. «	2,6	0,7	1,9	72
1993 3. «	2,3	0,7	1,6	65
1993 4. «	2,3	0,7	1,5	65
1994 1. «	2,9	0,8	2,2	75
1994 2. «	2,7[1)]	1,1	1,7	62
1994 3. «	3,0[1)]	1,3	1,7	55
1994 4. «	3,0	1,3	1,7	57
1995 1. «	2,9	1,3	1,6	55
1995 2. «	3,5	1,4	2,1	59
1995 3. «	3,6	1,1	2,5	69
1995 4. «	3,6	1,1	2,5	69
1996 1. «	4,2	1,1	3,1	74
1996 2. «	3,8[1)]	1,4	2,4	66
1996 3. «	3,9[1)]	2,1	1,8	47
1996 4. «	4,6[1)]	2,1	2,5	55
1997 1. «	3,6	2,0	1,6	44
1997 2. «	4,3[1)]	1,6	2,7	62
1997 3. «	3,9[1)]	0,9	3,1	79

Beregningsgrunnlaget: Gjennomsnittlig timefortjeneste eksklusiv overtidstillegg, betaling for helligdager, feriepenger o.l. Omregning av timefortjenestene til felles ukebasis har betydning bare når det er vesentlige endringer i arbeidstiden.
1) Korrigert for etterbetalinger.

Kilde: NHOs kvartalsstatistikk.

Tarifftilleggene.

De gjennomsnittlige *tarifftilleggene*, inklusive den direkte effekten av skifttillegg og andre tillegg knyttet til arbeidets art er beregnet til:

Tabell 3.6:

Per 1. april 1991:	134 øre/time,	1,5 prosent.
Per 1. april 1992:	38 øre/time,	0,4 prosent.
Per 1. april 1993:	65 øre/time,	0,7 prosent.
Våren 1994:[1)]	126 øre/time,	1,3 prosent.
Per 1. april 1995:	108 øre/time,	1,1 prosent
Våren 1996:[2)]	212 øre/time,	2,0 prosent
Per 1. april 1997	91 øre/time,	0,9 prosent

1) På grunn av forbundsvise lønnsreguleringer i 1994 og 1996, ble tilleggene gitt fra det tidspunkt de enkelte bransjeavtalene hadde utløp. De fleste har utløp 31. mars. Ca. $^3/_4$ av tarifftilleggene etter lønnsoppgjøret i LO/NHO-området i 1994 gjelder fra 2. kvartal 1994 og ca. $^1/_4$ gjelder fra 3. kvartal.

2) I 2. kvartal 1996 og delvis inn i 3. kvartal var det en del arbeidskonflikter som resulterte i at tarifftilleggene ble gitt fra et noe senere tidspunkt enn det normale ved utløp av den enkelte tariffavtale eller bransjeavtale. Ca. $^2/_3$ av tillegget fikk virkning i 2. kvartal 1996 og ca. $^1/_3$ i 3. kvartal 1996.

- *For arbeidere i BYGGEVIRKSOMHET anslås veksten i årslønnen fra 1996 til 1997 til 6 prosent, mot 4,5 prosent året før.*

Byggevirksomhet består av arbeidere innenfor tømrerfaget, murere, grunnarbeide innenfor sten-, jord- og sementarbeide, bygge- og tømmermestre, elektrotekniske installasjonsfirmaer, malermestre, rørleggerbedrifter, kobber- og blikkenslagmestre o.l.

Etter flere år med lav gjennomsnittlig lønnsvekst for byggevirksomhet før 1994, har det i takt med bedre tider for byggevirksomhet, vært en jevn stigende lønnsvekst fra årsskiftet 1993/94 med 1,2 prosent lønnsvekst fra 1. kvartal 1993 til 1. kvartal 1994 til 6,8 prosent i 3. kvartal 1997, i forhold til samme kvartal året før.

Stor etterspørsel etter arbeidskraft og økte diversetillegg som dels skyldes økt antall skifttimer, er noen av årsakene til den sterkt stigende lønnsveksten innenfor byggevirksomhet.

Anleggsbransjen består av kraftlinjefirmaer og anleggsbedrifter med oppdrag både innenfor kraftverkssektoren, oljerelaterte virksomheter og veiprosjekter (inkl. tunnelarbeider).

Etter fallende gjennomsnittsfortjenester både i 1994 og 1995, har det vært en økning både i 1996 og 1997, slik at fortjenestenivået per time i 1997 for første gang var over det nominelle nivået i 1993.

Økt antall tunnelarbeidere, med høyere fortjenester, har bidratt til den sterke økningen i gjennomsnittsfortjenesten. Veksten fra 3. kvartal 1996 til 3. kvartal 1997 var for anleggsarbeidere 8,9 prosent, som med samme vekst i 4. kvartal 1997, vil gi en årslønnsvekst fra 1996 til 1997 på ca. 8 prosent.

For *bygge- og anleggsvirksomhet under ett* er lønnsveksten eksklusive etterbetalinger 6,2 prosent fra 3. kvartal 1996 til 3. kvartal 1997 og man anslår en årslønnsvekst på omlag 6 prosent fra 1996 til 1997.

- *For LANDTRANSPORT som blant annet omfatter rutebilselskaper, grossist-*

bedrifter, spedisjonsfirmaer, oljeselskaper m.v. anslås at årslønn fra 1996 til 1997 vil øke med ca. 4 prosent, mot 5,2 prosent året før.

Tariffmessige lønnstillegg innenfor rutebilsektoren ble lavere i 1997 enn i 1996. Dette bidro til at landtransport får en vekst fra 1996 til 1997 på linje med industriarbeiderne. Lønnsveksten fra 3. kvartal 1996 til 3. kvartal 1997 er 3,1 prosent, eksklusive etterbetalinger, mens den tilsvarende kvartalsvise lønnsveksten ett år tidligere lå på ca. 6 prosent.

I OLJEVIRKSOMHETEN, OFFSHORE i alt, som omfatter offshorearbeidere i operatørselskaper og oljeboringsbedrifter, oljeservicebedrifter samt offshorearbeidere i industri og bygge- og anleggsvirksomhet har flere forhold gjennom 1997 påvirket lønnsveksten for offshorarbeidere totalt.

- For arbeidere innenfor operatørselskaper, oljeboringsbedrifter og oljeservicebedrifter viser diversetilleggene moderat vekst, noe som fører til en årslønnsvekst fra 1996 til 1997 for denne gruppen på knapt 4 prosent, dersom veksten fra 3. til 4. kvartal blir som året før.
- For offshorearbeidere i industri og bygge- og anleggsvirksomhet er gjennomsnittlig årslønnsvekst fra 1996 til 1997 i underkant av 6 prosent, under forutsetning av at nedgangen i antall timer i de 3 første kvartaler i 1997 i forhold til tilsvarende kvartaler året før, også fortsetter i 4. kvartal. Denne gruppen har om lag 50 kr/t lavere gjennomsnittslønn enn gruppen ovenfor.
- Sistnevnte gruppe representerer i 1997 en stadig mindre andel av offshorearbeidere totalt. (I 3. kvartal ca. 22 prosent mot nesten 29 prosent i 3. kvartal 1996). Dette forhold øker lønnsveksten fra 1996 til 1997 med mellom 1,5 og 2 prosentpoeng for offshorearbeidere totalt, fordi timer med lavere fortjeneste blir erstattet av timer med høyere fortjenester.
  Uten korreksjoner for forholdene nevnt ovenfor, vil anslaget for årslønnsveksten fra 1996 til 1997 for offshorearbeidere totalt bli knapt 6 prosent.

Lønnsdannelse i oljevirksomhet, offshore

Den vesentligste økningen i lønnsveksten gjennom året i oljevirksomheten, offshore kommer normalt 1. januar, blant annet gjennom systemet for ansiennitetstillegg.

Gjennomsnittstallene for lønnsveksten innenfor oljesektoren, offshore gjenspeiler ofte i større grad endringer i sysselsettingen. Oppgjørsformer med ulike reguleringstidspunkter og lønnseffekter som følge av store endringer i antall arbeidstakere, fører til at lønnsveksten for enkelte år ikke er helt sammenlignbare med lønnsvekst for andre områder.

Diversetillegg, som også omfatter offshoretillegg, utgjør mere enn 1/3 av lønnen. De store lønnsforskjellene med og uten diversetillegg, gjenspeiler i tillegg sysselsettingsvridninger mellom utførte offshoretimer i oljeselskapene og utførte offshoretimer innenfor industri og bygge- og anleggsvirksomhet.

3.2.2 Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter.

- *For FUNKSJONÆRENE i NHO-bedrifter (industri, bergverk, transportvirksomhet, bygge- og anleggsvirksomhet, oljevirksomhet og hotell- og restaurantvirksomhet) økte årslønnen fra 1996 til 1997 med 4,8 mot 4,3 prosent året før.*

Beregningene over årslønnsveksten baserer seg på statistikk per 1. september, opplysninger fra bedriftene om lønnsreguleringstidspunkter og beregning av eventuelle alderseffekter.

Den registrerte gjennomsnittlige månedslønnen økte med 4,9 prosent fra 1. september 1996 til 1. september 1997, basert på statistikk for bedrifter som er med i statistikken i begge årene, mot 4,7 prosent året før.

For 1997 har andelen funksjonærer i *aldersgrupper* med lavere lønnsnivå vokst. Dette har redusert gjennomsnittsveksten med 0,2 prosentpoeng, noe som er uvanlig. Vanligvis har det vært motsatt. Dette kan ha sammenheng med at den økte sysselsettingen i 1997 i større grad har skjedd for yngre aldersgrupper, med lønnsnivå noe under gjennomsnittet.

Lønnsoverhenget inn i 1998 er beregnet til 2,0 prosent.

For *funksjonærene i industri* var lønnsveksten fra 1. september 1996 til 1. september 1997 også 4,9 prosent, som ga en årslønnsvekst på 4,7 prosent fra 1996 til 1997, mot 4,3 prosent året før. Lønnsoverhenget inn i 1998 er beregnet til 2,0 prosent.

For *ledende funksjonærer* (i alle bransjer) var lønnsøkningen fra 1. september 1996 til 1. september 1997 5,6 prosent. Årslønnsveksten for denne gruppen er beregnet til 5,5 prosent fra 1996 til 1997 mot 4,7 prosent året før. Lønnsoverhenget inn i 1998 er beregnet til 2,3 prosent.

Ledende industrifunksjonærer utgjør vel halvparten av alle ledende funksjonærer i NHO-området. Både lønnsveksten fra 1. september 1996 til 1. september 1997 og årslønnsveksten fra 1996 til 1997 er beregnet til 5,3 prosent for denne industrigruppen.

Utenfor industrien er det først og fremst i oljevirksomhet og bygge- og anleggsvirksomhet at ledende funksjonærer utgjør et betydelig antall innenfor NHO-området.

3.2.3 Lønnskostnader i NHO-bedrifter.

Tabell 3.5 viser utviklingen fra 1988 til 1997 for de «obligatoriske» indirekte personalkostnadene.

Lønn under sykdom betalt av bedriftene, bygger på innberetninger i forbindelse med NHOs kvartalsvise fraværsstatistikk for industriarbeidere. Fraværskostnadene bidro til en betydelig reduksjon av lønnskostnadene for industriarbeidere fra 1988 til 1994. Fra 1995 og inn i 1997 har sykefraværskostnadene for bedriftene steget, noe som øker lønnskostnadene.

Flere bevegelige helligdager på ukens 5 første dager økte timelønnskostnadene (slik de registreres i tabell 3.5) noe i 1995 og 1996 i forhold til året før, men gikk noe ned i 1997.

Endringene av innkrevingssystemet for LO-NHO-ordningene (AFP-førtidspensjoneringsordning, Sluttvederlagsordning og Opplysnings- og utviklingsfondet) fra 1. januar 1996 fra premie i forhold til lønnssum til en noe lavere pris per ansatt (avhengig av arbeidstid), reduserte gjennomsnittlig utslag for året 1996. Utvidet adgang til AFP fra slutten av 1997 vil først gi utslag for 1998.

Endringer i regelverket for yrkesskadeforsikring er ikke tatt med i beregningene i tabell 3.5. Disse kostnadene er obligatoriske ordninger, men det finnes ennå ikke statistikk av tilstrekkelig kvalitet til presise anslag for industriarbeidere. Tall fra Norsk Forsikringsforbund tyder på en gjennomsnittlig premie per person i 1995 på ca. 0,3 prosent av lønn for arbeidet tid for gjennomsnittet for alle grupper i Norge. Ordningen ble obligatorisk fra 1991, og premiesatsene har avtatt betydelig siden 1991 og 1992. Enkeltundersøkelser fra NHO med basis i premiesatser i forsikrings-

selskaper tyder på at premien for industriarbeidere er betydelig høyere enn for gjennomsnittet for alle arbeidstakere fordi flere grupper er plassert i høyere fareklasser.

I tillegg til de indirekte personalkostnader som er med i tabell 3.5, vil bedriftene ha kostnader ved bedriftsvise ordninger. Det kan drøftes i hvor stor grad slike ordninger skal tas med i de indirekte personalkostnadene eller bør betraktes som driftskostnader for øvrig. I tabell 3.5. har vi fulgt internasjonale standarder for de «obligatoriske» personalkostnader i Norge. De bedriftsvise og mer frivillige ordningene er ikke med i oppstillingene.

Tabell 3.7: «Obligatoriske» indirekte personalkostnader fordelt på kostnadskomponenter. I prosent av timefortjenesten per arbeidet time.

	1990	1992	1994	1995	1996	1997*
Indirekte personalkost. per arbeidet time	42,0	39,6	36,2	37,5	38,2	37[1]_4
Herav:						
Lønn for *bevegelige hellig- og høytidsdager*	4,3	3,4	3,0	3,9	4,3	3,9
Lønn under *sykdom og permisjon*	5,8	5,1	5,0	5,4	5,6	6,0
Feriepenger[1)]	11,8	11,6	11,5	11,6	11,8	11,7
Obligatoriske avgifter:						
Arbeidsgiveravgiften til Folketrygden:						
Satsene	18,8	18,3	15,3	15,2	15,3	15,3
Økt beregningsgrl. (pensjonspremier o.l.)	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
«LO/NHO-ordningene»[2)]	0,9	0,7	1,1	1,1	0,9	1,0

* Anslag
1) Feriepengene er beregnet påløpt. Feriepengene er beregnet i prosent av arbeidet tid og omfatter både feriepenger av sykefravær i arbeidsgiverperioden (14 dager) og permisjonsfravær. I tillegg er bedriftenes feriepenger for 5. ferieuke for eldre arbeidstakere (over 60 år) tatt med.
2) Lavlønnsfond (avviklet 1992), Opplysnings- og utviklingsfond, Sluttvederlagsordning og AFP-ordningen.

Kilde: NHO og Beregningsutvalget.

3.2.4 Lønnsutviklingen i andre områder i næringsvirksomhet

I tillegg til lønnsstatistikk for funksjonærer og timelønte i NHO-bedrifter, foreligger det på nåværende tidspunkt lønnsstatistikk for 1997 for:

- ansatte i forretnings- og sparebanker
- ansatte i hotell- og restaurantvirksomhet (våren 1997)
- ansatte i forsikring

For *hoteller og restauranter* er statistikkgrunnlaget fra 1997 utvidet med om lag 30 prosent. De fleste er fastlønte arbeidere. Årsaken til dette er at bedrifter som tidligere var medlem av Forbundet for Overnatting- og Servicenæringen (FOS) ble tilknyttet NHO fra 1 januar 1997 og kom inn i lønnsstatistikken fra 1997, på linje med de øvrige hotell- og restaurantbedrifter i NHO.

De nye bedriftene kom inn i statistikken for 1997 med et lavere nivå enn gjennomsnittet. I tillegg består de nye bedrifter av få prosentlønte, som normalt har et langt høyere lønnsnivå enn gjennomsnittet.

En har ikke sammenlikningstall for den nye gruppe bedrifter for 1996, og derfor heller ikke noen lønnsveksttall før i 1998.

Uten FOS-bedriftene har det vært en lønnsøkning totalt i bransjen på anslagsvis 4 prosent. Med FOS-bedriftene med i materialet for 1997, vil det gjennomsnittlige lønnsnivået for 1997 ligge om lag 2 prosent høyere enn lønnsnivået for 1996.

Utvalget presenterer i denne rapporten lønnsveksttall fra 1996 til 1997 eksklusiv den nye gruppen, mens nivåtallet for 1997 (kommer i rapport nr 2 i år) vil omfatte hele materialet.

I hoteller og restauranter steg den gjennomsnittlige timefortjenesten for fastlønte (heltid og deltid) etter NHOs lønnsstatistikk med 3,2 prosent for menn og kvinner under ett fra april 1996 til april 1997.

For heltidsansatt prosentlønnet serveringspersonale steg den gjennomsnittlige timefortjenesten med 4,3 prosent for voksne menn og kvinner under ett fra perioden 1. november 1995 – 30. april 1996 til 1. november 1996 – 30. april 1997, mens dagsfortjenesten i den samme perioden økte med 5,0 prosent.

For alle unntatt prosentlønnet serveringspersonale ble det fra 1. april 1997 gitt et generelt tillegg på kr 1,80 per time. I tillegg ble minstelønnssatsene økt med kr 0,50 per time. Videre blir det gitt et garantitillegg fra 1. oktober 1997 på kr 0,42 per time.

På grunnlag av statistikk for april 1997 og lønnsinnberetning for om lag 30 prosent av bedriftene i LO/NHO-området for oktober 1997, anslår utvalget årslønnsveksten for alle fastlønte til $4\frac{1}{4}$ prosent fra 1996 til 1997.

For fastlønte og prosentlønte under ett (heltid og deltid) anslår utvalget årslønnsveksten fra 1996 til 1997 til $4\frac{1}{2}$ prosent.

I *forretnings- og sparebanker* steg den gjennomsnittlige månedsfortjenesten med 4,9 prosent for menn og kvinner under ett fra 1. september 1996 til 1. september 1997. Endringer i alderssammensetningen utgjør nær null.

I oppgjøret våren 1997 ble det gitt et gjennomsnittlig generelt tillegg på 2,0 prosent fra 1. mai. Ifølge opplysninger fra Bankenes Arbeidsgiverforening utgjorde lokale tillegg 0,6 prosent 1. januar 1997 og 1,1 prosent 1. juli 1997.

Utvalget har beregnet at overhenget til 1997, anslått til 1,5 prosent, lønnstilleggene fra 1. januar, 1. mai og 1. juli 1997, vil gi en årslønnsvekst på 4,9 prosent fra 1996 til 1997. Av dette utgjør bidraget fra lønnsglidningen 2,1 prosentpoeng.

I *forsikringsvirksomhet* steg den gjennomsnittlige månedsfortjenesten med 5,3 prosent for menn og kvinner under ett fra 1. september 1996 til 1. september 1997. Herav utgjør endringer i alderssammensetningen 0,5 prosentpoeng.

I oppgjøret våren 1997 ble det gitt et generelt tillegg til alle på 2,0 prosent fra 1. mai. I følge opplysninger fra Forsikringsselskapenes Arbeidsgiverforening utgjorde lokale tillegg 1,1 prosent 1. januar 1997.

Utvalget har beregnet at overhenget til 1997, anslått til 1,1 prosent og lønnstilleggene i 1997, gir en årslønnsvekst på 5,5 prosent fra 1996 til 1997. Av dette utgjør bidraget fra lønnsglidningen 3,1 prosentpoeng.

I *varehandel* steg den gjennomsnittlige månedsfortjenesten for heltidsansatte med 5,6 prosent for menn og kvinner under ett fra 1. september 1995 til 1. september 1996. Det foreligger ikke lønnsstatistikk for 1997 ennå.

I avtalen mellom Handel og Kontor og Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon ble det i oppgjøret våren 1997 enighet om et gjennomsnittlig tillegg fra 1. april på kr 1,50 per time.

For varehandelen under ett har utvalget anslått årslønnsveksten fra 1996 til 1997 til om lag $4\frac{1}{2}$ prosent. Under forutsetning om det samme gjennomsnittlige tillegget i hele varehandelen som i avtalen mellom Handel og Kontor og Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon, innebærer anslaget en lønnsglidning på om lag $1\frac{3}{4}$ prosentpoeng fra 1996 til 1997 eller om lag samme glidning som i 1996. Det har ofte vært særlig stor usikkerhet knyttet til anslaget på årslønnsutviklingen for varehandelen.

I *innenriks sjøfart* steg den gjennomsnittlige månedsfortjenesten for voksne sjømenn med 5,1 prosent fra november 1995 til november 1996. Den gjennomsnittlige hyren steg med 3,8 prosent i det samme tidsrommet. Det foreligger ikke lønnsstatistikk for 1997.

I oppgjøret våren 1997 ble det fra 1. april gitt et generelt tillegg på kr 1,80 per time.

3.2.5 Lønnsutviklingen i offentlig sektor

Staten

I lønnsforhandlingene for 2. avtaleår våren 1997 ble staten, LO Stat, Akademikernes Fellesorganisasjon, Yrkesorganisasjonenes sentralforbund – Seksjon stat og Norsk Lærerlag enige om følgende:

- med virkning fra 1. mai 1997 gis det et generelt tillegg på kr 2 500 per år på samtlige trinn. I tillegg ble det foretatt tekniske justeringer fra lønnstrinn 7 til og med lønnstrinn 24. Samlet utgjorde lønnsendringene 1,1 prosent per 1. mai.
- det avsettes en pott på 1,2 prosent per 1. august 1997 til sentrale justeringsforhandlinger. I de sentrale justeringsforhandlingene skulle det tas hensyn til virksomhetenes rekrutterings- og konkurransesituasjon, samt likelønn på alle nivåer. Kvinner skulle ha en større andel av lønnsmidlene enn en proratafordeling tilsa. Resultatet av justeringsforhandlingene viser at kvinner fikk om lag 46 prosent av midlene, mens en proratafordeling tilsier 44 prosent.
- med virkning fra 1. august 1997 føres det lokale forhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 0,55 prosent av lønnsmassen. Av dette utgjør 0,1 prosent lønnsmidler som blir ledige p.g.a lønnsendringer ved skifte av arbeidstakere. De sentrale parter tilrådde at partene lokalt gjennomgikk lønnsrelasjonene og lønnsutviklingen for å rette opp kjønnsbetingede lønnsforskjeller på alle nivå. Kvinner burde få en større andel av potten enn en proratafordeling tilsier.
- det gjennomføres en avtalefestet pensjonsordning (AFP) med rett til å fratre med pensjon ved fylte 63 år fra 1.10.97 og ved fylte 62 år fra 1.03.98, etter de regler som er avtalt for AFP mellom LO og NHO.

I oppgjøret mellom staten og Norsk Politiforbund/Lensmannsetatens Landslag ble det enighet om de samme tillegg som for statsansatte ellers.

Lønnsvekst.

Årslønnsveksten for statsansatte fra 1996 til 1997 anslås til rundt 4 prosent, mens lønnsoverhenget til 1998 anslås til om lag $1\frac{3}{4}$ prosent.

For arbeidstakere i statsforvaltningen innhentes lønnstall per 1. oktober hvert år. En prognose basert på et foreløpig materiale, viser at gjennomsnittlig månedsfortjenesten per årsverk økte med 5,0 prosent fra 1. oktober 1996 til 1. oktober 1997. Veksten for kvinner var 5,3 prosent og for menn 4,9 prosent.

Resultatene av de lokale forhandlingene i 1997 er ikke kommet med i lønnsstatistikken 1. oktober 1997. Videre ble justeringsoppgjøret og resultatene av de

lokale forhandlingene i 1996 først registrert 1. oktober 1997. Årslønnsveksten 1996-97 er korrigert for dette. Lønnsglidningen er på årsbasis anslått til 0,5 prosent fra 1. oktober 1996 til 1. oktober 1997 og er fordelt på tidspunktene 1.5 og 1.8.

Skoleverket.

Det foreligger ennå ikke prognose for lønnsutviklingen i 1997.

Kommunene

En prognose basert på om lag halvparten av årsverkene i lønnsstatistikken i 1997, gir en årslønnsvekst på om lag 3,9 prosent fra 1996 til 1997.

Ifølge lønnsstatistikk fra Statistisk sentralbyrå steg den gjennomsnittlige månedsfortjenesten for kommunale arbeidstakere inklusive ansatte i helsevesen og sosial omsorg, men eksklusiv skoleverket og ansatte som er timelønte med 5,4 prosent for heltidsansatte fra 1. oktober 1995 til 1. oktober 1996. Ansatte i Oslo er ikke med i disse lønnsveksttallene. Lønnsutviklingen inkluderer ikke resultatet av de lokale forhandlinger med virkningsdato 1. oktober 1996 på 0,5 prosent. Årslønnsveksten for 1995-96 i tabell 3.1 er korrigert for dette. Fullstendig lønnsstatistikk for 1997 foreligger ikke ennå.

I oppgjøret våren 1997 ble det med virkning fra 1. juni enighet om et generelt kronetillegg på lønnsregulativet på kr 2 500 per år. Ansatte med årslønn fra kr 147 200 (lønnstrinn 7) til kr 199 900 (lønnstrinn 24) fikk et ekstra lønnstillegg som varierte fra kr 100 til kr 900. Samlet utgjør dette 1,3 prosent per 1. juni. I tillegg ble det avsatt en pott til lokale forhandlinger på 0,72 prosent fra 1. november 1997.

Etter en samlet vurdering anslår Beregningsutvalget årslønnsveksten i kommunene til rundt 4 prosent fra 1996 til 1997.

3.2.6 Lederlønn i private bedrifter

Beregningsutvalget har i tidligere rapporter presentert lønnsnivå og lønnsutvikling for ledere i en del næringer/grupper. Disse tallene har vært basert på opplysninger i Statistisk sentralbyrås ordinære lønnsstatistikk, og har ikke vist lønnsforholdene for toppledere (administrerende direktør/daglig leder), men samlet for ledere på flere nivåer. Til denne rapporten har utvalget fått bearbeidet opplysninger fra flere ulike kilder, jf boks 3.6 for nærmere omtale av datagrunnlag, lønnsbegrep mm. Etter utvalgets mening gir kildene et godt grunnlag for å vurdere lønnsforholdene for toppledere i det private næringslivet.

Resultater

1. Tall fra Statistisk sentralbyrås lønnsstatistikk og NHOs lønnsstatistikk for funksjonærer

Tabell 3.8: Lønnsutviklingen i prosent for direktører i privat virksomhet. 1990-1996 (97). Månedsfortjeneste per 1. september. Alle.

	Varehandel[1)]	Bank[2)]	Forsikring[3)]	Forretningsmessig tjenesteyting[4)]	NHO-bedrifter[5)]
1990-91	6.3	2.6	6.1	2.1	6.6
1991-92	4.0	2.4	3.7	6.1	4.1
1992-93	-	3.9	3.8	4.0	2.9
1993-94	-	4.0	7.6	9.3	3.2
1994-95	2.6	7.2	-4.6	-1.3	3.6
1995-96	3.9	4.5	8.4	9.8	5.6
1996-97	-	-	-	-	6.0
Sum 90-96	24.9	27.1	27.2	33.5	28.9
Gj.sn per år	3.8	4.1	4.1	4.9	4.3
Årslønn 1996	kr 387 400	kr 490 200	kr 694 700	kr 594 300	kr 588 300
Antall 1996	3326	1479	60	271	1550

1) Direktører og disponenter. Sterkt reduserte utvalg i årene 1993 og 1994, gjør at fordelingen av veksten mellom disse to årene blir usikker. Fra 1992 til 1994 var samlet vekst 6,0 prosent.
2) Direktører og banksjefer.
3) Der er en endring i utvalget fra 1994 til 1995. Halvparten av direktørene er skiftet ut fra 1994 til 1995. Lønnen var gjennomgående lavere for de nye direktørene.
4) Det er kom med noen flere «yngre» direktører i utvalget i 1995 enn i 1994. Dette trakk grunnlønnen ned. Tilleggene til grunnlønn var ganske like i de to årene.
5) Tekniske direktører direkte under administrerende direktør og assisterende direktører og disponenter.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og NHO

For gruppene i tabell 3.6 varierte gjennomsnittlig årlig vekst i perioden 1990-96 mellom 3,8 og 4,9 prosent. Til sammenlikning har veksten for lønnstakere i gjennomsnitt vært 3,6 prosent og for timelønte i industrien 3,4 prosent i den samme perioden.

2. Tall fra Brønnøysundregisteret

Tabell 3.9: Lønnsutviklingen for administrerende direktør/daglig leder i aksjeselskaper. 1995-96. Bedrifter med 25 ansatte og over. Alle ledere.

Antall ansatte	Antall ledere med oppgitt lønn i 1996	Antall ledere i alt i 1996	Gj.sn lønn 1996. Kr.	Endring 1995-96 Prosent
25 – 49	2670	3113	428931	3.4
50 – 99	1247	1430	507832	2.9
100 – 249	675	804	635993	8.1
250 og over	291	359	879849	6.7

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Lønnsutviklingen fra 1995 til 1996 varierte en del etter bedriftsstørrelse, jf tabell 3.7. Den sterkeste gjennomsnittlige veksten var det for ledere i bedrifter med 100 til 249 ansatte med 8,1 prosent. Deretter fulgte ledere i bedrifter med mer enn 250 ansatte med 6,7 prosent. Gjennomsnittlig lønnsvekst for lønnstakere under ett var til sammenlikning 4,4 prosent fra 1995 til 1996.

Tabell 3.10: Lønnsutviklingen for administrerende direktør/daglig leder i aksjeselskaper. 1995-96. Bedrifter med 25 ansatte og over. Identiske ledere.

Antall ansatte	Antall ledere med både i 1995 og 1996	Gj.sn lønn 1996. Kr.	Endring 1995-96 Prosent
25 – 49	2096	429119	7.7
50 – 99	962	490420	5.7
100 – 249	499	638653	6.2
250 og over	188	895532	7.4

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 3.7 viser at det var 4 883 ledere med oppgitt lønn i 1996 i bedrifter med 25 ansatte og over. Antall ledere har blitt redusert til 3 745 (jf tabell 3.8) når en går fra alle til identiske, dvs ledere som var med både i 1995 og 1996. Fra 1995 til 1996 har *identiske* ledere i bedrifter med over 25 ansatte gjennomgående hatt en lønnsvekst som har vært om lag 1-3 prosentpoeng høyere enn for lønnstakere i gjennomsnitt litt avhengig av hvilke bedriftsstørrelser en ser på. For *alle* ledere har lønnsveksten vært om lag lik med den for de identiske i de større bedriftene. I mindre bedrifter har lønnsveksten p.g.a større innslag av strukturendringer vært noe lavere for alle.

3. Lønnsutviklingen for identiske ledere etter LTO-registeret

Tabell 3.11: Antall «ledere», gjennomsnittslønn og endring i prosent 1995-96. Fordelt etter antall lønnsforhold i 1995.

Antall lønnsforhold[1]	Antall «ledere»	Gj.snitt lønn 1996 Kr.	Endring 1995/96. Prosent
25 – 49	4141	371287	5.7
50 – 99	1909	450606	6.9
100 – 249	966	556158	7.5
250 og over	438	794516	6.5

1) Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket. Dette målet gir likevel et godt bilde av størrelsen på foretakene.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

I LTO-registeret er det ingen opplysninger om stilling, noe som gjør det vanskelig å skille ut administrerende direktør/daglig leder i selskapene. «Leder» er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn både i 1995 og 1996, jf boks 3.6. Det kan ikke utelukkes at en på denne måten i noen tilfeller har fått med personer som har høy lønn p.g.a sin spisskompetanse uten å være toppleder. Utvalget tror ikke dette er noe stort problem.

Lønnsnivået i 1996 for identiske ledere i bedrifter med 25 ansatte og over er lavere i LTO-materialet enn i Brønnøysundregisteret. Det skyldes i hovedsak at det er flere lønnsforhold enn ansatte, dvs at det er med noen flere mindre bedrifter i tabell 3.9 enn i tabell 3.8. En kan derfor ikke direkte sammenlikne lønnsveksten for ledere som er sortert etter henholdsvis antall ansatte og antall lønnsforhold.

Fra 1995 til 1996 har *identiske* ledere i bedrifter med over 25 lønnsforhold etter LTO-registeret også gjennomgående hatt en lønnsvekst som har vært om lag 1-3 prosentpoeng høyere enn for lønnstakere i gjennomsnitt.

1997-tall

Det har i media vært oppslag om sterk vekst i lederlønninger i 1997 i en del private bedrifter basert på undersøkelser av bl.a Norsk Institutt for Personalutvikling og Administrasjon (NIPA).

Beregningsutvalget har hatt adgang til det materialet som ble sendt media, men har ikke hatt tilgang til grunnlagsmaterialet. Materialet er basert på oppgaver fra bedrifter som har sagt seg villig til å delta i NIPAs årlige undersøkelser Det er således ikke tatt sikte på at undersøkelsene skal være representative for norsk næringsliv. Fra 1996 til 1997 økte antallet ledere som materialet omfattet sterkt, men fortsatt dekkes et forholdsvis lite antall; i 1996 vel 1 050 og i 1997 knapt 1 600 ledere. Den undergruppen som det ble beregnet sterkest lønnsvekst for, besto av 44 ledere i 1996 og 59 ledere i 1997, da i 53 bedrifter. Både utvelgelsen av bedrifter, antallet av dem og det endrede omfanget fra 1996 til 1997, gjør at tallene ikke er egnet til å beskrive utviklingen i lederlønningene i norske bedrifter.

Foreløpige tall fra LTO-registeret for 1997 vil være tilgjengelig i mars i år. Utvalget har bedt Statistisk sentralbyrå gjøre beregninger på dette materialet så

snart det foreligger. 1997-tall fra Brønnøysundregisteret vil først være tilgjengelig i desember 1998.

Nærmere om lønnsutviklingen for ledersjiktet under administrerende direktører/daglige ledere i NHOs lønnsstatistikk for funksjonærer.

NHOs funksjonærstatistikk omfatter vel 1.500 personer innenfor følgende kategorier:

- Tekniske direktører eller stilling med tilsvarende funksjoner, som sorterer direkte under administrerende direktør.
- Assisterende direktører og disponenter.

Lønnsbegrepet er identisk med lønnsbegrepet man bruker for alle øvrige grupper i lønnskapitlet.

Tabell 3.12: Lønnsutvikling for «ledersjiktet» under administrerende direktører/daglige ledere i NHOs funksjonærstatistikk. Månedsfortjeneste per 1. september. 1995-97.

Antall ansatte	Antall ledere i alt 1. sept. 1996	Gj.sn lønn 1. sept 1996 Kr.	Endring 1. sept. 95 – 1. sept. 96. Alle Pst.	Endring 1. sept. 95 – 1. sept. 96. Identiske Pst.	Endring 1. sept. 96 – 1. sept. 97. Alle Pst.	Endring 1. sept. 96 – 1. sept. 97. Identiske Pst.
25-49	96	600288	5.3	6.8	7.0	5.2
50-99	129	575232	3.9	7.1	13.0	6.5
100-249	332	586836	6.9	5.3	5.1	5.5
250 og over	944	585648	5.0	6.1	5.9	5.8

Kilde: NHO

Tabell 3.10 viser noe ulik lønnsvekst mellom gruppene. Dette kan skyldes strukturelle forhold og/eller endringer i bedriftenes sysselsetting, som f eks. kan føre til at bedrifter skifter fra en størrelsesgruppe til en annen. For gruppene i tabellen var veksten fra 1. september 1995 til 1. september 1996 i gjennomsnitt 5,4 prosent, mens den for funksjonærer totalt i NHO-området var 4,7 prosent. For tilsvarende periode fra 1996 til 1997 var gjennomsnittsveksten for gruppene i tabellen 6,5 prosent mot 4,9 prosent for alle funksjonærer i NHOs funksjonærstatistikk. Dette betyr at gruppen i tabellen har hatt en sterkere lønnsvekst enn funksjonærer for øvrig de siste to årene.

Identiske personer i tabellen (dvs. personer som er med i statistikktallene i begge årene i sammenligningene), utgjør i gjennomsnitt vel 80 prosent av totalmaterialet. Som følge av alders-, ansiennitets- og avansementsopprykk vil normalt veksten for identiske være noe høyere enn for gjennomsnittet for hele gruppen. Dette er ikke tilfelle for gruppen fra 1996 til 1997. Årsaken til dette er at rekrutteringen av lederne i gruppen i 1997 har kommet inn på et høyere nivå enn gjennomsnittet i gruppen i forhold til de som har forlatt statistikkgruppen fra 1996.

Lønnsbegrepet for ledersjiktet (eksklusive adm.dir./daglige ledere) i NHOs funksjonærstatistikk avviker en del i forhold til lønnsbegrepet for toppsjiktet fra Brønnøysundregistrene og LTO registeret, noe som alene kan forklare ulik lønnsvekst i de to materialene. For ledersjiktet i NHO-statistikkene (eksklusiv adm.dir./

daglig leder) var økningen fra 1995 til 1996 noe sterkere enn for toppsjiktet fra Brønnøysundregistrene, mens forholdet var motsatt for identiske ledere.

Datagrunnlag, lønnsbegrep m.m

Utvalget har fått bearbeidet opplysninger om lederlønn fra følgende kilder:

- SSBs ordinære lønnsstatistikk for varehandel, bank- og forsikringsvirksomhet og forretningsmessig tjenesteyting for årene 1990-96.
- NHOs lønnsstatistikk for funksjonærer 1990-97
- Opplysninger i aksjeselskapers årsberetning til Brønnøysundregisteret om lønn og annen godtgjørelse til administrerende direktør/daglig leder i 1995 og 1996. Under halvparten av alle aksjeselskapene (ca 109 000 selskaper i 1996) oppgir lønn til administrerende direktør/daglig leder i årsberetningene. Også for de større bedriftene, med mer enn 25 ansatte, er det mange som ikke følger opp aksjelovens krav på dette punktet.
- Skattedirektoratets lønns- og trekkoppgaveregister (LTO) for årene 1995 og 1996.

Lønnsbegrepet

SSBs lønnsstatistikk og NHOs lønnsstatistikk for funksjonærer er basert på det lønnsbegrepet vi ellers bruker i lønnskapitlet i rapportene, dvs månedsfortjeneste inklusive alle tillegg utenom overtidsbetaling.

Lønnsbegrepet som skal brukes i *årsberetningene til aksjeselskaper* er hjemlet i aksjelovens §11-12, hvor det heter det:

«.....Årsberetningen skal gi opplysning om hvor mange personer som var ansatt i selskapet ved regnskapsårets slutt. Dessuten skal gis opplysning om de samlede utgifter til lønn og annen godtgjørelse til henholdsvis bedriftsforsamling, representantskap, samt revisor og administrerende direktør. .....»

LTO-registeret inneholder alle typer ytelser fra arbeidsgiver/oppdragsgiver til arbeidstaker/ oppdragstaker utbetalt på individnivå. Summene på LTO-registeret fordeles på ulike koder. Det er tatt utgangspunkt i kode 111-A som omfatter *all utbetalt lønn og annen kontantgodtgjørelse for arbeid* som ikke er utført som ledd i selvstendig næringsvirksomhet. I tillegg er tatt med kode 112-A som omfatter *skattepliktige og trekkpliktige naturalytelser* som ikke er opptjent som ledd i selvstendig næringsvirksomhet. I 1995 omhandlet kode 111-A begge disse kodene, mens 112-A i 1996 ble skilt ut som en egen kode for naturalytelser. For å kunne få en realistisk sammenligning mellom 1995 og 1996 har det derfor vært nødvendig å benytte summen av 111-A og 112-A for 1996.

Lønnsbegrepet både i Brønnøysundregisteret og LTO-registeret har med flere lønnsarter enn lønnsstatistikken. Det gir et høyere lønnsnivå, men det er usikkert om en hadde fått en annen utvikling enn om lønnsstatistikkens lønnsbegrep hadde vært lagt til grunn.

Utvalget presenterer tall for lønnsutviklingen 1995-96 fra Brønnøysundregisteret både for *alle* ledere som inngår i materialet i de to årene og for *identiske* ledere, dvs ledere som er med i materialet både i 1995 og 1996. Tall utvalget presenterer ellers i rapporten, jf tabell 3.1 er for alle personer som inngår i lønnsstatistikken hvert år. Ved sammenlikning av lønnsutviklingen mellom ledere og andre lønnstakergrupper bør utviklingen for *alle* legges til grunn.

Lederbegrepet

I materialet fra SSB lønnsstatistikk inngår direktører og disponenter. I prinsippet er toppledere (administrerende direktører) med i materialet, men de lar seg ikke skille ut entydig.

I materialet fra Brønnøysundregisteret er det toppleder eller administrerende direktør/daglig leder som inngår.

I LTO-registeret er det ingen opplysninger om stilling, noe som gjør det vanskelig å skille ut administrerende direktør/daglig leder i selskapene. Her er «leder» definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn, dvs høyest rapportert beløp på kode 111-A (og 112-A for 1996). I tillegg har en lagt til grunn at samme person må ha hatt høyest utbetalt beløp i foretaket både i 1995 og 1996. Årsaken til dette er at vi ønsker å unngå at stillingsopprykk påvirker lønnsveksten for denne gruppen. I de tilfeller hvor vi har personer (her definert som ledere) som har høyest lønn i mer enn ett foretak, inngår bare personen/foretaket hvor lønnen er høyest i datagrunnlaget.

3.2.7 Lederlønn i staten

Lederlønnssystemet i staten ble innført 1.6.91, etter at de sentrale partene i tariffoppgjøret i 1990 var enige om å ta ut de øverste lederstillingene i staten ut av tariffområdet. Stillingene ble innplassert i fire kategorier med ulik basislønn, som skulle reflektere den enkelte stillings bredde, omfang og kompleksitet. Videre er det åpning for å innvilge et individuelt tillegg til stillingshaver på inntil 20 prosent av basislønn. Lønnsfastsettelsen skjer administrativt. Det opprettes individuelle kontrakter som regulerer forholdet mellom den enkelte leder og arbeidsgiver, hvor stillings- og resultatkrav inngår.

Tabell 3.13: Samlet gjennomsnittlig lønn, gjennomsnittlige individuelle tillegg og vekst i prosent for ledere i statens lederlønnssystem. 1994-97.

Per 1. januar	Gj.sn lønn i alt Kr.	Herav gj.sn individuelle tillegg	Vekst i gj.sn lønn i prosent	Antall med lederlønnskontrakt
1994	409 435	10 190		377
1995	413 846	11 305	1,1	367
1996	423 751	12 771	2,4	373
1997	447 679	16 260	5,6	377

Kilde: Arbeids- og administrasjonsdepartementet

Tabellen viser en forholdsvis beskjeden vekst fra 1994 til 1996. Fra 1 januar 1996 til 1 januar 1997 har veksttakten tatt seg noe opp.

3.3 LØNNSOVERHENGET

Tabell 3.14: Lønnsoverhenget i en del områder

Område/gruppe:	*1997*	*1998*[2)]
Timelønte i alt i NHO-bedrifter	1,6	1^{3}_{4}

Tabell 3.14: Lønnsoverhenget i en del områder

Område/gruppe:	*1997*	*1998*[2)]
Herav: timelønte i industrien	1,6	1^{3}_{4}
Funksjonærer i NHO-bedrifter	1,9	2,0
Varehandelen	1,7	1^{1}_{4}
Forretnings- og sparebanker	1,5	1,5
Staten	2,1	1^{3}_{4}
Kommunene	2,6	1^{1}_{4}
Veid gjennomsnitt[1)]	2,0	1^{1}_{2}

1) Omfatter noen flere grupper enn de som er med i tabellen.
2) Foreløpig er det endelige tall kun for funksjonærer i NHO-bedrifter og ansatte i forretnings- og sparebanker.

Kilde: Beregningsutvalget

For flere grupper er anslaget på overhenget til 1998 i tabell 3.12 basert på et noe ufullstendig materiale.

Overhenget til 1998 for alle gruppene i tabell 3.12 ser ut til å bli noe lavere enn til 1997, særlig gjelder dette i kommunene. Overhenget til 1998 varierer fra 1^{1}_{4} prosent for bl.a ansatte i varehandel og kommunene til 2,0 prosent for funksjonærer i NHO-bedrifter. For timelønte i industrien og for statsansatte er anslaget 1^{3}_{4} prosent.

Samlet overheng til 1998 kan beregnes til om lag 1^{1}_{2} prosent. Samlet overheng til 1997 for de samme gruppene var 2,0 prosent, og til 1996 1,2 prosent.

Lønnsoverhenget

Overhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis nye lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Dersom alle lønnsoppgjør foregikk samtidig og ved begynnelsen av året og lønnsnivået ikke endret seg gjennom året, ville lønnsoverhenget per definisjon være null og slike beregninger dermed overflødige. Tarifftillegg og lønnsøkinger ellers blir imidlertid gitt på ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen for ulike lønnstakergrupper ved tariffoppgjør. Det utarbeides ikke statistikk per 31. desember eller 1. januar for noen grupper. Overhenget må derfor anslås. For timelønte i NHO-bedrifter brukes gjerne forholdet mellom lønnsnivået i 4. kvartal og årsgjennomsnittet. For andre grupper må det dels gjøres grove anslag.

Størrelsen på overhenget vil ofte være et tolkingsspørsmål. Det kan også variere betydelig mellom områdene. Dette kan ha sammenheng med ulik lønnsvekst forrige år, men kan også ha sammenheng med at lønnstilleggene kom til ulike tider gjennom året. Lønnstillegg som gis sent i året, fører til større overheng til neste år enn tilsvarende tillegg som gis tidlig i året.

For de fleste gruppene har vi god oversikt over tidspunktene for tarifftillegg. Vi vet imidlertid mindre om når annen lønnsutvikling skjer.

3.4 LØNNSUTVIKLINGEN FOR KVINNER OG MENN

Lønnsbegrepet

I dette avsnittet har en i hovedsak lagt til grunn samme lønnsbegrep som ellers i *"Lønnsutviklingen i senere år"* i kapittel 3, dvs time- eller månedsfortjenesten eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Videre er timelønnen for arbeidere i NHO-bedrifter omregnet til 37,5 time, se vedlegg 3. Forskjellen mellom kvinners og menns timefortjeneste reduseres med vel 1 prosentpoeng dersom en går fra uomregnede til omregnede tall.

Utvikling i lønnsforskjeller mellom kvinner og menn

Tabell 3.13 og 3.14 viser lønnsutviklingen for *heltidsansatte* kvinner og menn. I tabell 3.13 presenteres hovedgruppene, mens det i tabell 3.14 er foretatt oppsplitting innenfor disse og tatt med flere enkeltgrupper.

Utviklingen fra 1996 til 1997

Tabell 3.13 viser en viss tilnærming eller stabilitet mellom kvinners og menns gjennomsnittlige årslønn fra 1996 til 1997 for hovedgruppene vi har tall for, unntatt for forretnings- og sparebanker.

Tabell 3.14 viser små endringer i forholdet mellom kvinners og menns gjennomsnittlige årslønn for de enkeltgruppene vi har tall for fra 1996 til 1997. Det var en viss tilnærming for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter og innenfor forsikring, og svak tilbakegang innenfor landtransport.

Utviklingen fra 1980 til 1997

Tabell 3.13 viser at det i perioden 1980-97 i gjennomsnitt har vært en bedring i kvinners relative lønnsnivå innen alle de hovedgruppene vi har tall for. Sterkest har tilnærmingen vært blant funksjonærene i NHO-bedrifter – det området hvor forskjellene i utgangspunktet var størst. Det er fortsatt forholdsvis store variasjoner i størrelsen på lønnsforskjellene mellom kvinner og menn hovedgruppene imellom. Imidlertid er disse gruppene ikke sammenliknbare med hensyn til sammensetning. I forretnings- og sparebanker er f eks alle ansatte med, mens bare timelønte er med i industrien – en arbeidstakergruppe preget av mindre stillingsmessig spredning.

Tabell 3.15: Gjennomsnittlig årslønn[1)] for kvinner som andel av gjennomsnittlig årslønn for menn i noen store områder. Heltidsansatte.

	1980	1984	1988	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Årslønn 1996 Menn Kr	Kvinner Kr	Kvinne-andel 1996 2)
Timelønte i industrien i NHO-bedrifter	84,0	86,6	87,5	89,7	90,3	90,5	90,5	90,4	90,6	90,5 *	213 200	193 100	17
Funksjonærer i NHO-bedrifter	65,2	68,7	71,6	73,5	74,8	75,3	75,5	75,9	76,5	76,9	303700	232300	27
Varehandelen[3)]	74,5	76,5	76,6	78,9	79,9	80,5	81,4	82,3	82,4	-	238000	196100	34
Forretnings-og sparebanker	74,8	78,6	78,8	81,4	83,3	83,7	84,0	83,8	83,5	83,0	268400	224100	48
Statsansatte[4)]	80,9	84,0	83,3	84,8	87,0	88,0	88,3	88,9	89,7	90,0 *	238600	213900	35
Skoleverket	88,0	90,9	89,0	89,6	90,7	91,6	92,3	92,8	93,1	-	249500	232400	50
Ansatte i kommunene	83,3	87,4	88,9	89,8	90,9	91,0	91,6	92,3	92,5	-	220800	204300	57

*) Foreløpig anslag
1) Årslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre tillegg.
2) Basert på tall fra lønnsstatistikken for de enkelte grupper.
3) Fra og med 1990 omfatter lønnsstatistikken for ansatte i varehandelen i prinsippet alle bedrifter i engros- og detaljhandel som sysselsatte 5 eller flere personer medregnet eiere, og ikke 3 eller flere som tidligere.
4) Særlig etter 1988 er enkelte statsetater omorganisert til stiftelser og aksjeselskap og er tatt ut av statistikkgrunnlaget.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 3.16: Gjennomsnittlig årslønn[1)] for kvinner som andel av gjennomsnittlig årslønn for menn i en del næringer/grupper. Heltidsansatte.

	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Årslønn 1996 Menn Kr	Kvinner Kr	Kvinne andel 1996[2)]
Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter	74,6	75,0	75,6	75,9	76,3	77,1	77,7	296 600	228 700	24
Varehandel[3)] :										
Kontorfunksjonærer	70,6	71,5	72,0	72,6	72,9	73,1	-	295 000	215 700	49

Tabell 3.16: Gjennomsnittlig årslønn[1] for kvinner som andel av gjennomsnittlig årslønn for menn i en del næringer/grupper. Heltidsansatte.

	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Årslønn 1996 Menn Kr	Kvinner Kr	Kvinne andel 1996[2]
Butikkfunksjonærer	83,3	85,1	85,5	86,7	87,7	88,6	-	197 500	174 900	53
Lagerfunksjonærer	88,1	89,3	90,0	90,1	90,4	91,0	-	199 300	181 300	10
Landtransport (arbeidere)	93,4	93,8	93,8	94,8	94,9	94,8	94,5	189 700	179 800	6
Hotell og resturant	-	89,6	91,8	91,5	92,2	92,0	-	185 200	170 300	61
Forretningsmessig tj. yting	71,1	72,2	72,6	73,8	74,9	76,1	-	313 600	238 600	32
Forsikring	70,7	71,8	71,3	71,8	72,4	74,1	74,7	320 700	237 500	49
Interesseorganisasjoner	73,4	76,4	77,6	78,5	78,8	79,2	-	295 400	234 100	56
Kommunene:										
Behandling av klienter	75,2	76,2	76,7	77,4	78,3	76,9	-	285 300	219 500	77
Forretningsdrift	-	-	86,6	87,3	87,7	88,0	-	229 200	201 700	19
Statsansatte[4] :										
Sivile ytre etat	84,3	85,9	86,1	86,1	87,4	87,1	-	245 700	214 000	42
Anleggs- og næringsdrift	86,9	88,6	89,8	88,9	90,7	91,4	-	222 600	203 500	28

1) Årslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre tillegg.
2) Basert på tall fra lønnsstatistikken for de enkelte grupper.
3) Fra og med 1990 omfatter lønnsstatistikken for ansatte i varehandelen i prinsippet alle bedrifter i engros- og detaljhandel som sysselsatte 5 eller flere personer medregnet eiere, og ikke 3 eller flere som tidligere.
4) Særlig etter 1988 er enkelte statsetater omorganisert til stiftelser og aksjeselskap og er tatt ut av statistikkgrunnlaget.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Et veid gjennomsnitt av gruppene som inngår i tabell 3.13 og 3.14 (hvor sysselsettingen er brukt som vekter), viser at samlet sett utgjorde heltidsansatte kvinners lønn om lag 86,5 prosent av heltidsansatte menns lønn i 1996. I 1991 var andelen knapt 85 prosent. Vi ser m.a.o. ikke samme grad av tilnærming i kvinne- og mannslønninger når gruppene sees under ett som når vi ser på dem enkeltvis. Gruppene som inngår omfatter om lag 60 prosent av alle heltidsansatte.

Vi har ikke noe godt mål for lønnsforskjellen mellom *alle* kvinner og menn under ett. Levekårsundersøkelsen 1995 viser at gjennomsnittlig timelønn (inklusiv overtidsbetaling) for kvinner utgjorde 79,7 prosent av gjennomsnittlig timelønn for menn, mens Levekårsundersøkelsen 1991 viste en andel på 81,3 prosent[2] .

Forhold som kan forklare forskjellen mellom Levekårsundersøkelsen og resultatet av sammenveiingen av tabell 3.13 og 3.14, er bl a at Levekårsundersøkelsen inkluderer overtid, mens det lønnsbegrep vi bruker i denne rapporten som nevnt ikke har med overtid. Videre inkluderer også Levekårsundersøkelsen deltidsansatte, som i stor grad er kvinner. Lønnsutviklingen for deltidsansatte i forhold til heltidsansatte og endringer i gjennomsnittlig arbeidstid for deltidsansatte kan gi andre relative lønnsforskjeller enn de som framkommer i tabell 3.14. Det er dessuten knyttet usikkerhet til disse resultatene fra Levekårsundersøkelsen, fordi den er en utvalgsundersøkelse og basert på opplysninger direkte fra inntektstakerne.

Erling Barth ved Institutt for samfunnsforskning (ISF) har sett nærmere på Levekårsundersøkelsene. Etter enkelte statistiske korreksjoner av grunnlagsmaterialet[3] , finner han et brutto lønnsgap på 18,1 prosent i kvinners disfavør i 1991, mot 17,3 prosent i 1995. Dette indikerer at det reelt sett har vært en svak tilnærming i løpet av perioden på arbeidsmarkedet i alt.

Når det tas hensyn til utdanningslengde og yrkeserfaring er «netto lønnsgap» mellom kvinner og menn så og si uendret i perioden (redusert fra hhv 15,4 prosent til 15,2 prosent). Tas det i tillegg hensyn til bransje, går gjennomsnittlig lønnsforskjell mellom kvinner og menn ned fra 14,3 prosent i 1991 til 11,7 prosent i 1995. Mao: innenfor samme bransje er lønnsgapet mellom kvinner og menn med like lang erfaring og utdanning redusert. Gjennomsnittlig lønnsforskjell mellom kvinner og menn på arbeidsmarkedet sett under ett reduseres altså mindre enn lønnsforskjellen innen enkeltbransjer tilsier. Dette innebærer at det har skjedd bransjeforskyvninger og sysselsettingsendringer som motvirker den tilnærming i lønn som finner sted innenfor enkeltbransjer.

Vedleggstabell 7.3 viser utviklingen for arbeidere innen en del bransjer i industrien. Innenfor flere enkeltbransjer har det vært fortsatt tilnærming mellom kvinners og menns gjennomsnittlige timefortjeneste fra 1996 til 1997. Imidlertid har det også vært tilbakegang eller stagnasjon i andre bransjer. I treindustrien og i elektrokjemisk industri, som er mannsdominerte bransjer, var det om lag lik gjennomsnittlig timelønn for kvinner og menn i 1997.

Tabell 3.14 viser at innenfor landtransport, hvor kvinneandelen er lavest, er forskjellen minst mellom kvinners og menns gjennomsnittlige årslønn. Innenfor området behandling av klienter i kommunesektoren – som har den høyeste kvinneandelen – er imidlertid lønnsforskjellen relativt stor, og den økte fra 1995 til 1996. Størst lønnsforskjell fant vi i 1996 blant kontorfunksjonærer i varehandel og blant ansatte i forsikring, grupper som også har en relativt høy kvinneandel.

Flere undersøkelser[4] har vist at det er en sterk tendens til at lønnsnivået er lavest der en finner den største andelen kvinner. Ser vi spesielt på industrien, viser kolonnene 2 og 3 i vedleggstabell 7.3 at det ikke er en slik entydig sammenheng, men en tendens til at sterkt kvinnedominerte bransjer, som f eks konfeksjonsfabrikker og vaskerier og renserier, har lavere gjennomsnittlig lønnsnivå enn de øvrige bransjer. Motsatt ser vi at det gjennomsnittlige lønnsnivået er klart høyere i sterkt mannsdominerte bransjer – som elektrokjemisk industri og grafisk industri. Sjokolade og suk-

2. I tabellen som publiseres i Levekårsundersøkelsene opereres det med gjennomsnittlig timelønn i hele kroner. Lønnsforskjellen som er beregnet i dette avsnittet bygger på bakgrunnsmateriale hvor ører er med, slik at evt «avrundingseffekter» unngås.
3. Observasjoner uten opplysninger om utdanning, alder og bransjetilknytning er fjernet fra utvalget. Det samme gjelder observasjoner hvor det er oppgitt under 10 eller over 1 000 1990-kroner i timelønn.
4. Bl a Marianne Nordli Hansen (ISF): Hva betyr andelen kvinner i yrket for lønn. Søkelys på arbeidsmarkedet nr. 2/94.

kervareindustrien har nokså lik andel kvinner og menn. Lønnsnivået her er på linje med gjennomsnittet i industrien.

Likelønnstrekk ved lønnsoppgjør

Følgende trekk ved lønnsoppgjørene er av sentral betydning for hvordan de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn utvikler seg:

1. Formen på de sentrale tilleggene, dvs om det gis generelle prosenttillegg og/eller kronetillegg, om det gis spesielle lavlønnstillegg, tillegg til bestemte yrkesgrupper m.v. Et likt kronetillegg vil gi en noe sterkere gjennomsnittlig lønnsvekst for kvinner enn for menn, ettersom kvinner i større grad enn menn er representert i lavlønnsgruppen.
2. Fordelingen av de lokale tilleggene.
3. De relative lønnstilleggene i typiske kvinnesektorer og næringer til forskjell fra mannsdominerte sektorer og næringer.

Nedenfor gis hovedtrekk ved lønnsoppgjørene våren 1997 for noen grupper i privat sektor og for offentlig sektor.

Privat sektor

I de sentrale oppgjøret i LO/NHO-området ble det enighet om følgende tillegg:

- et generelt tillegg på 0,80 kroner per time til alle.
- arbeidstakere i områder som i gjennomsnitt tjener mer enn 185 000 kroner på årsbasis og ikke har rett til lokale forhandlinger, fikk et tillegg på 1,20 kroner per time inklusive det generelle tillegget.
- arbeidstakere i områder som i gjennomsnitt tjener mindre enn 185 000 kroner på årsbasis, fikk 1,50 eller 1,80 kroner per time i tillegg (inkl. det generelle tillegget) avhengig av om det er rett til lokale forhandlinger eller ikke.

De sentrale tilleggene hadde en klar lavlønns- og likelønnsprofil. Som følge av oppgjøret i 1996 fikk en rekke overenskomster i LO/NHO-området mer forpliktende tekst i sine avtaler. Bedriftene skal ivareta likestillingsperspektivet i sin personalpolitikk, og partene på den enkelte bedrift skal gjennomgå sine lokale avtaler for å sikre at disse er i samsvar med likestillingslovens bestemmelser. Arbeidet med å forhandle fram lokale likestillingsavtaler med handlingsplaner skal forsterkes.

I *varehandelen* ble det gitt et generelt tillegg på 1,20 kroner per time. I tillegg ble det foretatt justeringer av minstelønnssatser. Gjennomsnittlig utslag av de samlede tillegg er anslått til kr 1,50 per time. Også i dette området hadde det sentrale oppgjøret en klar lavlønns- og likelønnsprofil.

I *forsikring* og i *forretnings- og sparebanker* ble det gitt et generelt prosenttillegg til alle på 2 prosent. Her ble altså mønsteret med kronetillegg i LO/NHO-området og privat sektor for øvrig brutt.

Offentlig sektor

Både i staten og i kommunene ble det gitt et likt generelt kronetillegg til alle. Det ga i gjennomsnitt noe sterkere prosentvis vekst for kvinner enn for menn, ettersom kvinner i større grad enn menn er representert i lavlønnsgruppen. I staten ble det avsatt en relativt stor pott til sentrale justeringsforhandlinger og til lokale forhandlinger, hvor partene var enige om at kvinner skulle få en større andel av potten enn en proratafordeling tilsa. Ved justeringsforhandlingene i staten fikk kvinner omlag 46 prosent av midlene, mens en proratafordeling tilsa 44 prosent. En har ennå ikke

data om likelønnsprofilen i de lokale forhandlingene i staten. I kommunene ble potten til lokale justeringer forutsatt å gå til bl.a lavlønn, likelønn og oppfølging av nytt stillingsregulativ.

Nærmere omtale av lønnsoppgjørene i 1997 er gitt i vedlegg 2.

Fordeling av lokale tillegg

Et partssammensatt utvalg søkte å belyse effekter av tariffoppgjøret i *LO/NHO-området* i 1995, da det i dette området gitt individuelle tillegg med sikte på å sikre lavlønnsgrupper, herunder kvinnedominerte grupper. Det ble imidlertid ikke lagt føringer om at kvinner skulle få mer ved lokale forhandlinger enn en prorataforde-ling skulle tilsi. I den forbindelse ble det gjennomført en utvalgsundersøkelse som hadde til hensikt å avklare hvilke konsekvenser det sentrale tariffoppgjøret hadde for de lokale lønnsoppgjørene og for lønnsrelasjoner i den enkelte bedrift.

Undersøkelsen viste at de lokale parter i dette området i en viss grad gjenopprettet virkningen av de sentrale tilleggene i lokale forhandlinger. I bedrifter som hadde gjenopprettet hadde menn en sterkere lønnsvekst enn kvinner. I disse bedriftene fikk man altså økt forskjell mellom kvinners og menns lønnsnivå i stedet for tilnærming. I bedrifter som ikke gjenopprettet lønnsrelasjonene hadde kvinner og menn omtrent samme lønnsutvikling. For en mer utfyllende drøfting av dette punkt vises til rapport nr. 2 1997.

I *staten* har partene i de siste lønnsoppgjørene blitt enige om at kvinner skulle få en større andel av pottene til sentrale justeringer og lokale forhandlinger enn en prorataforde-ling tilsa. I 1996 ble kvinner tildelt om lag 47 prosent av midlene i de sentrale justeringsforhandlingene, mens en prorataforde-ling skulle tilsi 42 prosent. I 1997 fikk kvinner som nevnt omlag 46 prosent av midlene, mens en prorataforde-ling skulle tilsi 44 prosent.

Det foreligger ennå ikke en samlet oppsummering av resultatet fra de lokale forhandlingene i 1997. Det innkomne materialet for 1996 representerte 81 prosent av lønnsmassen i Statens Sentrale Tjenestemannsregister. Kvinners andel av lønnsmassen, sett i forhold til det innkomne materialet, var 29,5 prosent. Av den samlede avsetningen fikk kvinner 30,6 prosent. I 1995 ble kvinner tildelt 36,2 prosent av lønnsmassen man har statistikk for, mens kvinners andel av denne lønnsmassen var 34,8 prosent. Kvinner har altså fått mer enn en prorataforde-ling skulle tilsi både ved de siste års sentrale justeringer, og i de lokale forhandlingene for de områdene det foreligger materiale for.

Bente Ingebrigtsen ved SINTEF IFIM har sett på fordelingen av lokale tillegg i 5 *kommuner* og 3 *fylkeskommuner* etter at det ble innført et nytt lønnssystem i kommunene i 1990[5] . Hun har sammenlignet fordelingen av lokale lønnstillegg til hhv kvinner og menn i 1992 og 1994. I 1994 var det sentrale føringer som at mesteparten av tilleggene skulle gis til kvinnedominerte yrker. I 1992 var det ikke lagt noen slike føringer på de lokale forhandlingene. Det var en svak – men signifikant – tendens til at en større andel kvinner enn menn fikk lokale tillegg både i 1992 og 1994.

Det kjønnsdelte arbeidsmarkedet

Det kjønnsdelte arbeidsmarkedet kan defineres ved at kvinner og menn utfører forskjellig arbeid, i hver sine bransjer eller hver sine yrker – med ulike lønnsnivå. Også når kvinner og menn arbeider i samme bedrift eller samme yrke, utfører de ofte hver sine arbeids- operasjoner eller arbeider i forskjellige avdelinger og stillinger.

5. Lokal lønn i kommunal sektor. SINTEF, mars 1996.

Til tross for en svak oppmykning, er graden av kjønnsdeling i det norske arbeidsmarkedet fortsatt svært høy. Majoriteten av både kvinner og menn arbeider på en arbeidsplass dominert av sitt eget kjønn. Kvinner har et mer variert utdanningsvalg enn menn, mens menn har et mer variert yrkesvalg.

NOS utdanningsstatistikk viser at det fortsatt er betydelige forskjeller mellom kjønnene i valg av fagfelt. Innenfor videregående opplæring er det også etter Reform-94 store forskjeller i valg av utdanning mellom kvinner og menn. Kvinner dominerer i studieretninger som helse- og sosialfag og formgivingsfag, mens de nesten ikke er å finne i studieretninger som byggefag, elektrofag og mekaniske fag. Innenfor universiteter og høgskoler har det også skjedd små endringer i den kjønnsmessige sammensetningen på de ulike fagene/utdanningene det siste ti-året. De nye studentene velger fremdeles veldig tradisjonelt i forhold til det som har vært regnet som typiske kvinne- og mannsdominerte utdanninger. På enkelte av fagområdene/utdanningene der det tradisjonelt har vært overvekt av menn har tendensen vært ytterligere nedgang i kvinneandel blant de nye studentene. Dette gjelder naturvitenskapelige, tekniske, elektroniske, datatekniske og matematiske fag.

Kjønnsfordelingen i næringsstrukturen har ikke endret seg vesentlig de siste 20 årene. Arbeidsmarkedsstatistikken viser bl a at de fleste kvinner og menn arbeider i adskilte næringer og at menn fordeler seg på flere næringer enn kvinner. Kvinner er mer konsentrert i enkelte næringer. I 1995 arbeidet 55 prosent av alle yrkesaktive kvinner innenfor offentlig, sosial og privat tjenesteyting.

På bransjenivå innen industrien er det relativt stor grad av kjønnsdeling. Den bransjevise kjønnsdelingen på arbeidsmarkedet forsterkes av kjønnsforskjeller i yrkestilhørighet. Folke- og boligtellingen i 1990 viste at kun 7 prosent av alle yrkesaktive arbeider i et yrke med omtrent like mange kvinner som menn (definert som yrker hvor det ikke er mer enn 60 prosent av det ene kjønn). Så mye som 40 prosent av alle yrkesaktive menn arbeider i et yrke med mindre enn 10 prosent kvinner. Tilsvarende arbeider 34 prosent av kvinnene i yrker med mindre enn 10 prosent menn.

I vedlegg 4 presenteres analyser som belyser lønnsgapet mellom kvinner og menn nærmere.

Ulike former for diskriminering

Deler av de lønnsforskjeller som er omtalt i dette avsnittet tilskrives ulike årsaker og ulike former for diskriminering. I Levekår i Norge, NOU 1993:17, sies det at lønnsforskjeller mellom kvinner og menn kan fremkomme ved flere forskjellige mekanismer som kan inneholde elementer av diskriminering, selv om formen for diskriminering vil være forskjellig. En situasjon kan være at kvinner og menn er ulikt fordelt på stillinger og foretak som har forskjellige lønnsnivå. Dette kan dels skyldes at kvinner og menn gjør ulike valg og har ulike preferanser. Situasjonen kan imidlertid også innebære et element av diskriminering som dels skyldes at menn og kvinner har ulik adgang til stillinger og virksomheter, og dels ulike muligheter ved senere forfremmelser. Dette er en form for *stillingsdiskriminering*. En annen situasjon som det pekes på i utredningen kan være at kvinner mottar lavere lønn enn menn med de samme kvalifikasjoner, den samme stillingen og innen den samme virksomheten. Denne formen kalles *direkte diskriminering*. Et tredje forhold som trekkes fram kan være at kvinnedominerte stillinger tenderer mot å være dårligere betalt enn mannsdominerte stillinger, til tross for at krav til utdanningslengde og enkelte andre lønnsrelevante faktorer ellers er like, altså en form for *verdsettingsdiskriminering*.

KAPITTEL 4

Prisutvikling og konsumprisindeksen

- *Konsumprisindeksen økte med 2,6 prosent fra 1996 til 1997, mot 1,3 prosent året før. Prisstigningstakten økte kraftig ved årsskiftet 1996/97 og nådde en topp på 3,3 prosent i februar 1997. Deretter falt tolvmånedersveksten kraftig frem til juli, for så å stabilisere seg resten av året. I annet halvår lå tolvmånedersveksten stabilt mellom 2,1 og 2,3 prosent. Fallet i prisstigningstakt våren 1997 kan hovedsakelig forklares med reduksjon i elektrisitetsprisene. I annet halvår 1997 har det vært en tilnærming i prisstigningstakt, slik at tolvmånedersveksten mot slutten av året lå omtrent på samme nivå i Norge som hos våre handelspartnere og i EU-landene.*

4.1 KONSUMPRISINDEKSEN

"" i Figur 4.1 gir en oversikt over tolvmånedersveksten i konsumprisindeksen i Norge, hos våre handelspartnere og i EU-landene, i perioden fra 1986 til 1997. I perioden fra 1989 til januar 1995 var prisstigningen i Norge lavere enn gjennomsnittet for våre handelspartnere, og fra 1990 også lavere enn i EU-landene. I 1995 og 1996 var prisstigningstakten i Norge lavere enn i EU-landene, og omtrent på linje med prisstigningen for gjennomsnittet av våre handelspartnere, med unntak for første halvår 1996 hvor stigningstakten i Norge også falt under nivået hos våre handelspartnere. Etter den kraftige økningen i den norske tolvmånedersveksten ved årsskiftet 1996/97, lå den norske prisstigningstakten i første halvdel 1997 både over nivået i EU-landene og gjennomsnittet for våre handelspartnere. I annet halvår 1997 har det vært en tilnærming i prisstigningstakt, slik at tolvmånedersveksten mot slutten av året lå omtrent på samme nivå i Norge som hos våre handelspartnere og i EU-landene. Utviklingen i konsumprisindeksen for en del OECD-land, fremgår av tabell 4.1.

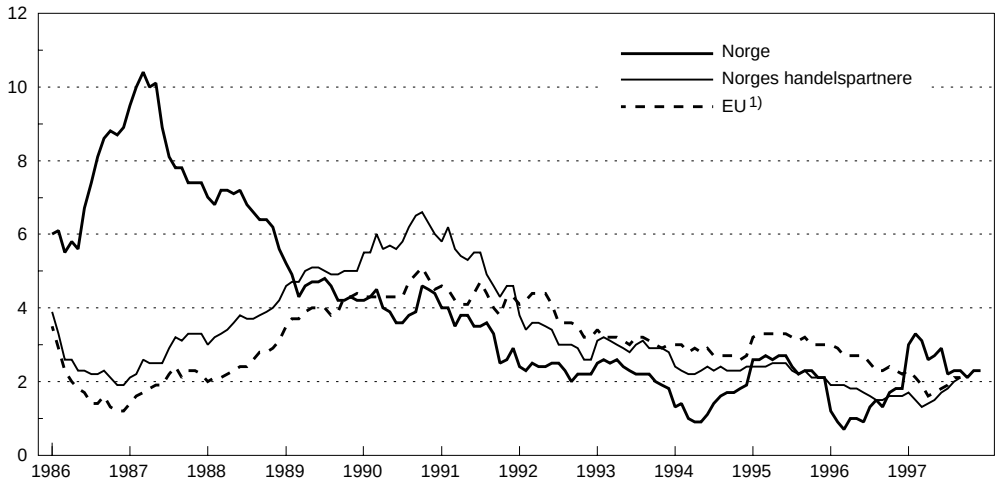

Figur 4.1 Konsumprisene i Norge, hos våre handelspartnere og i EU-landene. Prosentvis endring fra samme måned året før.

1. EU-15, sammenveid med kjøpekraftsparitet-justerte andeler av privat konsum som vekter. Frem til og med 1994 viser grafen prisutviklingen for EU-12.

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Tabell 4.1: Konsumprisindeksen i en del OECD-land. Prosentvis endring fra perioden før.

	Gjennomsnitt 1985 - 1995	1994	1995	1996	jan.-sep. 96 jan.-sep. 97
Norge	4.4	1.4	2.4	1.3	2.7
USA	3.5	2.6	2.8	2.9	2.5
Japan	1.4	0.7	-0.1	0.1	1.5
Tyskland 1)	2.3	2.7	1.8	1.5	1.7
Frankrike	2.9	1.7	1.7	2.0	1.2
Storbritannia	4.8	2.5	3.4	2.4	3.0
Italia	5.7	3.9	5.4	3.8	1.7
Sverige	5.4	2.4	2.9	0.8	0.2
Danmark	3.1	2.0	2.1	2.1	2.2
Finland	3.8	1.1	1.0	0.6	1.0
OECD-området2)	3.6	2.6	3.8	3.7	2.9
EU-15 3)	4.2	3.1	3.1	2.5	1.9
Norges handelspartnere	3.7	2.4	2.4	1.7	1.6

1) Fra 1993 inkluderer tallene hele Tyskland.
2) Sammenveid med kjøpekraftsparitet-justerte andeler av privat konsum som vekter, eksklusive Tyrkia.
3) Sammenveid med kjøpekraftsparitet-justerte andeler av privat konsum som vekter. EU-12 frem t.o.m. 1992

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Tabell 4.2 viser *prisstigningstakten* beregnet i forhold til samme måned året før. Etter å ha vist en svakt økende tendens i annet halvår 1996, steg prisstigningstakten kraftig i januar 1997. Tolvmånedersveksten steg fra 1,8 prosent i desember 1996, til 3,0 prosent i januar 1997. Økte offentlige avgifter, økning i elektrisitetsprisene og det at effekten av reduserte bilavgifter ett år tidligere var uttømt, var hovedårsakene til den kraftige økningen i stigningstakt ved årsskiftet 1996/97. Etter å ha nådd en topp på 3,3 prosent i februar 1997, falt tolvmånedersveksten kraftig frem til juli, for deretter å stabilisere seg resten av året. I annet halvår lå tolvmåneders-veksten stabilt mellom 2,1 og 2,3 prosent. Fallet i prisstigningstakt våren 1997 kan blant annet forklares med reduserte elektrisitetspriser og fall i tolvmånedersveksten for klær og skotøy. Det at effekten av bortfallet av ordningen med momskompensasjon med virkning fra 1. juli 1996 var uttømt, kombinert med ytterligere nedgang i elektrisitetsprisene, forklarer den sterke reduksjonen i stigningstakt fra juni til juli. Motsatt bidro den forholdsvis sterke økningen i bensinprisene mot slutten av 1997 til å øke tolvmånedersveksten.

Tabell 4.2: Konsumprisindeksen

	Indekstall		Endring i prosent fra året før	
	1996	1997	1996	1997
Januar	260,0	267,8	1,2	3,0
Februar	260,1	268,6	0,9	3,3
Mars	261,3	269,3	0,7	3,1
April	262,2	269,0	1,0	2,6
Mai	262,6	269,7	1,0	2,7
Juni	262,9	270,4	0,9	2,9
Juli	263,9	269,8	1,3	2,2
August	263,7	269,7	1,5	2,3
September	264,9	270,9	1,3	2,3
Oktober	265,9	271,6	1,7	2,1
November	265,9	271,9	1,8	2,3
Desember	265,8	272,0	1,8	2,3
Årsgjennomsnitt	263,3	270,1	1,3	2,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå

I tabell 4.3 er konsumprisindeksen inndelt etter konsumgrupper. Tabellen gir en oversikt over *gjennomsnittlig prisendring* fra 1995 til 1996 og fra 1996 til 1997, samt bidragene til den samlede prisveksten for de ulike konsumgruppene. Prisstigningen for de enkelte gruppene var høyere i 1997 enn i 1996, med unntak for gruppen «møbler og husholdningsartikler». Det var i særlig grad konsumgruppene «bolig, lys og brensel», «reiser og transport» og «matvarer» som bidro til veksten i konsumprisindeksen fra 1996 til 1997. En kombinasjon av økning i husleier, vedlikeholdsutgifter og elektrisitetspriser var hovedårsaken til prisveksten for konsumgruppen «bolig, lys og brensel». I 1997 steg husleiene med 2,4 prosent, mens elektrisitetsprisene steg med 3,7 prosent. Prisveksten for gruppen «reiser og transport» skyldes i hovedsak en økning i bil- og bensinpriser. Bilprisene steg med 2,3 prosent fra 1996 til 1997, mens bensinprisene steg med 7,8 prosent i 1997. Bortfallet av ordningen med momskompensasjon for ost, melk og kjøtt fra 1. juli 1996, bidro til at prisveksten på matvarer fra 1996 til 1997 ble høyere enn hva en ellers kunne ha ventet. Prisoppgang på grønnsaker og frukt, kjøttvarer og kaffe bidro også til prisveksten på matvarer i 1997.

Tabell 4.3: Konsumprisindeksen – varer og tjenester etter konsumgruppe

	Vekter	Endring i prosent		Bidrag i prosentpoeng	
	aug. 97	1996	1997	1996	1997
Totalt	1000.0	1.3	2.6	1.27	2.58
0. Matvarer	136.1	1.6	3.5	0.24	0.48
Herav: melk/ost/fløte/egg	25.2	2.2	4.8	0.06	0.12
1. Drikkevarer og tobakk	36.6	2.3	6.4	0.09	0.24
2. Klær og sko	63.0	-3.1	-0.1	-0.20	-0.01
3. Bolig, lys og brensel	228.6	2.4	2.7	0.58	0.62
Herav: husleie	141.3	1.7	2.4	0.26	0.34
elektrisitet	42.3	4.5	3.7	0.19	0.15
4. Møbler og husholdn. art.	87.9	1.3	1.2	0.11	0.10
5. Helsepleie	25.1	3.2	3.3	0.07	0.08
6. Reiser og transport	217.7	0.3	3.0	0.06	0.65
Herav: kjøp av bil	68.1	-4.6	2.3	-0.27	0.16
bensin	42.0	1.6	7.8	0.07	0.33
7. Fritidssysler og utdanning	114.4	1.0	1.8	0.11	0.20
8. Andre varer og tjenester	90.6	2.2	2.2	0.20	0.20

Kilde: Statistisk sentralbyrå

I tabell 4.4 er konsumprisindeksen inndelt etter leveringssektorer. Tabellen gir en oversikt over gjennomsnittlig prisendring fra 1995 til 1996 og fra 1996 til 1997, samt bidragene til den samlede prisveksten for de ulike leveringssektorene. Denne oppsplittingen av konsumprisindeksen kan antyde noe om hvilke mekanismer som ligger bak endringene i konsumprisindeksen. «Andre norskproduserte konsumvarer» og «andre tjenester» bidro mest til veksten i konsumprisindeksen fra 1996 til 1997, men også gruppene «jordbruksvarer», «importerte konsumvarer» og «husleie» bidro til veksten i 1997. Gruppen «andre norskproduserte konsumvarer» bidro sterkest til veksten med knapt ett prosentpoeng, og fanger bl.a. opp prisoppgangen på bensin, elektrisitet og tobakk. Økte priser på biler, alkoholholdige drikkevarer og kaffe bidro til veksten for gruppen «importerte konsumvarer», mens en marginal nedgang i prisene på klær og skotøy trakk i motsatt retning. Virkningen av bortfallet av momskompensasjonen kombinert med økte priser på grønnsaker, frukt og kjøttvarer var hovedårsakene til veksten for gruppen «jordbruksvarer», som for øvrig omfatter i hovedsak norskproduserte jordbruksvarer. I gruppen for «andre tjenester» er det tjenester med arbeidslønn som dominerende prisfaktor, som har hatt den sterkeste veksten fra 1996 til 1997.

Tabell 4.4: Konsumprisindeksen – varer og tjenester etter leveringssektor

	Vekter	Endring i prosent		Bidrag i prosentpoeng	
	aug. 97	1996	1997	1996	1997
Totalt	1000.0	1.3	2.6	1.27	2.58
Jordbruksvarer	77.7	1.8	3.9	0.15	0.30
Fiskevarer	9.1	0.8	2.1	0.01	0.02
Andre norksprod. konsumvarer	292.7	2.2	3.2	0.66	0.94
Importerte konsumvarer	234.8	-2.1	1.2	-0.47	0.29
Husleie	141.3	1.7	2.4	0.28	0.34
Andre tjenester	244.4	2.6	2.7	0.62	0.67

Kilde: Statistisk sentralbyrå

4.2 HARMONISERT KONSUMPRISINDEKS

Innenfor EØS-området har det gjennom flere år pågått et samarbeid om å utvikle en ny konsumprisindeks. Formålet har vært å utvikle et egnet mål for konsumprisutvikling ved sammenligninger mellom land, gjennom å harmonisere det metodiske opplegget for beregning av konsumprisindekser. Den 7. mars 1997 ble de første resultatene for den harmoniserte konsumprisindeksen publisert for EU-landene, Island og Norge. Den harmoniserte konsumprisindeksen vil for de fleste landene eksistere parallelt med den tradisjonelle konsumprisindeksen.

Fra januar 1997 er dekningsgraden for den norske harmoniserte indeksen 86 prosent, det vil si at den harmoniserte indeksen dekker 86 prosent av grunnlaget for den tradisjonelle konsumprisindeksen. Områder som foreløpig er utelatt fra den harmoniserte indeksen, men som derimot er dekket i den tradisjonelle konsumprisindeksen, er helse og utdanningstilbud berørt av offentlige overføringer, selveieres bokostnader og enkelte forsikringstjenester. Det tekniske beregningsutvalget vil komme tilbake til den harmoniserte konsumprisindeksen i senere rapporter.

4.3 OFFENTLIGE TJENESTER

Den offentlige sektor og det offentlige tjenestetilbudet blir finansiert på ulike måter, bl.a. gjennom direkte skatter, avgifter og brukerbetaling. Noen offentlige tjenester tilbys gratis, andre tilbys med en viss egenandel eller til selvkost. I konsumprisindeksen inngår offentlige tjenester bare i den grad det er satt en pris på tjenestene. Noen tjenester leveres eksklusivt av det offentlige til vedtatte priser, mens andre tjenester leveres enten i samarbeid eller i konkurranse med private aktører. Det kan således være problematisk å skille ut og kategorisere tjenester som fullt ut offentlige, og av samme grunn kan det være vanskelig å få en samlet oversikt over prisutviklingen på offentlige tjenester.

Kommunale tjenester utgjør en viktig del av det offentlige tjenestetilbudet. Prisene på kommunale varer og tjenester har økt betydelig i de siste årene. Dette har bl.a. sammenheng med at kommunene har økt selvfinansieringsgraden. Kommunale tjenester har i større grad blitt brukerfinansiert, og for kommunale tjenester som vann, avløp, renovasjon, feiing, barnehagetjenester og hjemmehjelp, er brukerbetaling vanlig. I den kommunale helse- og tannhelsepleien er det i mindre grad

egenbetaling. For kommunale tjenester skal ikke kommunene beregne seg høyere priser enn det som reflekterer kostnadene ved å levere tjenestene (inkludert kostnader som følger av ulike offentlige reguleringer og forskrifter).

4.3.1 Kommunale avgifter/gebyrer

Det kan være av interesse å se nærmere på i hvilken grad endringer i prisene på de kommunale tjenestene fanges opp av konsumprisindeksen. Endringer i kommunale gebyrer for vann, renovasjon, avløp og feiing inngår på en indirekte måte i konsumprisindeksen. Konsumgruppe 311-314 består av renter av lån til boligformål, forsikring av boliger, vannavgift og andre avgifter (renovasjon, feiing, avløp og feste). Disse gruppene har en vektandel i konsumprisindeksen på om lag 8,5 prosent. Disse gruppene har imidlertid ingen egne representantvarer, men forutsettes å stige i takt med husleier (konsumgruppe 315). Kommunale gebyrer påvirker dermed konsumprisindeksen på to måter. For det første gjennom den innvirkning som de har på husleiene i borettslag mv., og for det andre gjennom endringer i budsjett-/vektandelen. Begge deler innebærer at det tar tid før endringer i kommunale gebyrer slår ut i indeksen. Husleiene i borettslag mv. endres som regel bare en gang i året, og tilsvarende revideres vektandelene i konsumprisindeksen en gang per år, i august. Det er flere faktorer bak utviklingen i husleiene, og selv om delindeksen husleier har hatt en stabil utvikling i de senere år, kan enkeltfaktorer ha endret seg i betydelig grad. Isolert sett er det grunn til å tro at rentenedgangen de siste årene skulle ha gitt grunnlag for nedsetting av husleiene. Når dette ikke har skjedd, kan én forklaring være den sterke økningen i kommunale gebyrer i de senere år. Siden konsumprisindeksen ikke gir direkte informasjon om utviklingen i de kommunale gebyrene knyttet til egen bolig, kan det være av interesse å se nærmere på disse, jf. tabell 4.5.

Tabell 4.5: Kommunale gebyrer knyttet til egen bolig. Endring i prosent. Gjelder hele landet

	jan.93-jan.94	jan.94-jan.95	jan.95-jan.96	jan.96-jan.97
Konsumprisindeksen	1.3	2.6	1.2	3.0
Renovasjon	4.6	5.2	6.9	9.6
Feiing	4.8	3.5	3.8	5.0
Vann	5.0	5.1	5.1	5.9
Avløp/kloakk	8.1	6.1	7.9	7.8

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Det fremgår av tabell 4.5 at de kommunale gebyrene for renovasjon, feiing, vann og avløp siden 1994 har hatt en langt kraftigere vekst enn konsumprisindeksen. Årsakene til denne utviklingen er flere, bl.a. er det grunn til å tro at selvfinansieringsgraden har økt, og at subsidiene har blitt tilsvarende redusert. Høyere gebyrer for kommunale tjenester knyttet til egen bolig følger også som et resultat av økte kostnader i forbindelse med nye statlige reguleringer og forskrifter. Når det gjelder utviklingen i kommunale gebyrer er det også betydelige geografiske forskjeller, jfr. tabell 4.6.

Tabell 4.6: Kommunale gebyrer knyttet til egen bolig. Endring i prosent fra januar til januar

	Renovasjon		Feiing		Vann		Avløp	
	95-96	96-97	95-96	96-97	95-96	96-97	95-96	96-97
Hele landet	6.9	9.6	3.8	5.0	5.1	5.9	7.9	7.8
Østlandet	7.3	7.7	4.0	6.5	3.9	6.0	6.1	6.1
Agder/Rogaland	2.6	10.9	2.1	2.7	7.6	9.3	9.9	11.4
Vestlandet	10.9	12.7	4.0	3.7	5.5	6.2	6.0	11.1
Trøndelag	4.9	11.3	-0.9	4.8	4.7	4.7	6.1	6.5
Nord-Norge	7.3	10.5	7.5	3.8	6.3	3.1	14.4	7.4

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Generelt kan man si at bakgrunnen for de geografiske forskjellene i kommunale gebyrer både er å finne i ulike kostnadsforhold, men også i ulike strategier for prissetting av slike tjenester. Den generelt sterke veksten i de kommunale gebyrene for avløp kan bl.a. ses i sammenheng med kravene til reduserte utslipp og derav økte investeringer, som fulgte av Nordsjøavtalen. I perioden januar 1990 til januar 1997 hadde Nord-Norge i gjennomsnitt den sterkeste veksten i de kommunale gebyrene.

4.3.2 Andre kommunale og offentlige tjenester

Konsumgruppen «leid hjelp til hjemmet» inkluderer også kommunale tjenester. I denne konsumgruppen, som har en vektandel på om lag 1,8 prosent, inngår blant annet representantvarene «lønn til husmorvikar», «egenbetaling hjemmehjelp» og «barnehagesatser». I representantvaren «barnehagesatser» inngår både kommunale og private barnehager. Tabell 4.7 viser utviklingen i barnehagesatser i perioden 1993 til 1997.

Tabell 4.7: Barnehagesatser. Prosentvis endring. Gjelder hele landet.

	aug.93-aug.94	aug.94-aug.95	aug.95-aug.96	aug.96-aug.97
Konsumprisindeksen	1,6	2,2	1,5	2,3
Kommunale barnehager	5,0	2,8	3,1	5,3
Private barnehager	2,8	2,5	3,3	3,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.7. viser at barnehagesatsene i de fire siste årene har hatt en sterkere vekst enn konsumprisindeksen, og at satsene for kommunale barnehager har steget kraftigere enn satsene for private barnehager. I perioden august 1992 til august 1997 var prisveksten i kommunale barnehager på om lag 20 prosent, som var det dobbelte av den generelle prisstigningen i samme periode. Foreldre med privat barnehageplass hadde i samme tidsrom en prisøkning på knapt 15 prosent.

Kommunale transporttjenester er med i konsumprisindeksen under konsumgruppe 632 «sporvei og forstadsbaner» og konsumgruppe 635 «buss». Til sammen har disse en vektandel på knapt 1 prosent.

Under konsumgruppen «helsepleie» finner vi bl.a. tannlegehjelp og legehjelp (til sammen en vektandel på omlag 1,4 prosent). Dette er i hovedsak private tjenester, men har i større eller mindre grad tilskudd fra det offentlige. Dessuten drives det i noen grad lege- og tannlegetjeneste på kommunal basis. Når det gjelder den kommunale tannhelsetjenesten, er denne i stor grad rettet mot spesielle grupper (bl.a. skolebarn), og egenandeler er lite utbredt. Kommunale innsparinger skjer eventuelt gjennom reduksjon av tilbudet, og påvirker således ikke prisnivået. For legetjenester, ved f. eks. kommunale legesentre eller poliklinikker på sykehus, følges avtalte satser. Kommunene yter ellers driftstilskudd til private leger etter bestemte regler og etter avtale med den enkelte lege. I konsumprisindeksen registreres bare de fastsatte egenandelssatsene. Det at en stadig større andel av legene ikke har avtaler med kommunene, og at legetjenestene av den grunn i gjennomsnitt blir dyrere, kommer således ikke til uttrykk i konsumprisindeksen. Betaling for opphold på kommunale sykehjem mv. kommer ikke med i konsumprisindeksen.

Kinodrift inngår også i det kommunale tjenestetilbudet. I tillegg til de kommunale tjenestene inngår noen tjenester i konsumprisindeksen som blir levert av offentlig eide selskaper. Prisene på disse tjenestene fastsettes av Stortinget. Dette gjelder blant annet for portotakstene, fjernsynslisensen og rammene for NSBs takster. Tabell 4.8. viser prisutviklingen for utvalgte konsumgrupper og representantvarer som inngår i konsumprisindeksen.

Tabell 4.8: Diverse offentlige tjenester. Endring i prosent fra året før.

	Vektandel	1993	1994	1995	1996
Konsumprisindeksen	100	1.4	2.4	1.3	2.6
Leid hjelp til hjemmet	1.8	4.6	5.7	3.1	4.1
Helsepleie	2.5	2.3	4.5	3.2	3.3
Kinobesøk	0.2	3.5	7.4	4.8	7.7
Fjernsynslisens	0.9	4.3	6.1	2.9	2.4
Jernbane	0.4	0.8	0.5	7.3	0.0
Porto	0.1	2.9	2.9	10.0	4.8

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Prisene på alle de utvalgte offentlige tjenestene i tabell 4.8 steg i perioden 1994 til 1997 sterkere enn konsumprisindeksen, med unntak for jernbanetakstene i årene 1994/95/97 og fjernsynslisensen i 1997. Sammenholdt med prisutviklingen på kommunale tjenester i tilknytning til egen bolig og utviklingen i de kommunale barnehagesatsene, er det grunnlag for å si at prisene på offentlige tjenester som direkte og indirekte inngår i konsumprisindeksen, i de siste årene har steget kraftigere enn konsumprisindeksen.

KAPITTEL 5

Utviklingen i norsk industris konkurranseevne

- *Etter en nokså sammenhengende styrking i perioden 1988 til 1994, antyder tall at industriens kostnadsmessige konkurranseevne har svekket seg noe i 1995, 1996 og 1997.*
  Veksten i timelønnskostnadene i norsk industri var i perioden 1988-94 i gjennomsnitt lavere enn for handelspartnerne. Når en samtidig tar hensyn til at kronekursen svekket seg, gikk relative lønnskostnader i felles valuta ned med knappe 13 prosent fra 1988 til 1994. Fra 1994 til 1996 økte de relative timelønnskostnadene i felles valuta med om lag 4 prosent, hvorav vel halvparten av økningen har sammenheng med at kronekursen styrket seg i 1995. Foreløpige tall indikerer at timelønnskostnadene i norsk industri økte med 4^{3}_$_{4}$ prosent i 1997, som er noe høyere enn tilsvarende anslag for handelspartnerne. Med svak styrking av kronekursen fra 1996 til 1997 tyder våre beregninger på at de relative timelønnskostnadene i norsk industri regnet i felles valuta har gått noe opp fra 1996 til 1997.
  Sammenliknbare tall som foreligger for timelønte i industrien, indikerer at lønnskostnadsnivået i 1997 lå om lag 13 prosent over gjennomsnittsnivået for handelspartnerne målt i felles valuta. Dette er noe høyere enn i 1996, men klart lavere enn på slutten av 1980-tallet. Det er grunn til å tro at de samlede (inkl. både time- og månedslønte) lønnskostnadene per timeverk i norsk industri i fjor var noe høyere enn gjennomsnittet for våre handelspartnere.
  I ettertid kan industriens totale konkurranseevne et stykke på vei avleses gjennom utviklingen i markedsandelene for industriprodukter på hjemmemarkedene og eksportmarkedene. I perioden 1988-96 økte industriens markedsandeler på eksportmarkedene med knappe 10 prosent. Foreløpige tall indikerer at eksportmarkedsandelene for tradisjonelle industrivarer gikk opp med om lag 3 prosent i gjennomsnitt fra 1996 til 1997. Hjemmemarkedsandelene for tradisjonelle industrivarer har fortsatt å falle, bl.a. som følge av økt internasjonal arbeidsdeling.

I dette kapitlet ser vi på noen utvalgte indikatorer som kan belyse utviklingen i industriens konkurranseevne. I *"Indikatorer for industriens kostnadsutvikling"* i avsnitt 5.1 kommenteres utviklingen i hhv. lønnskostnader, kapitalkostnader og andre kostnader. I *"Produktivitet og kostnader per produsert enhet"* i avsnitt 5.2 går vi nærmere inn på tall for utviklingen i produktivitet og lønnskostnader per produsert enhet. For å antyde noe om mulige nivåforskjeller i industriens kostnadsmessige konkurranseevne mellom land, omtales de totale lønnskostnadsnivåene for arbeidere i industrien i Norge og i andre land i *"Sammenlikning av nivåer på arbeidskraftkostnader i industrien i norge og andre land)"* i avsnitt 5.3. For andre kostnadskomponenter er det svært vanskelig å finne brukbare tall for nivåsammenlikninger. I ettertid kan en et stykke på vei avlese industriens totale konkurranseevne ved bl.a. å se på utviklingen i markedsandeler for industriprodukter hjemme og ute, jf. omtale i *"Markedsandeler på hjemme- og eksportmarkedene"* i avsnitt 5.4.

Om konkurranseevnebegrepet

Landets konkurranseevne

Den omfattende deltakelsen i det internasjonale varebyttet har gjort det mulig for Norge å opprettholde en langt høyere materiell levestandard enn hva som ville vært mulig i en økonomi som var vesentlig mer skjermet overfor utenlandsk konkurranse.

Land som deltar i det internasjonale vare- og tjenestebyttet må over en viss tid ha en rimelig balanse i utenriksøkonomien. Fordelene ved det internasjonale varebyttet vil bli vesentlig redusert hvis vi ikke samtidig kan sørge for en full og effektiv utnyttelse og en akseptabel inntektsfordeling. *Et lands konkurranseevne uttrykker derfor evnen til å opprettholde en rimelig balanse i utenriksøkonomien samtidig som en har full og effektiv ressursutnyttelse og en akseptabel inntektsfordeling*[6] .

I omtalen nedenfor vil Beregningsutvalget i hovedsak se på utviklingen i industriens konkurranseevne. Konkurranseevnen for en næring karakteriserer evnen til å hevde seg i konkurranse med utenlandske bedrifter. Dette gjelder for det første på produktmarkedet og for det andre på viktige markeder som for kapital og for mange råvarer. For arbeidskraft konkurrerer næringen i første rekke med andre norske bedrifter. En kan ikke uten videre trekke slutninger fra utviklingen i konkurranseevnen for en enkelt bedrift eller næring til utviklingen i konkurranseevnen for et helt land. En økonomi med vekst og omstilling vil normalt være preget av ulik utvikling i konkurranseevnen for de enkelte næringer. Videre kan en bedring i konkurranseevnen for en næring f.eks. gjennom subsidiering av innsatsfaktorene gi en dårligere utnyttelse av ressursene samlet sett, og dermed ikke bedre konkurranseevnen i samfunnsøkonomisk forstand. Det er derfor viktig å skille mellom konkurranseevnen for en enkelt næring og for Norge som helhet.

For Norge vil utviklingen i oljesektoren ha særlig stor betydning for utenriksøkonomien og dermed for landets samlede konkurranseevne. I 1998 ventes driftsregnskapet overfor utlandet å vise overskudd for niende år på rad. Overskuddene i disse årene må bl.a. ses i sammenheng med en høy og økende oljeproduksjon.

Industriens konkurranseevne

Økt produksjon i eksportkonkurrerende næringer og økte markedsandeler for importkonkurrerende næringer vil sikre at utenriksøkonomien blir mer robust overfor svingninger i oljeprisen. Blant de eksport- og importkonkurrerende næringene er industrien den viktigste enkeltnæringen. En rimelig god evne for industrien til å konkurrere både ute og hjemme er dermed viktig for å realisere en balansert økonomisk utvikling. Dette behøver imidlertid ikke innebære at industriens konkurranseevne hele tiden må være like god. Da oljeinntektene kom inn i norsk økonomi, kunne driftsbalansen ovenfor utlandet sikres med en mindre industrisektor. Men oljeinntektene innebærer ikke at norsk industri på varig basis kan ha svakere konkurranseevne enn industrien hos handelspartnerne. I en moderne økonomi er det hele tiden betydelige omstillinger, og et visst antall bedrifter og arbeidsplasser blir

6. Begrepet konkurranseevne kan defineres på flere ulike måter. Hvilken definisjon som vil være mest hensiktsmessig vil bl.a. være avhengig av tidsperspektivet. En definisjon av et lands langsiktige konkurranseevne er gitt i rapporten NOU 1996:17 I Norge for tiden? der en ekspertgruppe har analysert konsekvenser av økt internasjonalisering for en liten åpen økonomi: Landets evne til å sikre høyest mulig avlønning av innsatsfaktorene i samfunnet gitt at man samtidig skal ha full sysselsetting og langsiktig balanse i utenriksøkonomien.» Sett på bakgrunn av at denne definisjonen er gjort innenfor et langsiktig tidsperspektiv, er det lagt til grunn at prisene på innsatsfaktorene er fleksible og at de i stor grad avspeiler verdiskapingen. «Lang sikt» er imidlertid et rent teoretisk begrep. I praksis behøver det ikke være noe godt samsvar mellom faktorpriser og verdiskaping.

hele tiden lagt ned. Dersom Norge skal opprettholde den nødvendige størrelsen på industrien, og konkurranseutsatt sektor generelt, må de bedrifter og arbeidsplasser som blir lagt ned erstattes med nye bedrifter og arbeidsplasser. For at dette skal kunne skje, må bedriftene og arbeidsplassene som etableres ha minst like god konkurranseevne som industrien hos våre handelspartnere. Spesielt må investeringer i norsk industri gi avkastning på linje med investeringer i andre land. Hvis avkastningen på investeringer i Norge blir lavere enn avkastningen i andre land, vil det ikke være mulig å opprettholde en tilstrekkelig stor industri i Norge.

Industriens konkurranseevne avhenger av flere faktorer. Enkelte av faktorene er først og fremst knyttet til forhold i den enkelte bedrift, og vil i mindre grad påvirkes av endringer i de økonomiske rammevilkårene for bedriften. Dette gjelder i stor grad for produktivitet i vid forstand, dvs. bedriftenes evne til å utnytte arbeidskraft, kapital og energi på en effektiv måte i produksjonsvirksomheten og til å ta i bruk ny teknologi. Et annet eksempel er markedsføring.

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene ved norsk industriproduksjon. Foruten lønnskostnadene vil andre kostnadskomponenter som energikostnader, kapitalkostnader og kostnader til innenlandsk produsert vareinnsats ha betydning for norske bedrifters muligheter til å kunne hevde seg i den internasjonale konkurransen. Det samme vil være tilfellet for offentlige avgifter og subsidier.

For viktige deler av norsk industri er *energikostnadene*, særlig knyttet til elektrisk kraft, av stor betydning for konkurranseevnen. Også endringer i prisforholdet mellom ulike energibærere kan få betydning for konkurransesituasjonen for norsk industri. Slike endringer kan finne sted i løpet av forholdsvis kort tid. Bruken av olje som energikilde er relativt mindre i enkelte næringer i Norge enn i andre land. Derfor vil lave oljepriser på kort sikt bidra til å svekke den relative konkurransesituasjonen for enkelte norske bedrifter.

Også *kapitalkostnadene* har betydning for konkurranseevnen. I lys av den tettere integrasjonen i de internasjonale kapitalmarkedene og at reguleringene av kapitalbevegelser over landegrensene i all hovedsak er tatt bort, er det mindre grunn til å vente at kostnadene for bedriftene ved å ta opp lån skal variere vesentlig mellom ulike land. I praksis viser det seg imidlertid at mange bedrifter har en tendens til å låne mest i egen valuta slik at det i konkurranseevnesammenheng kan være relevant å sammenlikne kapitalkostnadene i ulike land.

Avgifter og subsidier som knyttes direkte til bruk av arbeidskraft, f.eks. arbeidsgiveravgift, fanges opp i lønnskostnadene, slik de måles i dette kapitlet. Andre avgifter og subsidier fanges imidlertid ikke opp, f.eks. CO_2 -avgifter. Slike avgifter og subsidier vil også påvirke konkurranseevnen, men det er vanskelig å framskaffe sammenlignbare tall mellom land.

Utviklingen i industriens internasjonale konkurranseevne avhenger også av produktivitets- og kostnadsutviklingen i øvrige deler av norsk næringsliv, særlig i de *skjermede næringene*. Disse næringene leverer vareinnsats, energi og kapitalvarer til industrien. Jo billigere disse leveransene kan skje, desto bedre blir industriens internasjonale konkurranseevne. Videre konkurrerer industrien med øvrige næringer om enkelte innsatsfaktorer, særlig arbeidskraft. Lavere lønninger og svekket lønnsomhet i andre næringer kan føre til at industriens konkurranseevne bedres ved at det blir lettere og billigere for industrien å skaffe arbeidskraft og kapitalvarer. Kostnadsutviklingen i industrien kan derfor ikke ses uavhengig av kostnadsutviklingen i norsk økonomi for øvrig.

5.1 INDIKATORER FOR INDUSTRIENS KOSTNADSUTVIKLING

Tabell 5.1 gir en oversikt over enkelte indikatorer for kostnadsutviklingen i norsk industri i forhold til handelspartnerne. Det understerkes at de angitte tallseriene ikke er ment å gi noe fullstendig og presist bilde av utviklingen i den kostnadsmessige konkurranseevnen, men er ment å antyde noe om tendenser. En nærmere omtale av de enkelte kostnadskomponentene og utviklingen i disse er gitt nedenfor.

Tabell 5.1: Enkelte indikatorer for industriens kostnadsutvikling i forhold til handelspartnerne[1)] *. Prosentvis endring fra året før.*

	Gj.snitt 1981-88	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997[2)]
Relative timelønnskostnader[3)] i felles valuta	0,9	-2,2	-1,8	-1,5	-2,3	-3,7	-2,0	3,6	0,4	1[3]_4[4)]
Relative investeringspriser for industrien i felles valuta	1,9	-2,2	-5,2	-2,3	-0,4	-1,0	-0,3	..	..	..
Rentedifferanse[5)] for nominelle renter korr. for valutakursendringer	1,8	1,6	-0,3	-1,2	2,7	-2,1	-0,7	1,7	0,4	0,0
Relative konsumpriser i felles valuta	1,1	-0,2	-2,5	-3,6	-0,1	-2,6	-1,7	2,3	-0,4	1,3
Memo: Valutakurs[6)]	1,7	-0,2	0,7	1,8	-1,0	2,1	0,8	-2,2	0,0	-0,5

1) For de relative tallene inngår tall for Norge i telleren og handelspartnerne i nevneren. Ved omregning til felles valuta har en benyttet industriens effektive valutakurs. En høyere verdi på den norske kronen bidrar til å øke verdien på de ulike indikatorene.
2) Anslag.
3) Det er uklart i hvilken grad det er tatt hensyn til endringene i alle enkeltkomponentene i timelønnskostnadene – som indirekte lønnskostnader og virkedager – i tallene for handelspartnerne.
4) I tallet for handelspartnerne har en forutsatt at de indirekte lønnskostnadene (arbeidsgiveravgift, pensjonsutgifter) øker prosentvis like mye som de direkte lønnskostnadene.
5) Rentenivået i Norge fratrukket rentenivået for gjennomsnittet av handelspartnerne.
6) Industriens effektive valutakurs. Valutakursen er beregnet som et veid geometrisk gjennomsnitt av enkeltvalutaene, med løpende konkurranseevnevekter på grunnlag av indeksserier med 1985 som basisår. Positive tall innebærer en svekkelse av den norske kronen.

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

5.1.1 Lønnskostnader

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene i norsk industriproduksjon.

Tabell 5.2: Timelønnskostnader i industrien. Prosentvis endring fra året før[1)] .

	Gj.snitt 1981-88	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997[2)]
Lønnskostnader per time										
Norsk industri	10,0	4,4	6,4	6,5	2,2	1,5	2,8	5,0[3)]	4,5	4^{3}_{-4}
Handelspartnerne	7,2	6,9	7,6	6,2	5,6	3,3	4,0	3,6	4,0	3^{1}_{-2}
Relative timelønnskostnader i nasjonal valuta	2,6	-2,4	-1,1	0,3	-3,2	-1,7	-1,2	1,3	0,5	1^{1}_{-4}
Valutakurs[4)]	1,7	-0,2	0,7	1,8	-1,0	2,1	0,8	-2,2	0,0	$-^{1}_{-2}$
Relative timelønnskostnader i felles valuta	0,9	-2,2	-1,8	-1,5	-2,3	-3,7	-2,0	3,6	0,4	1^{3}_{-4}

1) Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregning av industriens effektive valutakurs. Nasjonalregnskapets lønnsbegrep brukes i sammenlikninger av konkurranseevnen mellom land, og det inkluderer både funksjonærer og arbeidere i industrien. Dessuten inngår skifttillegg og overtidsbetaling i industriarbeiderlønningene, jf. *"Lønnsutviklingen for hovedgrupper av lønnstakere"* i avsnitt 3.1.
2) Anslag. I tallet for handelspartnerne har en forutsatt at de indirekte lønnskostnadene (arbeidsgiveravgift, pensjonsutgifter) øker prosentvis like mye som de direkte lønnskostnadene.
3) Om lag $^{1}_{-2}$ prosentpoeng av veksten kan tilskrives at antall virkedager gikk ned fra 1994 til 1995.
4) Industriens effektive valutakurs, jf. tabell 5.1.

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Tabell 5.2 viser øverst utviklingen siden 1980 i lønnskostnader per time i norsk industri sammenliknet med våre viktigste handelspartnere. Ved å ta hensyn til endringer i valutakursen, kommer en fram til endringer i relative timelønnskostnader i felles valuta. Tallene gir imidlertid ikke uten videre uttrykk for en enkel årsaks-virknings- sammenheng. For eksempel vil en svekkelse av den norske kronen kunne påvirke prisstigningen, som i neste omgang kan påvirke lønnsveksten[7] .

De internasjonale tallene for timelønnskostnader for årene 1980 t.o.m. 1996 i tabell 5.2 er noe revidert i forhold til tallene som ble gjengitt i den forrige rapporten fra Beregningsutvalget (NOU 1997:24). I tillegg er det visse revisjoner i vektene som benyttes ved sammenveiing av tall for handelspartnerne. Hovedtrekkene i utviklingen for de relative lønnskostnadene er imidlertid fortsatt de samme som ble lagt til grunn i den forrige rapporten.

I årene 1989-1994 økte timelønnskostnadene i norsk industri i gjennomsnitt mindre enn hos handelspartnerne, mens økningen var sterkere gjennom størstedelen av 80-tallet. Fra 1988 til 1994 gikk relative timelønnskostnader i felles valuta ned med knapt 13 prosent. Fra 1994 til 1996 økte de relative timelønnskostnadene i

7. Videre vil lønnskostnadsutviklingen per time bli påvirket av endringer i antall virkedager som ikke gir uttrykk for de underliggende tendensene. En økning på 1 virkedag fra et år til et annet vil anslagsvis redusere veksten i timelønnskostnadene i norsk industri med $^{1}_{-4}$ prosentpoeng.

felles valuta med om lag 4 prosent, hvorav vel halvparten kan tilskrives en styrket kronekurs.

Fra 1996 til 1997 kan veksten i timelønnskostnadene i norsk industri anslås til $4\frac{3}{4}$ prosent, hvorav $\frac{1}{2}$ prosentpoeng har sammenheng med en anslått økning i sykefraværet. Timelønnskostnadene hos gjennomsnittet av våre viktigste handelspartnere er i samme periode anslått å ha økt med $3\frac{1}{2}$ prosent. I anslaget for handelspartnerne har en forutsatt at de indirekte lønnskostnadene (arbeidsgiveravgift, faktiske og beregnede pensjonsutgifter) øker prosentvis like mye som de direkte lønnskostnadene[8] . Kronekursen målt ved industriens effektive valutakurs, jf. vedlegg 6, styrket seg med 0,5 prosent fra 1996 til 1997. Regnet i felles valuta kan dermed de relative timelønnskostnadene i 1997 ha gått noe opp fra året før.

Timelønnskostnader og årslønn

Timelønnskostnadene som omtales i dette kapittelet utgjør samlede lønnskostnader regnet per utførte timeverk. Lønnskostnadene inkluderer i prinsippet direkte lønnskostnader (alle lønnsutbetalinger inklusive overtidsgodtgjørelse og lønn under sykdom, fødselspermisjoner m.v. som betales av arbeidsgiver, samt naturallønn) og indirekte lønnskostnader (arbeidsgiveravgift, faktiske og beregnede pensjonsutgifter betalt av arbeidsgiver). Antall utførte timeverk regnes inklusive overtid, mens fravær holdes utenom.

Årslønn for en lønnstakergruppe er definert som gjennomsnittlig årslønn for arbeidstakere som utfører et fullt avtalefestet normalt årsverk. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sykefravær, permisjoner m.v. Årslønnen kan dermed sies å gi et samlet uttrykk for veksten i de avtalte lønnssatsene for arbeidstakerne i gruppen som en betrakter.

Det følger av definisjonene ovenfor at bl.a. følgende forhold kan bidra til ulik utvikling i timelønnskostnader og årslønn:

- endringer i overtid
- endringer i betalt fravær, f eks sykefravær
- endringer i antall virkedager, f eks p.g.a. endringer i bevegelige helligdager og skuddår
- endringer i arbeidsgiveravgift og pensjonspremier
- endret sats for feriepenger

I tillegg til faktorene som er nevnt i strekpunktene ovenfor vil forskyvninger i sysselsettingen mellom ulike regioner med forskjellig arbeidsgiveravgift bidra til at de samlede timelønnskostnadene for en lønnstakergruppe utvikler seg forskjellig fra årslønnen.

Fra 1996 til 1997 er veksten i timelønnskostnadene anslått å være $\frac{1}{2}$ prosentpoeng høyere enn årslønnsveksten, i hovedsak som følge av anslått økning i sykefravær. Anslaget for årslønnsvekst er nærmere omtalt i *"Lønnsutviklingen i senere år"* i kapittel 3.

Utviklingen i enkeltvalutaer kan avvike betydelig fra industriens effektive valutakurs. Dette innebærer bl.a. at et veid gjennomsnitt ikke gir et fullstendig

8. Tallene for vekst i timelønnskostnadene for handelspartnerne t.o.m. 1996 er hentet fra IMF-statistikk. For 1997 er OECDs anslag for vekst i lønn per time lagt til grunn, i mangel av tall fra IMF. En har således forutsatt at de indirekte lønnskostnadene øker prosentvis like mye som de direkte lønnskostnadene fra 1996 til 1997.

uttrykk for den endringen i konkurransesituasjonen de enkelte bransjene står ovenfor. Tabell 7.5 i vedlegg 7 viser utviklingen i timelønnskostnader i industrien i lokal valuta og i norske kroner i de enkelte landene som inngår i beregningen.

5.1.2 Kapitalkostnader

Ved siden av lønnskostnadene er kostnadene ved bruk av kapital viktig for industrien. Det er enda vanskeligere å finne enkle, sammenliknbare tall her enn for lønnskostnadene. Tabell 5.3 gir imidlertid en framstilling av to indikatorer som kan antyde noe om utviklingen.

Tabell 5.3: Enkelte indikatorer for kapitalkostnader i industrien[1)].

	Gj.snitt 1981-88	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Nominelle kortsiktige renter, nivå[2)] :										
Norge	13,6	11,4	11,5	10,6	11,8	7,3	5,9	5,5	4,9	3,6
Handelspartnerne	9,8	9,9	11,1	10,0	10,0	7,3	5,8	6,1	4,5	4,1
Rentedifferanse korr. for endringer i valutakurs[3)]	1,8	1,6	-0,3	-1,2	2,7	-2,1	-0,7	1,7	0,4	0,0
Investeringspriser i industrien[4)]										
Norge	7,0	1,3	-0,5	1,7	0,6	3,4	1,0	3,1	2,0	-1,1[5)]
Handelspartnerne	5,2	3,8	4,2	2,3	2,0	2,3	0,5	..	..	..
Relative investeringspriser i nasjonal valuta[4)]	1,7	-2,4	-4,5	-0,6	-1,4	1,1	0,5	..	..	..
Relative investeringspriser i felles valuta[3)4)]	1,9	-2,2	-5,2	-2,3	-0,4	-1,0	-0,3	..	..	..

1) Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.
2) 3-måneders renter. OECD Economic Outlook.
3) Valutakursendring er angitt i tabell 5.1.
4) Prosentvis endring fra året før.
5) Gj.sn. 1.-3. kvartal 1997 i forhold til 1.-3. kvartal 1996.

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

I teorien er det den såkalte brukerprisen på kapital som gjenspeiler kapitalkostnadene. Brukerprisen tar hensyn til markedsprisen på kapitalutstyret, kostnadene ved å binde kapital i bedriften (renten), kapitalslitet og reglene for bedrifts- og kapitalbeskatning. Brukerprisen på kapital er vanskelig å måle i praksis, men en har data for enkelte viktige komponenter i brukerprisen som f eks. renter og pris på nytt kapitalutstyr. Det er i prinsippet også mulig å beregne virkninger av skattereglene på brukerprisen.

I lys av den tettere integrasjonen i de internasjonale kapitalmarkedene og at reguleringene av kapitalbevegelser over landegrensene i all hovedsak er tatt bort, er det mindre grunn til å vente at kostnadene for bedriftene ved å ta opp lån skal være vesentlig annerledes i Norge enn i andre land. Likevel er det en klar tendens til at mange bedrifter låner mest i nasjonal valuta. Dette gjelder særlig små og mellomstore bedrifter som produserer for hjemmemarkedene, hvor tilbud av kreditt forutsetter god lokal kunnskap om marked og aktører. Det kan også være rasjonelt å ha gjeld i nasjonal valuta siden andre kostnader og inntekter er i nasjonal valuta. Også slike bedrifter vil imidlertid møte internasjonal konkurranse. Det kan derfor være relevant å sammenlikne lånekostnadene i norske kroner med lånekostnadene for gjennomsnittet av våre handelspartnere. I så fall må en også korrigere for endringer i verdien på den norske kronen i forhold til valutaene til våre handelspartnere.

Som det framgår av tabell 5.3, har det for kortsiktige pengemarkedsrenter vært forholdsvis store variasjoner fra år til år i *rentedifferansen korrigert for valutakursendringer*. På grunn av uroen i det norske pengemarkedet før kronen begynte å flyte i desember 1992, var forskjellen særlig stor i Norges disfavør i 1992. Hittil på 1990-tallet har det i de fleste årene vært billigere, eller like billig, å låne i norske kroner som i gjennomsnittet av handelspartnernes valutaer.

Et problem med rentetallene som her er brukt, er at det er usikkert hvor relevante kortsiktige pengemarkedsrenter er for bedriftenes lånekostnader. For det første låner bedriftene i liten grad direkte i pengemarkedet. For det andre foregår en stor del av opplåningen både i Norge og andre land med lengre rentebindingstid enn dette. Graden av rentebinding kan også variere mellom land. Et tredje forhold er at den indikatoren som er stilt opp i tabellen ikke tar hensyn til forskjeller i skattesystemene mellom land, som også er viktig for å vurdere bedriftenes kapitalkostnader. Et fjerde forbehold er at bedriftenes valg mellom lån i ulike valutaer må tas under usikkerhet om framtidige endringer i valutakurs og renter. Kostnadene ved å låne i norske kroner eller i handelspartnernes valuta kan oppfattes ulikt når lånet tas opp og i ettertid.

Kostnaden ved bruk av kapital påvirkes også av prisutviklingen på selve kapitalutstyret. For å få med dette momentet, har tabell 5.3 også en tallserie for *prisutviklingen på industriens investeringer* i forhold til den vi kan beregne for handelspartnerne. Disse tallene kan nok i større grad enn lønnskostnadene påvirkes av mer tilfeldige forhold. Men som vi ser, viser den mye av den samme utviklingstendensen som tallene for lønnskostnadene. Dette kan ha sammenheng med bl.a. at prisnivået for investeringer til dels avhenger av lønningene. Lønnskostnadene, direkte og indirekte gjennom produktinnsatsen, utgjør knapt 1/3 av investeringskostnadene til kjøperverdi.

5.1.3 Andre kostnader

Tabell 5.4: Elektrisitetspriser for industrien

	1980	1982	1984	1986	1988	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Elektrisitetspriser i US dollar per kWh:											
Norge	0,015	0,020	0,018	0,026	0,032	0,035	0,024	0,018	0,020	0,022	..
Handelspartnerne	0,053	0,051	0,044	0,057	0,064	0,072	0,077	0,072	0,071	0,077	0,074

Tabell 5.4: Elektrisitetspriser for industrien

	1980	1982	1984	1986	1988	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Relative elektrisitetspriser, prosent[1)]	28,3	39,2	40,9	45,6	50,0	48,6	31,1	25,0	28,2	28,6	..

1) Nivået på prisen i Norge i forhold til nivået for handelspartnerne.

Kilde: International Energy Agency, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Tabell 5.5: Konsumpriser i Norge og handelspartnerne. Prosentvis endring fra året før[1)]

	Gj.snitt 1981-1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997[2)]
Konsumpriser										
Norge	8,5	4,6	4,1	3,4	2,3	2,3	1,4	2,4	1,3	2,6
Handelspartnerne	5,5	5,0	6,0	5,4	3,4	2,9	2,3	2,3	1,7	1,8
Relative konsumpriser i nasjonal valuta	2,8	-0,4	-1,8	-1,9	-1,1	-0,6	-0,9	0,1	-0,4	0,8
Relative konsumpriser i felles valuta[3)]	1,1	-0,2	-2,5	-3,6	-0,1	-2,6	-1,7	2,3	-0,4	1,3

1) Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.
2) Anslag.
3) Valutakursutviklingen er angitt i tabell 5.1.

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Industriens kostnadssituasjon påvirkes i tillegg til lønnsnivå og kapitalkostnader av prisen på andre innsatsfaktorer. Særlig er energikostnader, spesielt knyttet til elektrisk kraft, av stor betydning for konkurranseevnen for viktige deler av norsk industri, jf. nærmere omtale i boks 5.1. Fra tabell 5.4 ser vi at elektrisitetskostnadene i Norge er vesentlig lavere enn hos handelspartnerne. Prisforskjellen ble klart redusert i perioden 1980-1988, mens den økte fram til 1993. Fra 1993 til 1995 har prisforskjellen blitt noe redusert igjen.

Tallene for utvikling i lønnskostnadene for industrien sier indirekte også noe om kostnadsutviklingen for de innsatsfaktorene som kjøpes i Norge. Det skyldes at lønnsutviklingen i industrien gjerne setter et visst mønster for andre næringer og dermed for prisene på de varene og tjenestene de leverer til industrien selv.

For å utfylle dette bildet har tabell 5.5 også en framstilling av hvordan det generelle prisnivået i Norge utvikler seg i forhold til utlandet. Som indikator har en benyttet tall for konsumpriser i Norge og hos handelspartnerne, i mangel av brukbare pristall for leveranser til bedriftene. Over tid kan en imidlertid regne med at det er en viss parallellitet i prisutviklingen.

Et annet argument for å benytte denne tallserien er den sterke vekt som legges på tall for konsumprisstigningen i det enkelte land og i finansmarkedene. Denne kan få direkte virkning for rente- og valutaforhold og kan dermed bety mye for industrien. Vel så viktig er kanskje hva den betyr for oppfatninger om stabilitet og

framtidsmuligheter i det enkelte land. At Norge gjennom flere år har stabil konsumprisstigning, lavere eller på linje med omverdenen, kan i seg selv innebære en styrking av norsk industris konkurranseposisjon. Med unntak av 1997, reflekterer tallene i tabellen en slik gunstig utvikling helt siden 1989.

5.2 PRODUKTIVITET OG KOSTNADER PER PRODUSERT ENHET

En bestemt utvikling i timelønnskostnadene kan motvirkes av utviklingen i arbeidsproduktiviteten, dvs. bruttoproduktet per timeverk. Hvis en både tar hensyn til timelønnskostnader og produktivitet får en lønnskostnader per produsert enhet som er vist i tabell 5.6.

Tabell 5.6: Lønnskostnader per produsert enhet i industrien[1)] . Prosentvis endring fra året før.

	Gj.snitt 1981-88	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Relative timelønnskostnader[2)] i felles valuta	0,9	-2,2	-1,8	-1,5	-2,3	-3,7	-2,0	3,6	0,4
Produktivitet									
Handelspartnerne	3,1	4,3	2,1	2,4	2,8	3,7	6,4	3,5	2,8
Norsk industri	2,3	2,6	2,2	0,9	2,6	0,6	0,8	1,1	0,9
Relativ produktivitet[4)]	-0,8	-1,7	0,1	-1,5	-0,2	-3,0	-5,3	-2,3	-1,8
RLPE, felles valuta[3)4)]	1,7	-0,5	-1,9	0,0	-2,1	-0,8	3,5	6,1	2,3

1) Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.
2) Det er uklart i hvilken grad endringene i alle enkeltkomponenter i timelønnskostnadene – som indirekte lønnskostnader og virkedager – er tatt hensyn til i tallene for handelspartnerne.
3) Valutakursutviklingen er angitt i tabell 5.1.
4) P.g.a. problemer med måling av produktivitet er ikke tallene for norsk industri og handelspartnerne direkte sammenliknbare.

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

De internasjonale anslagene for lønnskostnader og produktivitet, som inngår i både tabell 5.2 og 5.6, bygger i hovedsak på anslag fra OECD, DRI[9] og enkelte nasjonale kilder. Usikkerheten i anslagene, både de utenlandske og de norske, er stor. Særlig gjelder dette anslagene for produktiviteten.

Usikkerheten i produktivitetstallene er i hovedsak knyttet til tre forhold. For det første er det betydelige metodiske problemer knyttet til målingen av produktivitet. Oppdateringsrutinene for nasjonalregnskapsstatistikken og metoder for bl.a. deflatering ser ut til å variere mellom ulike lands nasjonalregnskapsstatistikker, slik at det er vanskelig å finne gode sammenliknbare tall. Tilgjengelige tall viser bl.a. at siden 1970 har bruttoproduktet i norsk industri målt i verdi, i grove trekk utviklet seg parallelt med bruttoproduktet i industrien hos våre handelspartnere. Målt i faste priser har imidlertid bruttoproduktet i norsk industri utviklet seg betydelig svakere enn i industrien hos våre handelspartnere. Den systematiske ulike utviklingen i brut-

9. Data Resources Incorporated

toproduktet målt i faste og løpende priser kan tyde på at deflateringsmetoden i de norske tallene er forskjellig fra metoden som er benyttet i tallene for handelspartnerne. Siden det er bruttoproduktet i faste priser som inngår i beregningen av produktivitet, vil ulik deflateringsmetode slå direkte ut i ulik produktivitetsutvikling.

Videre er det en tendens til betydelige revisjoner i produktivitetstallene i ettertid. I de foreløpige regnskapene bygger produksjonsutviklingen på korttidsindikatorer som produksjonsindeksen. Denne indeksen måler den samlede produksjonen, og en får dermed ikke korrigert for bidragene fra utviklingen i produktinnsatsen før senere regnskap foreligger.

For det andre kan tallene for gjennomsnittlig produktivitet i industrien gi et misvisende bilde dersom en ønsker å sammenlikne produktivitetsutviklingen mellom land som har store forskjeller i industristruktur. Det synes imidlertid ikke som om dette er noen sentral faktor bak den svake norske produktivitetsutviklingen.

Det tredje problemet med produktivitetsmålet har sammenheng med at tallene blir påvirket av kortsiktige konjunkturelle svingninger som ikke er sammenfallende med de underliggende tendensene.

Statistikken som foreligger viser at produktiviteten i norsk industri målt i forhold til gjennomsnittet av våre handelspartnere gikk ned med 11 prosent fra 1988 til 1994. Med et fall i relative timelønnskostnadene i felles valuta på knappe 13 prosent, gikk dermed RLPE ifølge reviderte tall ned med 2 prosent fra 1988 til 1994. Både i 1995 og 1996 økte RLPE. I 1996 utgjorde økningen i RLPE ifølge foreløpige tall 2,3 prosent, hvorav en svekkelse i relativ produktivitet sto for 1,8 prosentpoeng. Måleproblemene knyttet til produktivitetstallene tilsier at deler av svekkelsen i relativ produktivitet siden 1988 ikke er reell, jf. også nærmere redegjørelse i Beregningsutvalgets rapport: NOU 1996:4.

5.3 SAMMENLIKNING AV NIVÅER PÅ ARBEIDSKRAFTKOSTNADER I INDUSTRIEN I NORGE OG ANDRE LAND[10])

Lønnskostnadene består av lønn per faktisk arbeidet time, lønn for ikke-arbeidet tid (f eks under sykdom, feriepenger etc.) og andre indirekte personalkostnader som arbeidsgiveravgifter, pensjonsutgifter osv. og som knytter seg til bruken av arbeidskraft. Beregningsutvalget vil understreke at en rangering av nivåtall for lønnskostnader mellom land isolert sett ikke sier noe om konkurranseevnen.

Anslått nivå for timelønte i norsk industri ligger knapt 13 prosent høyere enn gjennomsnittet for våre handelspartnere for året 1997. Dette er noe høyere enn i 1996, men klart lavere enn på slutten av 1980-årene. Det er grunn til å tro at det samlede lønnskostnadsnivået per timeverk i norsk industri (både for timelønte og månedslønte) i fjor var noe høyere enn gjennomsnittet for våre handelspartnere. Både som følge av ulik lønnsvekst og endrede valutakurser har det relative nivået variert over tid. For utviklingen de senere år vises det til vedlegg 5.

Det er store forskjeller mellom land. Fra 1988 har disse forskjellene blitt mindre. I forhold til 17 andre land i tabell 5.1 i vedlegg 5, er det bare Tyskland-vest og Sveits som har høyere gjennomsnittskostnader enn Norge i 1997, men avstanden til Norge har blitt mindre, spesielt i 1997. På grunn av høy dollarkurs har USA og Canada et langt høyere nivå i 1997 enn i 1996. Det samme gjelder pundkursen og Stor-

10. Med timelønte i industrien menes industriarbeidere. Begrepet er ikke helt presis. En del industriarbeidere kan f eks ha fast månedslønn.Den faste lønnen er omregnet til timefortjeneste og tatt med. Noen funksjonærer som ikke er med kan være timelønte.

britannia. Norge har tapt kostnadsmessig i forhold til alle de andre nordiske landene i 1997.

Strukturen på timelønnskostnadene varierer sterkt fra land til land. Noen land har forholdsvis høye faktiske lønninger per arbeidet time og lavere indirekte personalkostnader, mens andre land har lave faktiske lønninger per arbeidet time og høyere indirekte personalkostnader. Tabell 5.2 i vedlegg 5 viser faktisk lønn per arbeidet time og totale indirekte personalkostnader for 1996. Mens tre land (Danmark, Sveits og Vest-Tyskland) hadde høyere lønn per arbeidet time enn Norge, hadde 10 land høyere indirekte personalkostnader per arbeidet time målt i norske kroner.

Med det statistiske grunnlaget som foreligger er det i dag bare mulig å foreta internasjonale nivåsammenligninger av tilstrekkelig kvalitet for de totale lønnskostnadene per arbeidet time for timelønte i industrien. I en mere fullstendig sammenligning, måtte man også ha trukket inn månedslønte, men sammenlignbare tall finnes ikke. Mot slutten av dette avsnittet drøftes likevel mulige nivåforskjeller, dersom månedslønte hadde vært med i sammenligningen.

For de samlede lønnskostnadene, medregnet funksjonærene mener utvalget at tall for enkelte land innenfor EU-området, peker i retning av at Norge er noe over gjennomsnittet for våre viktigste handelspartnere for 1997.

Utvalget henviser til vedlegg 5 for nærmere drøfting av lønnskostnadene med tabeller.

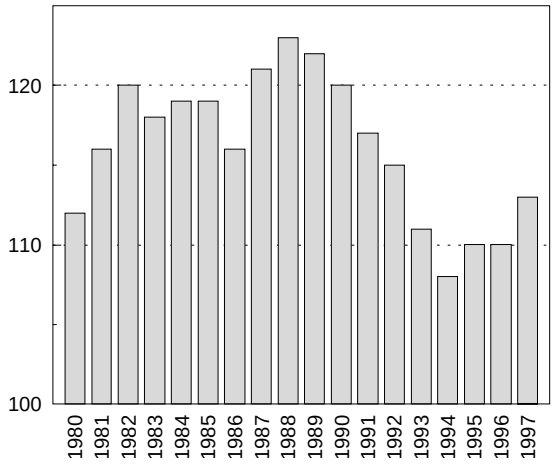

Figur 5.1 Lønnskostnader per arbeidet time for timelønte i industrien i Norge i forhold til handelspartnerne. Handelspartnerne=100.

Kilde: Det tekniske beregningsutvalget

5.4 MARKEDSANDELER PÅ HJEMME- OG EKSPORTMARKEDENE

Om markedsandeler

I ettertid kan industriens totale konkurranseevne et stykke på vei avleses gjennom utviklingen i *markedsandelene* for industriprodukter på *hjemmemarkedene* og *eksportmarkedene*. I tillegg vil utviklingen i industriens konkurranseevne bl.a. påvirke industriens andel av bruttonasjonalproduktet, sysselsetting og beholdning av realkapital. Utviklingen i disse størrelsene kan dels gi informasjon om evnen til

å omsette produkter i konkurranse med andre lands næringsliv, dels om evnen til å konkurrere med andre norske næringer om arbeidskraft og kapital.

Det kan imidlertid ta noe tid før endringer i konkurranseevnen fører til evt. endrede markedsandeler. I tillegg vil forskjeller i selve kostnads*nivået* ha betydning for sammenhengen mellom endringer i konkurranseevnen og endringer i markedsandelene. Utviklingen i markedsandelene må dessuten ses i sammenheng med den økonomiske utviklingen for øvrig. Økonomisk vekst kjennetegnes bl.a. ved økt internasjonal spesialisering. Ved økonomisk vekst vil derfor enkelte næringer og bedrifter øke sine markedsandeler, mens andre får reduserte markedsandeler uten at det nødvendigvis gir uttrykk for endringer i konkurranseevnen for landet. Økt internasjonal arbeidsdeling vil for eksempel bidra til en underliggende nedgang i hjemmemarkedsandelene.

Endringene i norsk industris *eksportmarkedsandeler* kan beregnes ved å sammenligne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer (ekskl. skip og oljeplattformer) med veksten i vareimporten hos våre handelspartnere. Importtallene er aggregert med vekter som gjenspeiler landenes betydning for norsk eksport.

Markedsandeler på hjemmemarkedet er beregnet ved forholdet mellom norske produsenters leveranser av de enkelte varer på hjemmemarkedet og den samlede innenlandske anvendelsen av varer som delvis dekkes av import.

I ettertid kan en et stykke på vei avlese industriens totale konkurranseevne ved å se på utviklingen i markedsandeler ute og hjemme. Grunnlaget for dette er utdypet i boks 5.3.

Siden den økonomiske utviklingen er kjennetegnet ved økt internasjonal spesialisering, vil hjemmemarkedsandelene falle trendmessig i alle land. Norske hjemmemarkedsandeler bør derfor sammenliknes med hjemmemarkedsandelene hos handelspartnerne, jf. figur 5.2, som viser at vi over tid har hatt et noe mindre fall i hjemmemarkedsandelene enn handelspartnerne. Avvik i enkeltår kan ha sammenheng med at konjunkturutviklingen ikke er i fase i Norge og hos handelspartnerne. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall falt hjemmemarkedsandelene for samtlige industrivarer fra 1996 til 1997, som til en viss grad hadde sammenheng med oppgang i investeringene. I tillegg økte eksporten i 1997 for de fleste varene.

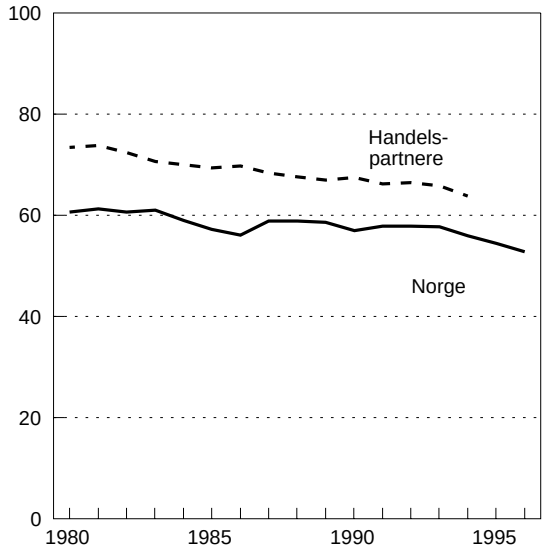

Figur 5.2 Hjemmemarkedsandeler for norsk industri og for handelspartnerne.
Kilde: Statistisk sentralbyrå, OECD og Finansdepartementet.

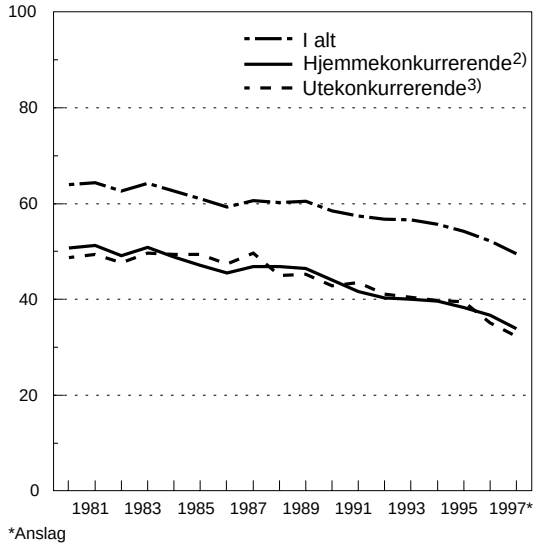

Figur 5.3 Hjemmemarkedsandeler for industrivarer[1]). Volumandeler
1. Utenom skip og plattformer.
2. Tekstil og bekledningsvarer, trevarer, kjemiske og mineralske produkter, andre verkstedsprodukter.
3. Treforedling, kjemisk råvarer, raffinerte oljeprodukter, metaller, bergverkprodukter.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

"" i Figur 5.3 viser hjemmemarkedsandeler for enkelte grupper av industrivarer. Produsenter av metaller, kjemiske og mineralske produkter og treforedlingsprodukter har hatt de største tapene av markedsandeler siden 1988, jf. også tabell 7.4 i vedlegg 7.

Til forskjell fra hjemmemarkedsandelene, tilsier økt internasjonal handel ingen tilsvarende trend i markedsandelene for eksport[11] . Utviklingen i eksportmarkedsandelene bør imidlertid tolkes med stor varsomhet. Endringene i eksportmarkedsandelene blir målt ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer

11. Denne forskjellen henger sammen med måten markedsandelene måles på. Eksportmarkedsandelene for norsk industri beregnes ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer med veksten i vareimporten for gjennomsnittet av handelspartnerne. Med økt internasjonal handel vil det være en tendens til at både eksporten og importen i de enkelte land øker. Dersom eksporten av industrivarer i Norge øker med like mye som importen hos gjennomsnittet av handelspartnerne som følge av økt internasjonal arbeidsdeling, vil dette ikke slå ut i eksportmarkedsandelen slik denne beregnes. Først når norsk eksport øker mer enn handelspartnernes import kan en et stykke på vei tolke dette som at norske produsenter vinner markedsandeler på eksportmarkedet. Markedsandelene på hjemmemarkedet for industrivarer beregnes ved forholdet mellom norske produsenters leveranser av industrivarer på hjemmemarkedet og den samlede innenlandske anvendelsen av samme typer varer. Siden den samlede innenlandske anvendelsen inkluderer import som vil ha en tendens til å øke ved økt internasjonal arbeidsdeling, vil det også være en tendens til at hjemmemarkedsandelene faller. Det følger av dette at en bør sammenlikne utviklingen i hjemmemarkedsandelene mellom ulike land for å få et bilde på tap av markedsandeler på hjemmemarkedet som ikke kan tilskrives økt internasjonal arbeidsdeling.

med veksten i den samlede vareimporten hos våre handelspartnere. Forskyvninger i sammensetningen av norsk industris eksport i forhold til handelspartnernes vareimport vil kunne gi endringer i den samlede eksportmarkedsandelen uten at det behøver å være endringer i markedsandelene for undergrupper av industrivarer. Tolkningsproblemet forsterkes når en måler utviklingen i markedsandeler for undergrupper av industrivarer med endringen i den samlede vareimporten hos handelspartnerne som indikator for markedsvekst.

Eksportmarkedsandelen for norsk industri i alt var relativt stabil i perioden fra 1986 til 1992, etter en klar nedgang i første halvdel av 1980-årene, jf. figur 5.4. I 1993 og 1994 økte imidlertid markedsandelen betydelig, mens den falt noe igjen fra 1994 til 1995. Den målte økningen i 1993 og trolig dels 1994 må ses i sammenheng med omlegging av statistikkgrunnlaget i EU i forbindelse med opprettelsen av det indre markedet, og kan være misvisende, se rapport 1995:2. Hovedforklaringen på økningen antas likevel å være den internasjonale konjunkturoppgangen, der norske markedsandeler gjerne øker i en tidlig fase. Også reduksjon i enkelte viktige eksportmarkedspriser i forhold til konkurrerende produkter gjennom flere år har trolig bidratt. Nedgangen i markedsandelen i 1995 må ses i sammenheng med avmatningen av aktivitetsveksten hos våre viktigste handelspartnere og med at norske eksportrettede industrinæringer produserer varer som typisk blir etterspurt tidlig i en konjunkturfase. Fra 1995 til 1996 økte eksportmarkedsandelen for tradisjonelle industrivarer noe igjen. Først og fremst var det markedsandelen for verkstedprodukter som økte, noe som må ses i sammenheng med at eksporten for denne gruppen av industriprodukter økte markert til land som ikke tilhører kjernen av Norges tradisjonelt viktigste handelspartnere.

Foreløpige tall for 1997 indikerer en vekst i eksportmarkedsandelen for tradisjonelle industrivarer i alt på om lag 3 prosent, og en vekst i markedsandelen for verkstedprodukter på $3\frac{1}{2}$ prosent.

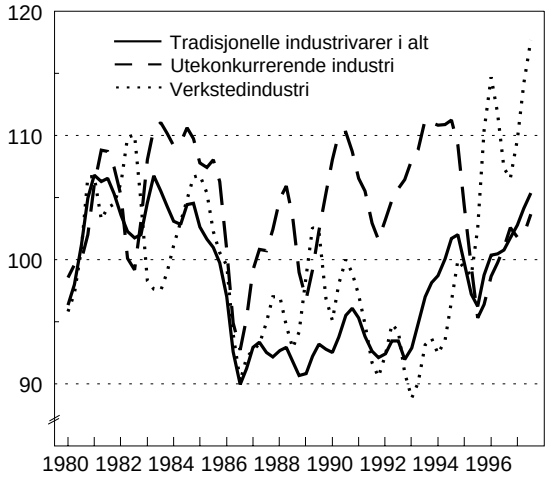

Figur 5.4 Markedsandeler for norsk eksport av tradisjonelle industrivarer. Volumindeks 1980=100
Kilde: Statistisk sentralbyrå

KAPITTEL 6

Økonomiske utsikter

6.1 INTERNASJONAL ØKONOMI

- *Etter svak utvikling i 1996 tok aktivitetsveksten for handelspartnerne seg opp i 1997, og det er utsikter til at veksten i år blir om lag som i fjor. Det er imidlertid stor usikkerhet knyttet til vekstutsiktene, bl.a. som følge av at det er vanskelig å anslå konsekvensene og varigheten av krisen i en del asiatiske land. Etter at arbeidsledigheten både for gjennomsnittet av handelspartnerne og i EU holdt seg på et høyt nivå i 1996, falt den noe i 1997, og den ventes å gå ytterligere noe ned i år. Inflasjonen blant Norges viktigste handelspartnere har fortsatt å holde seg på et lavt nivå, og det ventes svakt stigende men lav prisstigning også det neste året.*

Etter et økonomisk oppsving i 1994 og første halvdel av 1995 har det vært relativt svak vekst i europeisk økonomi. Veksttakten tok seg imidlertid opp i løpet av fjoråret. Det er først og fremst de store økonomiene på kontinentet, Tyskland, Frankrike og Italia, som har hatt svak aktivitetsvekst, mens Storbritannia, de fleste nordiske landene og enkelte mindre europeiske land har hatt god vekst. I andre halvår i fjor var det imidlertid flere tegn til at oppgangen i de store kontinentaleuropeiske landene er i ferd med å festne seg. USA hadde i fjor sitt sjette år på rad med solid vekst, og veksttakten var den høyeste i den inneværende oppgangsperioden. Japan har hatt svak økonomisk utvikling siden 1992, med unntak av 1996, da en svært ekspansiv finanspolitikk bidro til sterk vekst. En stram finanspolitikk og den økonomiske krisen i Asia bidro til at veksten i Japan i 1997 ble svært lav.

Veksten i *bruttonasjonalproduktet* (BNP) for gjennomsnittet av EU-landene anslås til $2^1/_2$ prosent fra 1996 til 1997, som er en økning på $^3/_4$ prosentpoeng fra året før. Hos gjennomsnittet av våre viktigste handelspartnere gikk veksttakten i BNP opp fra 2 prosent i 1996 til anslagsvis $2^3/_4$ pst. i fjor. Prognoser fra bl.a. OECD, IMF og nasjonale myndigheter indikerer at BNP-veksten for gjennomsnittet av Norges viktigste handelspartnere i 1998 vil bli om lag som i 1997. Veksttakten for gjennomsnittet av EU-landene kan øke noe, særlig p.g.a. forventet høyere veksttakt i Tyskland, Frankrike og Italia. Svekkelsen av bl.a. japanske yen og tyske mark i forhold til amerikanske dollar og britiske pund de siste par årene bidrar isolert sett til økt økonomisk aktivitet i Kontinental-Europa og Japan. Krisen i flere asiatiske land (jf. nærmere omtale nedenfor) kan imidlertid bidra til klart svakere vekst i Japan og kan også svekke veksten i Europa og USA noe. Vekstutsiktene er beheftet med stor usikkerhet bl.a. som følge av at det er vanskelig å anslå konsekvensene og varigheten av krisen i Asia.

Arbeidsledigheten både for gjennomsnittet av våre viktigste handelspartnere og blant EU-landene gikk svakt ned fra 1996 til 1997, til hhv. 9 og $11^1/_4$ pst. Sett på bakgrunn av at det ventes noe sterkere aktivitetsvekst i 1998 enn i fjor, kan det ligge an til en svak reduksjon i ledigheten i de fleste land i Europa i 1998.

Etter et lavt nivå både i 1994 og 1995, gikk *prisstigningen* hos Norges viktigste handelspartnere ned til et enda lavere nivå i 1996 og 1997. Prisstigningen ventes å holde seg lav i de nærmeste årene. For gjennomsnittet av våre viktigste handelspartnere og for EU-landene utgjorde veksten i konsumprisene i fjor hhv. 1,8 og 2,1 prosent. I Kontinental-Europa og Japan bidrar betydelig ledig produksjonskapasitet

til å holde prisstigningen nede. I USA og Storbritannia, der kapasitetsutnyttingen er relativt høy, bidrar bl.a. styrkingen av valutaene til å dempe inflasjonen.

De siste års finanspolitiske innstramminger har bidratt til å redusere *budsjettunderskuddene*. Målt som andel av BNP falt budsjettunderskuddene for EU-landene samlet fra 4,3 prosent av BNP i 1996 til 2,7 prosent i 1997. Det ventes en ytterligere generell styrking av EU-landenes budsjetter i årene framover. I USA er budsjettunderskuddet tilnærmet eliminert.

Det var til dels betydelige bevegelser i de *internasjonale valutamarkedene* gjennom fjoråret. Målt mot tyske mark styrket dollaren seg med 22 pst. fra årsskiftet fram til 6. august, svekket seg fram til begynnelsen av november og styrket seg deretter noe igjen. I forhold til japanske yen styrket amerikanske dollar seg med om lag 15 prosent fram til 30. april i fjor. Utviklingen ble reversert i løpet av mai, men styrkingen har deretter fortsatt. Bakgrunnen for den kraftige korreksjonen i mai var trolig det økende amerikanske handelsunderskuddet med Japan, som utløste spekulasjoner om japanske renteøkninger og valutaintervensjoner. Ved utgangen av fjoråret var dollaren målt mot japanske yen og tyske mark hhv. 13 og 17 prosent sterkere enn ved inngangen til året. I forhold til japanske yen var dollaren på sitt høyeste på fem år. I løpet av de siste tre årene har det vært en klar svekkelse av yen og tyske mark. Dette kan bl.a. tilskrives en ekspansiv pengepolitikk, som har gitt vesentlig lavere pengemarkedsrenter i Japan og Tyskland enn i USA.

I det europeiske valutamarkedet har de tradisjonelt svakere valutaene styrket seg overfor tyske mark de siste årene. I fjor gjaldt dette særlig britiske pund. Svenske kroner, som styrket seg betydelig gjennom 1995 og 1996, har vært mer stabil det siste året. Styrkingen av bl.a. amerikanske dollar og britiske pund mot sentraleuropeiske valutaer og japanske yen de siste par årene har bedret grunnlaget for en mer balansert vekst i internasjonal økonomi.

I 1997 og hittil i 1998 har det vært betydelig *uro i finans- og valutamarkedene i Sørøst-Asia*. En finansielle krise startet i Thailand våren 1997 og spredte seg raskt til Filippinene, Malaysia og Indonesia. Bakgrunnen var bl.a. at disse landene hadde fått sterkt svekket utenriksøkonomi. Styrkingen av amerikanske dollar har forsterket problemene i utenriksøkonomien, p.g.a. valutaenes nære tilknytning til dollar. I annet halvår 1997 måtte disse landene gi opp sin politikk med stabilitet i valutakursene mot amerikanske dollar. Også andre land er blitt berørt, og det er bare Hong Kong og (fastlands-) Kina i denne regionen som fortsatt opprettholder stabilitet i valutakursene. I november spredte den økonomiske krisen seg til Sør-Korea, verdens 11. største økonomi. Verdien av den koreanske valutaen ble om lag halvert i løpet av de to siste månedene i fjor, og børsverdien kom tilbake til nivået fra ti år tilbake. Aksjekursene i Japan har vist en svak utvikling med et fall på om lag 25 prosent siden sommeren 1997. Børsene i de andre ledende industrilandene i Europa og Amerika har vist relativt store svingninger, men ligger fortsatt på et historisk høyt nivå.

Foreløpige beregninger fra IMF antyder bare mindre nedjusteringer (i forhold til IMFs anslag i oktober), av BNP-veksten for Norges viktigste handelspartnere i 1998 som følge av krisen i de asiatiske landene. Unntaket er Japan, der veksten i BNP fra 1997 til 1998 er nedjustert med 1 prosentpoeng.

Utformingen av pengepolitikken internasjonalt har i stor grad avspeilet forskjeller i konjunktursituasjonen mellom de enkelte landene. I løpet av det siste året har det i USA, Japan og Tyskland vært små endringer i pengepolitikken og i de *kortsiktige rentene*. Tyske og japanske renter har hovedsakelig ligget i overkant av hhv. 3 og $^{1}_{2}$ prosent. Etter at den tyske sentralbanken satte opp reporenten i begynnelsen av oktober med $^{1}_{4}$ prosentpoeng, økte pengemarkedsrenten til om lag 3^{3}_{4} prosent. Amerikanske 3-måneders renter har vært om lag 5^{3}_{4} prosent etter at Federal

Reserve satte opp signalrenten med $^{1}/_{4}$ prosentpoeng i slutten av mars. De kortsiktige rentene i de kontinental-europeiske landene har i grove trekk fulgt utviklingen i Tyskland. I Storbritannia og Irland har rentene økt gradvis. For å motvirke inflasjonsrisikoen er signalrenten i Storbritannia hevet 5 ganger med til sammen $1^{1}/_{4}$ prosentpoeng. I Sverige hvor en også styrer etter et inflasjonsmål, har det også vært en oppgang i pengemarkedsrentene. Riksbanken satte sist opp signalrenten med $^{1}/_{4}$ prosentpoeng 10. desember 1997. Den tyske renteoppgangen i oktober ble etterfulgt av renteøkninger i flere av de andre landene i den europeiske valutakursmekanismen (ERM), men ikke i de EU-landene som fra før hadde høyest rente. Tilpasningen må ses i sammenheng med den planlagte gjennomføringen av den økonomiske og monetære union (ØMU), som medfører en felles valuta med et felles rentenivå i medlemslandene fra 1. januar 1999.

De *lange rentene* i USA svingte mellom 6 og 7 prosent gjennom fjoråret, men har nå falt og ligger på et historisk lavt nivå på rundt $5^{1}/_{2}$ prosent. Utviklingen i det siste har bl.a. blitt påvirket av at sentralbanksjefen har gitt uttrykk for at det kan være en viss fare for en deflatorisk utvikling. De europeiske rentene har utviklet seg relativt parallelt med den amerikanske obligasjonsrenten. Den tyske obligasjonsrenten ligger nå om lag $^{1}/_{2}$ prosentpoeng lavere enn den amerikanske. Forskjellen gjenspeiler bl.a. den ulike konjunktursituasjonen og antatt inflasjon i de to landene. Renten i Japan falt noe gjennom fjoråret og ligger nå på $1^{3}/_{4}$ prosent, som er det laveste nivået som er registrert i noe land de siste 50 årene.

6.2 NORSK ØKONOMI

- *Norsk økonomi er nå på vei inn i det sjette året på rad med markert økonomisk vekst. Bruttonasjonalproduktet (BNP) i Fastlands-Norge er ventet å øke med rundt tre prosent i år, som er noe lavere enn i fjor. Det ligger an til fortsatt økt sysselsetting og nedgang i arbeidsledigheten.*

Norsk økonomi ser fremdeles ut til å være i en situasjon med *høy økonomisk vekst*, etter nærmere fem år hvor veksten i Fastlands-Norges BNP har vært høyere enn gjennomsnittet i de tyve siste årene. Målt i faste priser er BNP i Fastlands-Norge ventet å øke med rundt 3 prosent i år, mot om lag 3 1/2 prosent i 1997 og 3,7 prosent i 1996. Aktivitetsveksten har ført til en vedvarende oppgang i sysselsettingen, og antall registrerte arbeidsledige har falt med 38 prosent fra 1993 til 1997. Styrken og varigheten i konjunkturoppgangen må delvis ses på bakgrunn av det sterke økonomiske tilbakeslaget på slutten av 1980-tallet. Således nådde ikke antall sysselsatte toppnivået fra 1987 før i 1996.

Aktivitetsveksten i 1997 ser ut til å ha vært noe sterkere enn det Finansdepartementet, Norges Bank og Statistisk sentralbyrå (SSB) anslo for vel et år siden (gjengitt i tilsvarende rapport fra Beregningsutvalget i 1997). I likhet med deres siste prognoser for 1998, var de tre institusjonenes anslag for det kommende året (1997) også dengang forholdsvis samstemte. Veksten i sysselsettingen ser ut til å ha blitt klart sterkere enn anslått. Arbeidsledigheten ble antatt å gå ned med 0,4 prosentpoeng, mens nedgangen ser ut til å ha vært om lag 0,7 prosentpoeng. Veksten i BNP Fastlands-Norge ser ut til å ha blitt undervurdert med 0,5-1 prosentpoeng, noe som i stor grad er en følge av at veksten i petroleumsinvesteringene ble langt sterkere enn det en anslo for ett år siden.

Så langt har det i stor grad vært utviklingen i *konsumet i husholdningene, tradisjonell vareeksport* og *private fastlandsinvesteringer* som har vært drivkreftene bak konjunkturoppgangen. Etterspørselsimpulsene fra *offentlig forvaltning* var moderate i den første fasen, men har i de to siste årene klart bidratt til den fortsatte opp-

gangen. Etter i tre år å ha bidratt til å dempe veksten i norsk økonomi, var det i 1997 kraftige vekstbidrag fra utviklingen i *petroleumssektorens investeringer*.

Den markerte produksjonsveksten i Fastlands-Norge har bidratt til at antall *sysselsatte* steg med om lag 190 000 personer fra 1992 til 1997. Ifølge nasjonalregnskapet økte sysselsettingen fra 1995 til 1996 med 53 200 personer, mens økningen i fjor ser ut til å ha vært noe over 60 000 personer. Ifølge arbeidskraftsundersøkelsen (AKU) falt *arbeidsledigheten* med om lag 0,5 prosentpoeng i årene 1994, 1995 og 1996[12] . I 1997 ser arbeidsledigheten (AKU) ut til å ha falt med hele 0,7 prosentpoeng. Utviklingen i tallet på helt ledige registrert ved arbeidskontorene viser om lag den samme utviklingen, men med noe mindre nedgang i de to første årene og litt større i de to siste. I de tre siste årene er også antall personer på arbeidsmarkedstiltak blitt markert redusert, slik at nedgangen i bruttoledigheten (summen av registrerte ledige og personer på tiltak) er enda sterkere.

Forutsatt uendrede yrkesfrekvenser etter utdanning, kjønn og alder, har utviklingen i befolkningens sammensetning og størrelse i de senere årene tilsagt en årlig økning i *tilbudet av arbeidskraft* på 10-15 000 personer. Etter at yrkesfrekvensene gjennom perioden 1988 til 1993 stort sett ble redusert, har de deretter gjennomgående økt. Arbeidstilbudet målt som summen av sysselsatte ifølge nasjonalregnskapet og antall arbeidsledige ifølge AKU økte som årsgjennomsnitt med om lag 16 000 personer i 1994 og 35 000 i 1995[13] . I 1996 var økningen i arbeidsstyrken 44 000 personer, mens økningen i 1997 ser ut til å ha vært om lag 50 000 personer.

Oppgangen i norsk økonomi ble i utgangspunktet møtt av en forholdsvis stram *finanspolitikk*, i hovedsak gjennom en lav utgiftsvekst. Målt ved den olje-, rente- og aktivitetskorrigerte indikatoren for balansen i statsbudsjettet, tilsvarte innstrammingen i 1994 og 1995 i underkant av 2 prosent av BNP i Fastlands-Norge og om lag 1,5 prosent i 1996. For 1997 kan innstrammingen målt på denne måten anslås til 0,5 prosent.

Målt mot ECU styrket *kursen på norske kroner* seg gjennom 1995 og 1996, blant annet fordi norske pengemarkedsrenter ble mindre redusert enn tilsvarende ECU-renter. Fra oktober 1996 ble kronen utsatt for et betydelig appresieringspress og Norges Bank solgte norske kroner for store beløp. For å motvirke kapitalinngangen satte Norges Bank ned sine renter overfor private banker i november 1996 og i januar i fjor. I forbindelse med den siste rentenedgangen ble det også varslet at Norges Bank i en periode ikke ville intervenere i valutamarkedet i noen vesentlig grad. Kronekursen styrket seg deretter enda noen uker og i månedsskiftet januar/ februar lå verdien av norske kroner målt mot ECU 6,6 prosent over gjennomsnittet i 1996. I det påfølgende halve året svekket kronekursen seg med vel 7 prosent. Den 17. juni i fjor erklærte Norges Bank at den igjen ville kunne intervenere i valutamarkedet for å dempe kortsiktige svingninger i kronens verdi. Verdien av kronen har imidlertid fortsatt å svinge. 16. juli satte Norges Bank opp sine signalrenter med 0,25 prosentpoeng. Gjennom 3. kvartal ble kronen styrket med om lag 5 prosent. Deretter har man igjen hatt en svekkelse, slik at kronens verdi mot ECU ved inngangen til 1998 lå 1,4 prosent over gjennomsnittet i 1996. Som årsgjennomsnitt styrket kronen seg fra 1996 til 1997 med 2,2 prosent i forhold til ECU.

---

12. På grunn av omlegging av AKU fra 1. kvartal 1996 er tallene for 1995 og 1996 ikke helt sammenliknbare. Den reelle økningen i arbeidsstyrken har trolig vært noe mindre og reduksjonen i arbeidsledigheten noe større enn det ujusterte tall fra AKU gir uttrykk for. Nedgangen i ledighetsraten fra 1995 til 1996 er om lag 0,5 når en justerer for dette bruddet.
13. Denne måten å definere arbeidstilbudet på vil innebære avvik fra arbeidstilbudet ifølge AKU, blant annet fordi utenlandske sjøfolk på norske skip ikke er med i AKU. Endringstallene er justert for bruddet i AKU.

Pengemarkedsrentene har falt markert fra slutten av 1994 til og med 2. kvartal 1997, da 3-månedersrenten lå 3,3 prosentpoeng under nivået i 4. kvartal 1994. En viss økning i pengemarkedsrentene i ECU-området og hevingen av Norges Banks signalrenter har bidratt til at de norske pengemarkedsrentene økte litt fra 2. til 3. kvartal i fjor. Renten i de private finansinstitusjonene har i stor grad fulgt nedgangen i pengemarkedsrentene. Ved utgangen av 3. kvartal 1997 lå husholdningenes gjennomsnittlige lånerente i private finansinstitusjoner anslagsvis på rundt 6,1 prosent, en nedgang på om lag 3 prosentpoeng fra nivået ved inngangen til 1994.

Prognosene fra Finansdepartementet, Norges Bank og Statistisk sentralbyrå (SSB) for *den økonomiske utviklingen i 1998* er forholdsvis samstemte. Forskjellene i de siste prognosene for 1998 er i hovedsak at Finansdepartementet og Norges Bank ser for seg en noe høyere privat konsumvekst enn SSB. Dette, sammen med lavere importanslag, medfører at de anslår en noe sterkere aktivitetsutvikling i Fastlands-Norge enn SSB.

Både Norges Bank, Finansdepartementet og SSB venter en forholdsvis høy vekst i *BNP Fastlands-Norge* i år, men likevel noe lavere enn i fjor. Det sterkeste vekstbidraget i 1998 vil trolig komme fra husholdningenes forbruk, som er ventet å øke i om lag samme størrelsesorden som i fjor. Det er ventet en forholdsvis høy vekst i husholdningenes inntekter i 1998, blant annet på grunn av forholdsvis høy sysselsettingsvekst og en markert økning i offentlige stønader. Økningen i husholdningenes forbruk er ventet å følge inntektsutviklingen eller bli litt lavere, slik at spareraten holder seg om lag uendret eller øker litt fra 1997 til 1998.

I prognosene reduseres veksten i tradisjonell vareeksport noe fra 1997 til 1998, men gir likevel et markert *bidrag til produksjonsoppgangen*. Investeringsveksten i petroleumsvirksomheten er derimot ventet å bli kraftig redusert, og ikke gi noe vekstbidrag av betydning i år. Basert på tidligere erfaringer er dette imidlertid et området hvor det er knyttet betydelig usikkerhet. Veksten i boliginvesteringene og næringslivsinvesteringene i Fastlands-Norge ser ut til å kunne bli om lag uendret fra i fjor. Også veksten i offentlig forbruk vil trolig holde seg om lag på nivå med fjoråret, mens utviklingen i de kommunale investeringene kan komme til å gi et markert negativt vekstbidrag i 1998.

Antall *sysselsatte* er i 1998 antatt å øke med 1,5-2,0 prosent. Arbeidsstyrken øker i prognosene klart mer er enn det som direkte følger av befolkningsutviklingen. Ifølge SSBs og Finansdepartementets analyser vil ledighetsraten synke med henholdsvis 0,3 og 0,4 prosentpoeng, mens Norges Bank anslår nedgangen til 1 prosentpoeng. På bakgrunn av at yrkesfrekvensene i fjor var rekordhøye er den videre utviklingen i arbeidsstyrken et punkt som av mange oppfattes som spesielt usikkert. Hvis yrkesfrekvensene vokser mindre enn forutsatt, vil presset i arbeidsmarkedet bli større slik at lønns- og pris- og aktivitetsveksten i 1998 blir høyere.

Petroleumsinvesteringene: Grunnlaget for prognoser og anslagene for 1997

Veksten i *investeringene i petroleumssektoren* ser ut til å ha vært nær 25 prosent i 1997, mens prognosene for ett år siden lå i området 3-9 prosent. På grunn av petroleumsinvesteringenes størrelse, er dette mye av årsaken til at aktivitetsveksten i 1997 ble undervurdert for ett år siden. Vi vil her gå litt nærmere inn på hvorfor dette skjedde.

Prognoser for investeringene i petroleumssektoren baseres i stor grad på den kvartalsvise investeringsstatistikken for oljevirksomheten og på anslag i Regjeringens budsjettdokumenter. Anslagene i budsjettdokumentene er basert på rapporter-

ing fra Olje og energidepartementet (OED) som igjen bygger på anslag fra oljeselskapene.

I den kvartalsvise investeringsstatistikken publiseres en summering av oljeselskapenes egne anslag for investeringskostnadene inneværende og neste år for felt som er besluttet utbygd. Investeringsprosjekter som ikke offisielt er vedtatt utbygd, kommer ikke med i statistikken før en slik beslutning foreligger. Investeringsstatistikken kan derfor bomme på de realiserte investeringene både fordi det kommer nye prosjekter til, og fordi oljeselskapene feilvurderer investeringskostnadene som påløper det enkelte felt i det aktuelle året. OEDs rapporteringer er også basert på opplysninger fra oljeselskapene om anslåtte investeringskostnader, men her innhentes det også opplysninger om felt som ikke er besluttet utbygd.

I prognosesammenheng kan det være aktuelt å justere investeringsstatistikkens tall for fremtidige investeringer ut i fra historiske erfaringer med hvor godt de foreløpige tallene treffer de endelige resultatene. Alternativt kan en justere investeringsstatistikkens tall ut i fra antagelser om investeringer i ikke-vedtatte felt og en kan eventuelt justere for eventuelle systematiske skjevheter i oljeselskapenes kostnadsvurderinger. I de makroøkonomiske progroseberegningene er det volumveksten i investeringene (regnet i faste priser) som er det sentrale for aktivitetsutviklingen i fastlandsøkonomien. Med basis i (eventuelt justerte) verditall fra investeringsstatistikken må det dermed også gjøres anslag for prisutviklingen for investeringsvarene.

Med utgangspunkt i et nivåanslag for investeringene ett år frem i tid vil en også måtte treffe investeringsnivået inneværende år, for å kunne treffe veksten ett år frem i tid. En utsettelse av et investeringsprosjekt fra slutten av inneværende år til tidlig neste år, vil dermed kunne slå ut i en betydelig feilvurdering av veksten kommende år, ved at nivået året før blir mindre enn man antok samtidig som nivået neste år blir større.

I forhold til hva de endelige investeringstallene for 1997 trolig kommer til å bli, lå *oljeselskapenes anslag* på et usedvanlig lavt nivå til og med investeringsstatistikkens undersøkelse i mai 1997. Underlagsmaterialet viser at oljeselskapene for 1997 klart undervurderte investeringskostnadene i feltene som var besluttet utbygd, noe som har vært en viktig faktor bak prognosegivernes feilvurderinger av utviklingen i oljeinvesteringene i fjor.

Investeringskostnadene knyttet til *leting* i 1997 ble i november 1996 noe undervurdert av oljeselskapene. I de fem foregående årene hadde imidlertid oljeselskapene på tilsvarende tidspunkt kraftig overvurdert disse kostnadene. En nedjustering i tråd med erfaringene siste 5 år ville dermed gi en kraftig undervurdering av letekostnadene i 1997. Dette var en annen viktig faktor bak undervurderingene av de totale oljeinvesteringene i 1997.

Tabell 6.1: Utviklingen i noen makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet fremgår

	1996	1997	1998		
	Regnskap	SSB[1)]	SSB[1)]	NB[2)]	FIN[3)]
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	4,7	3,5	3,1	4	3,7[4)]
Konsum i offentlig forvaltning	3,3	1,7	1,8	2	1,8
Bruttoinvesteringer i fast kapital	4,8	15,6	3,0	2[1]_4	3,0
-Fastlands-Norge	6,6	11,1	3,3	2	3,5

Tabell 6.1: Utviklingen i noen makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet fremgår

	1996	1997	1998		
	Regnskap	SSB[1)]	SSB[1)]	NB[2)]	FIN[3)]
-oljeutvinning og rørtransport	-4,4	24,3	3,4	2^{1}_{-2}	1,3
Eksport	10,0	4,1	7,7	7^{3}_{-4}	8,1
- tradisjonelle varer	10,3	7,9	5,1	6	6,5
Import	6,5	9,9	5,0	4 ?	3,7
- tradisjonelle varer	9,3	8,0	5,3	5	4,3
Bruttonasjonalprodukt	5,3	3,0	4,0	5	4,6
- Fastlands-Norge	3,7	3,4	2,5	3^{1}_{-4}	3,2[4)]
Sysselsatte personer	2,5	2,9	1,9	2	1,5
Arbeidsledighetsrate (nivå)	4,9	4,2	3,9	3^{1}_{-4}	3,8
Årslønn	4,4	4,2	4,3	5	3^{1}_{-2}
Konsumprisindeksen	1,3	2,6	2,7	2^{3}_{-4}	2^{1}_{-2}[4)]
Driftsbalansen, mrd. kroner	72,7	65	81	88	96,2
MEMO:					
Gjennomsnittlig lånerente (nivå)[5)]	7,1	6,0	6,4	..	..
Råoljepris i kroner (nivå)	132	134	128	125	125

1) Anslag ifølge Statistisk sentralbyrå, Økonomiske analyser 9/97, desember 1997.
2) Anslag ifølge Norges Bank. Penger og Kreditt 1997/4, desember 1997.
3) Anslag ifølge Finansdepartementet. Stortingsproposisjon nr.1 Tillegg nr.3, november 1997 (Bondevikregjeringens budsjettforslag).
4) Anslag gitt på finansministerens pressekonferanse 19. desember 1997 (etter at budsjettopplegget for 1998 ble vedtatt i Stortinget).
5) Husholdningenes lånerente i private finansinstitusjoner.

6.3 SOLIDARITETSALTERNATIVET OG LØNNSUTVIKLINGEN

Innledning

I august 1992 la det regjeringsoppnevnte Sysselsettingsutvalget fram sin innstilling med forslag til en strategi for å redusere ledigheten og øke sysselsettingen på varig basis.

Det er fra ulike hold, både i pressen og i økonomiske fagpublikasjoner, blitt reist spørsmål om i hvilken grad Solidaritetsalternativet, og i særlig grad inntektspolitikken, har bidratt til den gunstige utviklingen i norsk økonomi de siste årene. Beregningsutvalget, som har en særlig rolle i å legge til rette data og annen dokumentasjon om inntektsutvikling og lønnsdannelse for partene i inntektsoppgjørene, finner det derfor naturlig å knytte noen kommentarer til denne diskusjonen.

Hovedtrekk i Sysselsettingsutvalgets innstilling

Sysselsettingsutvalget tilrådde i sitt forslag, kalt Solidaritetsalternativet, bl.a. å gi inntektspolitikken en sentral rolle. Solidaritetsalternativet sprang ut av en klar

forståelse av at de politiske myndighetene ikke kunne løse problemene på arbeidsmarkedet alene. Utvalget la derfor opp til et nært inntektspolitisk samarbeid med partene i arbeidslivet.

Et hovedelement i Solidaritetsalternativet har vært å styrke konkurranseevnen gjennom en lavere lønnsvekst i norsk næringsliv enn hos våre handelspartnere. Utgangspunktet var at en befant seg i en situasjon der ledigheten var blitt svært høy samtidig som inntjeningen i de konkurranseutsatte delene av norsk næringsliv var så lav at det ikke var grunnlag for videre vekst innenfor disse næringene. I denne situasjonen var det nødvendig å bedre inntjeningen i konkurranseutsatt sektor.

Det ble samtidig erkjent at bedret konkurranseevne *alene* ikke ville kunne bidra vesentlig til økt sysselsetting og redusert ledighet. Solidaritetsalternativet la derfor opp til at myndighetene skulle utnytte handlingsrommet i utenriks- og budsjettbalansene som lav lønnsvekst gir, til økt offentlig aktivitet fram til sysselsettingsveksten kom godt i gang. Videre ble det anbefalt å endre sammensetningen av statens utgifter på en slik måte at de i større grad skulle bidra til økt sysselsetting.

Kort oppsummert er hovedelementene i Solidaritetsalternativet følgende:

– Partene har et hovedansvar for å gjennomføre inntektsoppgjørene slik at konkurranseevnen blir tilstrekkelig god.
– Arbeidsmarkedspolitikken skal ved omskolerings- og kvalifiseringstiltak sikre at ikke enkelte grupper av arbeidstakere skyves ut av arbeidslivet.
– Gjennom pengepolitikken skal myndighetene sikre en stabil valutakurs. Det bidrar til å styrke sammenhengen mellom lønnsmoderasjon og utviklingen i konkurranseevnen, samtidig som bedriftene får mer stabile rammebetingelser.
– Finanspolitikken skal ha en stabiliseringspolitisk rolle. I nedgangstider skal finanspolitikken stimulere veksten, mens den under høykonjunkturer må strammes inn for å bidra til at det ikke oppstår sterk pris- og lønnsvekst.

Solidaritetsalternativet omfatter således et bredt sett av virkemidler og forutsetter et nært samarbeid mellom arbeidslivets parter og myndighetene for å øke sysselsettingen og redusere ledigheten.

Virker Solidaritetsalternativet?

Sysselsettingsutvalget skisserte i Solidaritetsalternativet en utvikling der arbeidsledigheten reduseres til 3,5 prosent i 2000. "" i Figurene 6.1 og "" i 6.2 viser at sysselsettingen så langt har økt klart sterkere og at ledigheten er redusert raskere enn utvalget anslo. "" i Figur 6.3 viser at Norge også i et internasjonalt perspektiv har hatt en svært god utvikling.

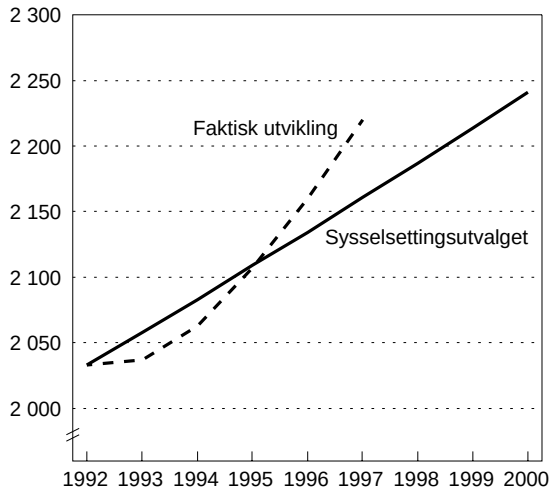

Figur 6.1 Utviklingen i sysselsetting sammenliknet med Sysselsettingsutvalgets anslag
Kilde: Finansdepartementet

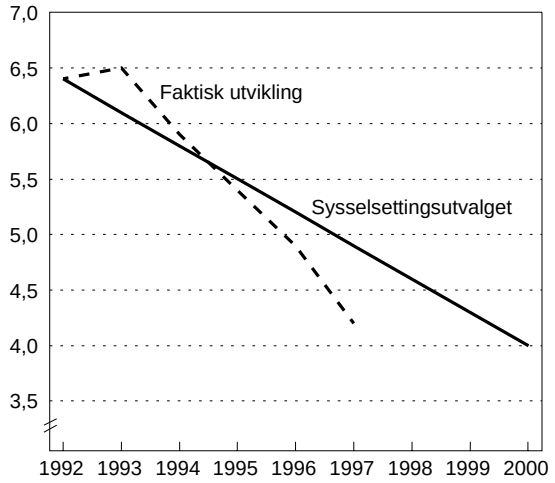

Figur 6.2 Utviklingen i arbeidsledighet (AKU-ledighet[1]) sammenliknet med Sysselsettingsutvalgets anslag

1. Ledigheten i 2000 er regnet etter ny definisjon

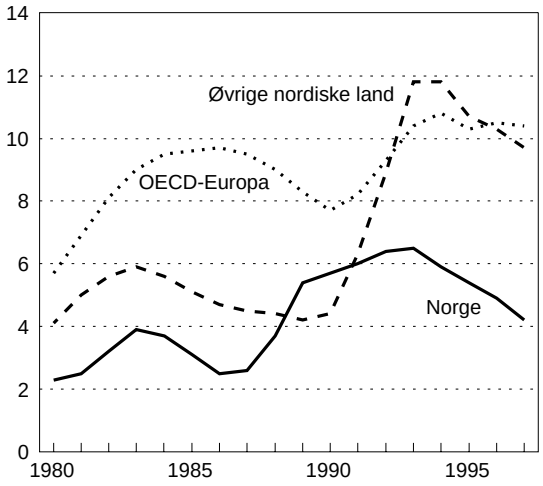

Figur 6.3 Utviklingen i arbeidsledigheten i Norge og andre land.
Kilde: Finansdepartementet

En slik resultatbasert beskrivelse er selvsagt ikke nok til å tilskrive Solidaritetsalternativet ansvaret for hele eller deler av dette positive resultatet. I 1997 ble det presentert tre arbeider som foretok en mer begrenset analyse av enkelte effekter av Solidaritetsalternativet.

I Evjen og Nymoen (1997) søker forfatterne å teste om «Inntektspolitikken som har vært ført fra og med 1993 har bidratt til at pris- og kostnadsveksten har vært lavere enn den ellers ville ha blitt, gjennom at politikken har endret den funksjonelle sammenhengen mellom lønnsveksten og dens bestemmende faktorer». Testen gjennomføres ved å undersøke om tallfestede relasjoner for lønnsdannelsen i industrien signifikant overvurderer lønnsveksten i 1993 og 1994 slik at relasjonene burde endres i forhold til tidligere år. Forfatterne konkluderte med at de ikke fant noen «... støtte for at inntektspolitikken under solidaritetsalternativet har hatt en selvstendig og signifikant effekt på lønnsdannelsen i industrien».

I Naug (1997) er det gjennomført en liknende test på lønnsrelasjonen for industrien i SSBs makroøkonometriske modell KVARTS. Med testen ønsker forfatteren å få svar på om Solidaritetsalternativet har endret lønnsdannelsen i industrien i 1993 og 1994 på en slik måte at lønnsveksten i industrien har vært lavere enn den tallfestede lønnsrelasjonen skulle tilsi. Forfatteren finner at lønnsdannelsen i 1993 og 1994 ikke var vesentlig annerledes enn den tallfestede lønnsrelasjonen skulle tilsi, og mener derfor ikke å finne støtte for hypotesen om at Solidaritetsalternativet har endret lønnsdannelsen i industrien.

Bowitz og Cappelen (1997) tar for seg mulige effekter på pris og lønnsutviklingen av nærmere spesifiserte tiltak på 1970-og 1980-tallet. Når det gjelder de senere års utvikling begrenser denne studien seg til å slå fast at lønnsreguleringene i 1988-89 hadde virkninger som varte innpå 1990-tallet. De trekker ingen konklusjoner om perioden etter 1992, men uttaler på linje med de to andre studiene at de etablerte forklaringsmodeller for lønnsutviklingen synes rimelig utsagnskraftige også for disse årene. Dette synes imidlertid i noen grad å motsi konklusjonen i analysen om at lønnslovene i 1988-89 hadde langvarig effekt.

De testene som er gjennomført gir bare et begrenset grunnlag for å trekke konklusjoner om effektene av Solidaritetsalternativet på lønnsdannelsen i industrien.

Lønnsutviklingen studeres bare i 1993 og 1994. En kunne ikke under noen omstendighet vente at tall fra de to første årene etter at Sysselsettingsutvalget la fram sin innstilling skulle kunne gi grunnlag for utsagnskraftige konklusjoner om hvorvidt lønnsdannelsen i industrien var endret. Det gjelder spesielt når en tar hensyn til at en i 1993 var midt inne i en avtaleperiode og at lønnsveksten allerede i 1992 var svært lav i forhold til tidligere år. Det artiklene bidrar til å bekrefte er at *enkelttiltak i økonomien* sjelden har påviselig sterke virkninger på lang sikt. Forfatterne peker også selv på at testen ikke gir grunnlag for en generell påstand om at Solidaritetsalternativet ikke har påvirket lønningene.

En faglig analyse av i hvilken grad Solidaritetsalternativet har bidratt til utviklingen er meget krevende. Den bør bl.a. annet baseres på en sammenligning med en alternativ utviklingsbane med en annen utforming av inntektspolitikken og de andre politikkelementer som inngår i Solidaritetsalternativet. Når en skal vurdere hvordan Solidaritetsalternativet har virket på lønnsdannelsen, må en videre ta hensyn til at lønnsutviklingen også i tidligere perioder som en sammenlikner med, er påvirket av ulike former for inntektspolitisk samarbeid. Endelig må de samlede virkninger på lønnsdannelsen analyseres, ikke bare i industrien.

Avslutningsvis vil Beregningsutvalget understreke at en fullstendig vurdering av Solidaritetsalternativet er en svært omfattende og krevende oppgave. Utvalget konkluderer med at det foreløpig ikke er gjennomført noen slik analyse.

6.4 ANSLAG PÅ KONSUMPRISUTVIKLINGEN I 1998

Utvalget har som i tidligere år vurdert prisutviklingen i inneværende år. Slike anslag vil alltid være usikre, og basert på usikre forutsetninger. I vedlegg 1 gis det en nærmere beskrivelse av forutsetninger og bakgrunn for anslagene.

Utvalget har til denne rapporten gjennomført beregninger med den makroøkonomiske modellen KVARTS. I tillegg har utvalget som i tidligere år hentet informasjon fra et materiale som utarbeides av Konkurransetilsynet om planlagte prisendringer i næringslivet og offentlige institusjoner fram til mai 1998. Konkurransetilsynets materiale indikerer at det gjennomsnittlige prisnivået i månedene fra januar til mai vil være 2,4 prosent høyere enn i tilsvarende periode i fjor. Det er da ikke tatt hensyn til økte avgifter fra 1. januar 1998. Dersom en tar hensyn til at avgiftsopplegget for 1998 bidrar til å øke konsumprisene i 1998, antyder Konkurransetilsynets materiale noe høyere prisvekst enn modellberegningene med KVARTS.

I modellberegningene er det lagt til grunn bestemte, men usikre, forutsetninger om bl.a. utviklingen i importpriser og elektrisitetspriser, samt tatt hensyn til effekter på prisutviklingen av det statlige avgifts- og subsidieopplegget. Utvalget har teknisk lagt til grunn at den gjennomsnittlige importveide kronekursen i 1998 blir om lag på linje med gjennomsnittskursen i 1997.

I avgiftsopplegget for 1998 er mengdeavgiftene reelt sett økt for alkohol, tobakk, alkoholfrie drikkevarer, sukker og flyreiser. Engangsavgiften for personbiler er i gjennomsnitt nominelt nær uendret, mens de øvrige mengdeavgiftene i hovedsak er justert med $2\frac{1}{4}$ prosent. I forhold til et prisjustert avgifts- og subsidieopplegg, bidrar det vedtatte opplegget for 1998 isolert sett til å øke prisveksten i 1998 med knapt 0,4 prosentpoeng, om lag som i 1997. Endringene i avgifts- og subsidieoppleggene i 1997 og 1998 vil således i liten grad bidra til å endre 12-månedersraten for konsumprisindeksen fra desember 1997 til januar 1998.

Modellberegningen gir en gjennomsnittlig stigning i konsumprisene fra 1997 til 1998 på 2,5 prosent. Ifølge modellberegningen er anslaget på konsumprisveksten fra 1997 til 1998 ganske robust overfor ulike forutsetninger om lønnsveksten i år.

Imidlertid vil økt lønnsvekst i år ifølge modellen øke konsumprisveksten på lengre sikt.

Beregningene viser en svakt økende prisstigning regnet som vekst fra året før, fra 2,2 prosent i 1. kvartal til 2,7 prosent i 3. kvartal, jf. figur 6.4. Denne økningen skyldes i hovedsak at elektrisitetsprisene falt gjennom 1997, noe som antas ikke å gjenta seg i 1998.

Med bakgrunn i de beregninger og forutsetninger som er gjort regner utvalget med en gjennomsnittlig økning i konsumprisindeksen på om lag $2^{1}/_{2}$ prosent fra 1997 til 1998.

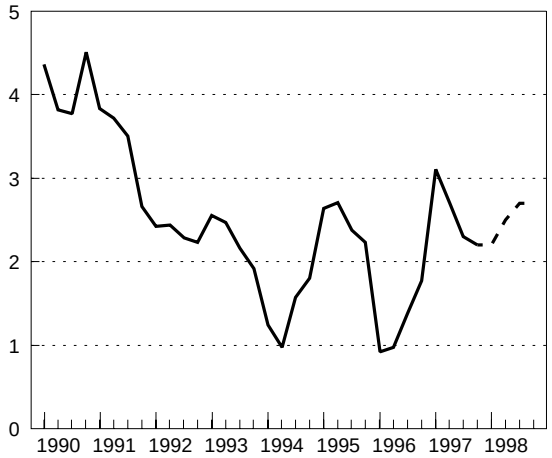

Figur 6.4 Konsumprisindeksen. Prosentvis vekst fra samme kvartal året før.
Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Vedlegg 1

Nærmere om forutsetninger og metoder for anslaget på prisveksten

Utvalget har til denne rapporten gjennomført beregninger med den makroøkonomiske modellen KVARTS. I tillegg har utvalget som i tidligere år hentet informasjon fra et materiale utarbeidet av Konkurransetilsynet om planlagte prisendringer i næringslivet og offentlige institusjoner fram til mai 1998.

Konkurransetilsynets prognose

Konkurransetilsynet har samlet inn opplysninger fra private bedrifter og offentlige institusjoner om planlagte prisendringer i perioden desember 1997 – mai 1998.

I prognosen er de innsamlete opplysningene i stor grad benyttet uten videre bearbeiding. Opplysningene kan derfor ses på som et samlet uttrykk for prisforventninger hos produsenter og leverandører av varer og tjenester. Prognosen gir ikke uttrykk for Konkurransetilsynets egne vurderinger av prisutviklingen.

En stor del av de næringsdrivende som gir anslag til prognosen er produsenter. Dette gjelder spesielt for industriproduserte konsumvarer. For disse produsentene er det rimelig å tro at det vil gå en viss tid før produsentenes prisendringer slår gjennom i detaljleddet. I prognosen er anslag på slike produkter fordelt utover prognoseperioden, slik at det opprinnelige anslaget først er lagt inn for fullt i slutten av prognoseperioden. I prognosen har Konkurransetilsynet lagt til grunn at den prosentvise avansen i detaljleddet er uendret.

Opplysningene fra de næringsdrivende ble innhentet i november. Anslagene gjenspeiler derfor i hovedsak de forventninger næringslivet hadde om pris-, kostnads- og etterspørselsutviklingen på det tidspunktet. Konkurransetilsynet har bedt om at oppgavegiverne ikke tar hensyn til avgiftsendringene i prisopplysninger.

Konkurransetilsynets materiale gir en samlet konsumprisvekst fra desember til mai på 2,0 prosent. For tilsvarende periode ett år tilbake var den faktiske veksten 1,5 prosent. Konkurransetilsynets materiale indikerte en prisstigning målt over 12 måneder på 2,3 prosent i desember 1997, som samsvarte med den faktiske stigningen denne måneden. Deretter faller prisstigningen til 2,0 prosent i januar og 1,9 prosent i februar. Husleiene innarbeides i marsindeksen. I Konkurransetilsynets materiale blir husleiene 6 prosent høyere i 1. kvartal i år sammenliknet med i fjor. Dette bidrar til at konsumprisveksten øker til 2,6 prosent i mars. Prisveksten tiltar ytterligere til 2,9 prosent i april og 2,8 prosent i mai. Ifølge prognosen vil det gjennomsnittlige prisnivået for januar-mai i år være 2,4 prosent høyere enn prisnivået i tilsvarende periode i fjor. I tillegg må en ta hensyn til at avgiftsopplegget vil øke prisene ytterligere.

I Konkurransetilsynets prognose for mai til desember 1997 ble prisveksten anslått til 0,7 prosent, mens den registrerte veksten i samme periode ble 0,9 prosent.

Nærmere om modellberegningen

Utvalget har fått gjennomført beregninger med den makroøkonomiske modellen KVARTS. Dette er en kvartalsmodell for norsk økonomi som er utarbeidet i Statistisk sentralbyrå. Konsumprisutviklingen blir i modellen i stor grad bestemt av utviklingen i importprisene og innenlandske kostnader. Etter hovedrevisjonen av nasjonalregnskapet har modellen blitt tilpasset de reviderte nasjonalregnskapstal-

lene og -begrepene. For å fange opp noe av den nye informasjonen nasjonalregnskapstallene nå gir, er konstantleddet i relasjonene justert. Det er imidlertid ikke gjennomført nye, fullstendige tallfestinger av de økonomiske sammenhengene i modellen fordi de reviderte tallene dekker et for kort tidsrom. Selv om enkelte tallstørrelser er betydelig endret etter hovedrevisjonen, er det liten grunn til å tro at modellens prognoseegenskaper for konsumprisveksten er endret vesentlig.

I modellberegninger med KVARTS blir en del størrelser av betydning for konsumprisene anslått utenfor modellen (eksogene variabler). I den modellversjonen av KVARTS som utvalget nå har benyttet, er de viktigste blant disse størrelsene i denne sammenhengen importpriser, avgifter, subsidier og priser på elektrisitet og norskproduserte primærnæringsvarer (jordbruks-, skogbruks- og fiskeprodukter). Utviklingen i flere av disse størrelsene vil i virkeligheten avhenge av andre forhold i økonomien, jf. omtalen til slutt i avsnittet om forutsetningene for prisanslagene og omtalen av beregningsresultatene. Utviklingen i importprisene anslås med utgangspunkt i forventet prisutvikling internasjonalt. En har også tatt hensyn til den betydning utviklingen i valutakursene gjennom 1997 kan ha for importprisene i 1998, og til at importprisene de siste årene har utviklet seg noe svakere enn konsumprisene internasjonalt. For størrelser som fastlegges av det offentlige er det lagt til grunn at vedtak som er gjort ved inngangen til året ikke endres i prognoseperioden. Utviklingen i andre størrelser vil i stor grad være et resultat av forhandlinger, og for noen av disse gjøres det beregningstekniske forutsetninger. Dette gjelder prisene på jordbruksvarer.

De økonomiske sammenhengene som er innarbeidet i KVARTS er tallfestet på grunnlag av historiske observasjoner slik de fremkom i nasjonalregnskapet (før hovedrevisjonen). Prisene på varer og tjenester som går til privat konsum bestemmes i modellen av importpriser og prisene på norskproduserte varer og tjenester (hjemmepriser), sammen med avgifter og subsidier. Hjemmeprisene bestemmes i stor grad av bedriftenes variable enhetskostnader.

Enhetskostnadene bestemmes av produktivitet, lønnskostnadssatser og produktinnsatspriser. Produktivitetsutviklingen og prisutviklingen for produktinnsats bestemmes i modellen ved egne likninger, mens driftsmarginene bestemmes implisitt gjennom prisrelasjonene. I flere av prisrelasjonene inngår også graden av kapasitetsutnyttelse.

Videre har modellen egne relasjoner for utviklingen i timelønningene. Hvordan lønnsveksten vil påvirke konsumprisveksten avhenger bl.a. av hvordan lønnsveksten fordeler seg på de ulike sektorene. For eksempel har lønnsutviklingen i varehandelen større betydning for konsumprisveksten enn lønnsutviklingen i industri eller i offentlig sektor, spesielt på kort sikt. Videre vil virkningene på prisutviklingen av en gitt lønnsvekst også avhenge av hvordan lønnsveksten fordeler seg gjennom året, fordi det tar tid før lønnsøkninger slår ut i prisene. Det betyr at lønnsveksten i ett år også får betydning for konsumprisutviklingen i de påfølgende årene.

I hjemmeprisrelasjonene inngår også hjemmeprisen fra foregående periode(r) som forklaringsvariabel. Tilbakedaterte verdier av forklaringsfaktorene får gjennom disse leddene betydning for prisdannelsen i prognoseperioden, i tillegg til at tilbakedaterte verdier av forklaringsfaktorene inngår direkte. Dette betyr også at utviklingen i inneværende periode får betydning for senere perioder.

Ser en bort fra virkninger gjennom lønnsutviklingen, påvirker importprisene hjemmeprisene hovedsakelig gjennom produsentenes produktinnsats. For enkelte varer har det også en viss effekt at innenlandske produsenter møter konkurranse fra importører, men for konsumprisutviklingen sett under ett er denne virkningen liten sammenliknet med virkningen gjennom kostnadene på produktinnsats.

Forutsetninger for prisanslagene

Det er betydelig usikkerhet knyttet til forutsetningene for modellberegningene. De viktigste størrelsene som er anslått utenfor modellen er summert opp i tabell 1.1.

Utvalget har nå som tidligere benyttet modellens relasjoner for lønnsutviklingen i de enkelte sektorene (endogen lønnsutvikling) sammen med skjønnsmessige vurderinger. Alternativt kunne en ha valgt å legge beregningstekniske forutsetninger om lønnsveksten (eksogen lønnsutvikling) til grunn i prisprognosen. Når en her har valgt å benytte modellens lønnsrelasjoner, er det for å forenkle beregningene. Denne framgangsmåten innebærer ikke at utvalget tar sikte på å anslå lønnsveksten i prognoseåret.

I modellen nyttes begrepet lønn per timeverk, som sammenholder utviklingen i faktiske lønnsutbetalinger med utviklingen i antall utførte timeverk, og regnes inklusive overtid og eksklusive fravær. Veksten i lønn per timeverk fra et år til det neste avhenger derfor ikke bare av veksten i lønnssatsene og arbeidskraftens sammensetning, men også av endringer i antall arbeidsdager for månedslønte, omfanget av overtid og betalt fravær. For timelønte vil endringer i antall arbeidsdager fra et år til det neste isolert sett ikke påvirke veksten i lønn per time. De fleste grupper har imidlertid avtalt kompensasjon dersom bevegelige helligdager faller på ordinære fridager. For disse gruppene kan timelønnen påvirkes av endringer i antall virkedager. Lønnsveksten målt ved årslønn vil ikke i samme grad påvirkes av endringer i antall virkedager. I 1998 er det én virkedag mer enn i 1997. Isolert sett bidrar det til at timelønnsveksten blir om lag $^{1}_{4}$ prosentpoeng lavere enn årslønnsveksten.

Nivået på *importprisene på tradisjonelle varer* ser ut til å ha vært litt lavere i 1997 enn i 1996. Det var særlig en nedgang i importprisene på treforedlingsprodukter, grafiske produkter og verkstedprodukter. Prisene på ikke-konkurrerende importvarer økte imidertid med om lag 7^{1}_{2} prosent fra 1996 til 1997. Denne økningen er trolig i stor grad knyttet til endret varesammensetning og i mindre grad til prisøkninger på hver enkelt vare. Dette kommer kanskje tydeligst fram i importprisen på biler, som anslås å øke med vel 10 prosent fra 1996 til 1997. Måten importprisene måles på i nasjonalregnskapet tar imidlertid ikke hensyn til at sammensetningen av importerte bilmodeller er endret. Omleggingen av engangsavgiften har isolert sett bidratt til å redusere prisene på dyrere biler i forhold til billige biler. En vridning i importen av biler i retning av dyrere biler medfører at den gjennomsnittlige importprisen for biler øker mer enn den gjennomsnittlige importprisen for identiske biler. Det er i modellberegningen forutsatt at nivået for importprisene fra 1997 til 1998 for tradisjonelle varer øker med $^{1}_{2}$ prosent målt i norske kroner.

De noterte prisene på Nordsjøolje for umiddelbar levering var i gjennomsnitt 19,2 USD eller vel 135 kroner per fat i 1997. Oljeprisen falt markert i 1. kvartal 1997 fra et nivå rundt 165 kroner per fat i slutten av januar. Gjennom 2. og 3. kvartal i fjor økte oljeprisen fra 117 kroner per fat til 153 kroner per fat. Siden dette har oljeprisen falt, og den var 14. januar i år notert til 111 kroner per fat. De viktigste årsakene til dette fallet har vært økte produksjonskvoter for OPEC-landene, gjenopptakelse av olje-for-mat avtalen mellom FN og Irak, den økonomiske krisen i Asia og en foreløpig svært mild vinter på den nordlige halvkule. Det er stor usikkerhet om oljeprisen framover. Futuresprisene på olje i 1998 viser en svakt stigende trend fra 15,3 USD per fat i februar til 16,8 USD per fat i november. En råoljepris på 16,8 USD tilsvarer 126 kroner med dagens dollarkurs. I prisprognosen har utvalget lagt til grunn en gjennomsnittlig oljepris på 125 kroner per fat, som tilsvarer en prisnedgang på 7,4 prosent fra 1997 til 1998.

Utviklingen i prisene på *norskproduserte jordbruksvarer* vil bl.a. være avhengig av den avtalte rammen i jordbruksoppgjøret og hvor mye av rammen som tas ut

ved endring i prisene, herunder i hvilken grad markedssituasjonen gjør det mulig å realisere de avtalebestemte prisene. Hjemmeprisene på jordbruksvarene ble redusert med knapt $^{1}/_{2}$ prosent fra 1996 til 1997. Som en beregningsteknisk forutsetning er det lagt til grunn at basisprisnivået for norskproduserte jordbruksvarer øker med 1 prosent fra 1997 til 1998. Prisene til forbrukerne blir i tillegg påvirket av øvrige kostnadsenderinger i varehandelsleddet og avanseendringer i alle ledd.

Som en følge av lite nedbør høsten 1995 og vinteren 1995/96, økte prisene på elektrisitet til husholdningene gjennom 1996 og i begynnelsen av 1997. I januar 1997 var elektrisitetsprisene vel 22 prosent høyere enn i samme måned året før. Fra januar til juli i fjor ble imidlertid elektrisitetsprisene redusert med 15 prosent slik at de da reelt sett var på linje med elektrisitetsprisene ved inngangen til 1996. Fra juli til desember i fjor økte elektrisitetsprisene med 1,9 prosent. Spredningen i elektrisitetsprisene har blitt markert redusert gjennom 1997 og det er grunn til å tro at konkurransen i elektrisitetsmarkedet medfører at endringer i tilbudsside- og etterspørselsforhold forholdsvis raskt vil slå gjennom i elektrisitetsprisene. Utvalget har lagt til grunn at elektrisitetsprisene i vintermånedene i 1998 blir liggende noe høyere enn i sommermånedene.

Grunnlaget for måling av prisutviklingen på *boligkonsum* i konsumprisindeksen er en husleieundersøkelse som innarbeides kvartalsvis og utgifter knyttet til vedlikehold av boliger. Boligkonsumet veier tungt i konsumprisindeksen, fordi det i tillegg til betalte husleier også omfatter husholdningenes renteutgifter på boliglån, forsikringer samt enkelte kommunale avgifter. Husleie er den viktigste representantvaren for boligkonsum, og husleieindeksen økte vesentlig sterkere enn totalindeksen i årene fra 1988 til 1993. Fra 1993 til 1996 har husleieindeksen stort sett økt mindre enn totalindeksen. I 1997 tok stigningen i husleiene seg opp, slik at husleieindeksen i 4. kvartal i fjor var 3,1 prosent høyere enn i samme kvartal året før. Rentesatser inngår ikke direkte i konsumprisindeksen, og virkninger av renteendringer på konsumprisindeksen vil komme indirekte gjennom kostnadene for utleiere og borettslag, samt gjennom effekten på det generelle kostnadsnivået i næringslivet. Disse effektene av renteendringer er imidlertid usikre, og det kan ta tid før de får betydning. Det samme gjelder utviklingen i andre kostnader som påvirker husleiene, bl.a. kommunale takster og avgifter, lønnskostnader m.v. I beregningene med KVARTS har en benyttet modellens relasjon for husleie (inkl. fritidsboliger). Dette har gitt en anslått vekst i husleiene fra 1997 til 1998 på 3,9 prosent. Dette er om lag 2 prosentpoeng lavere enn i Konkurransetilsynets materiale. Fra 1996 til 1997 økte husleieindeksen (inkl. fritidsboliger) med 2,3 prosent.

Prisene på varer som går til konsum i modellen inkluderer *avgifter og subsidier*, og vil dermed bli påvirket av det avgifts- og subsidieopplegget som Stortinget har vedtatt. Hovedtrekkene i det avgiftsopplegget som Stortinget vedtok for 1998 innebærer følgende nominelle satsendringer:

- Alkoholavgiftene økte med knapt 8 prosent for vin og brennevin og med rundt 12,5 prosent for øl.
- Sigarettavgiften økte med 11 prosent, mens avgiftene for de øvrige tobakksvarene økte med knapt 20 prosent.
- Vektelementet i engangsavgiften for personbiler ble redusert og verdielementet fjernet. De øvrige satsene i engangsavgiften for personbiler økte med $2^{1}/_{4}$ prosent. I gjennomsnitt innebærer dette at engangsavgiften for personbiler en nær uendret.
- Avgiftssatsene for alkoholfrie drikkevarer økte med vel 28 prosent.
- Avgiftene for flyging av passasjerer er lagt om til en flyseteavgift.
- Øvrige avgifter er i hovedsak justert med $2^{1}/_{4}$ prosent.

Avgifter og subsidier fastsettes av Stortinget i prosent av et verdigrunnlag (verdiavgifter) eller som et nominelt beløp per enhet (mengdeavgifter). Et prisjustert avgifts- og subsidieopplegg innebærer at satsene for mengdeavgifter justeres med den anslåtte prisveksten, mens satsene for verdiavgiftene holdes uendret. En slik endring av avgifts- og subsidieopplegget vil påvirke prisnivået, men kan sies å være nøytralt i forhold til prisveksten. Utvalget har gjennomført beregninger for å vurdere prisvirkningene i 1998 av det vedtatte avgifts- og subsidieopplegget for 1998. Beregningene indikerer at det vedtatte avgiftsopplegget bidrar til å øke prisnivået med knapt 0,4 prosent i forhold til et prisjustert avgifts- og subsidieopplegg.

Det er som vanlig usikkerhet knyttet til takster og avgifter som fastsettes i kommunesektoren. Utviklingen i disse påvirkes av den generelle kostnadsutviklingen, men kommunenes relativt frie adgang til å fastsette gebyrer gjør at andre økonomiske forhold i den enkelte kommune vil spille inn. For offentlige varer og tjenester har en ved å benytte modellens prisrelasjoner forutsatt at prisveksten på disse følger kostnadsutviklingen i produksjonen av tjenestene.

Tabell 1.1: Hovedforutsetninger for KVARTS-beregning av konsumprisvekst fra 1997 til 1998. Prosentvis vekst fra året før.

Varegruppe	1997	1998
Importpriser		
Tradisjonelle varer	-0,6	0,5
Ikke-konkurrerende importvarer	7,6	1,6
Primærnæringsvarer	1,2	-0,3
Råvarer og lite bearbeidede varer	1,1	1,4
Råoljepriser	1,6	-7,4
Priser på jordbruksvarer[1)]	-0,4	1,0
Elektrisitetspriser[2)]	3,6	-0,8

1) Dette anslaget er knyttet til hjemmeprisen på jordbruksprodukter.
2) Dette anslaget er knyttet til den prisen på elektrisk kraft som husholdningene betaler.

Som nevnt er det en forenkling å forutsette at enkelte størrelser i modellen kan fastlegges uavhengig av den økonomiske utviklingen for øvrig. Dette har særlig betydning dersom en skal vurdere virkningene av å endre en av forutsetningene. Det er først og fremst på noe lengre sikt at slike effekter virker inn. I vurderingen av prisutsiktene for 1998 betyr forenklingen som ligger i modellen i form av eksogene anslag noe mindre.

Resultater:

Beregningene som har blitt gjennomført med KVARTS gir en økning i konsumprisene på 2,5 prosent fra 1997 til 1998. Dette er samme prisvekst som året før. Utviklingen er vist i figur 6.4 i *"Anslag på konsumprisutviklingen i 1998"* i avsnitt 6.4.

Målt som vekst over fire kvartaler indikerer modellberegningen at prisstigningen tiltar fra 2,2 prosent i 1. kvartal til 2,7 prosent i 3. kvartal. Denne utviklingen kan for en stor del forklares med utviklingen i elektrisitets- og bensinprisene i 1997. Dersom en korrigerer konsumprisindeksen for utviklingen i elektrisitetspriser og bensinpriser var prisstigningen stabil i området 2,2-2,3 prosent (Regnet som 12-

måneders rater var svingningene mellom 2,0 og 2,4 prosent). Ifølge beregningen vil økningen i en slik korrigert indeks også blir tilnærmet konstant gjennom 1998. Dersom en bare korrigerer for elektrisitetsprisene ville konsumprisveksten i 1. kvartal 1998 blitt anslagsvis 2,9 prosent, som er om lag på linje med den tilsvarende registrerte prisveksten i desember i fjor, men den faller noe gjennom 1998. Utviklingen i bensinprisene motvirker delvis konsumpriseffektene av reduserte elektrisitetspriser gjennom 1997.

I modellberegningen har en som nevnt i hovedsak nyttet modellens relasjoner for lønnsdannelse. Den gjennomsnittlige årslønnsveksten i modellberegningen er om lag 4 prosent fra 1997 til 1998 for de fleste grupper og i de sektorer hvor prisvirkningene av lønnsveksten er størst.

Som nevnt ovenfor tar utvalget ikke stilling til lønnsutviklingen eller lager prognoser for denne. Utvalget har derfor vurdert virkningen på prisveksten av en endring i årslønnsveksten fra 1997 til 1998 på 1 prosentpoeng.

Tabell 1.2: Modellresultater. Beregnet vekst i konsumprisindeksen fra 1997 til 1998 og isolerte virkninger av enkelte endringer i forutsetningene. Konsumprisvekst i prosent fra samme periode året før.

	1. kv.	2. kv.	3. kv.	4. kv.	Året
Vekst i konsumprisindeksen	2,2	2,5	2,7	2,7	2,5
Isolerte virkninger av[1)] 1 prosentpoeng endret årslønnsvekst	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1-0,2

1) Det er lagt til grunn at en endring i årslønnsveksten på 1 prosentpoeng følger av endringer i tillegg fra og med 1. kvartal.

Som tabell 1.2 viser, gir beregningen med 1 prosentpoeng endret lønnsvekst relativt små utslag på den gjennomsnittlige konsumprisveksten fra 1997 til 1998.

I vurderingen av prisvirkningene av endret lønnsvekst har en i modellberegningene ikke endret de eksogene forutsetningene. Det er således i begrenset grad tatt hensyn til at f eks importører lettere vil kunne øke sine priser, eller at hjemmeprisen på primærnæringsvarer og elektrisitet vil kunne øke dersom den generelle lønns- og prisveksten i norsk økonomi øker. Hvis det i større grad hadde vært tatt hensyn til slike effekter i modellberegningene ville virkningen på prisveksten av endret lønnsvekst vært større. Prisvirkningen av endringen i lønnsveksten som er angitt ovenfor kan således ikke direkte tas som uttrykk for betydningen av forskjellen i lønnsutvikling som her er forutsatt, men må vurderes som en illustrasjon av enkelte effekter av dette slik de framkommer i modellen. Ifølge modellens lønnsrelasjoner vil en økt lønnsvekst ett år innebære lavere lønnsvekst senere år sammenliknet med referansebanen, slik at reallønnsnivået på noe sikt ikke endres vesentlig.

Vedlegg 2

Lønnsoppgjørene i 1996 og 1997

1 LØNNSOPPGJØRENE I 1996

I 1996 var det etter vanlig mønster igjen hovedrevisjon for de fleste tariffområder. Som i 1994 ble hovedrevisjonen i LO/NHO-området gjennomført ved forbundsvise forhandlinger. I privat sektor for øvrig foregår oppgjørene hvert år på grunnlag av avtaler som f eks kan være basert på bransjer og/eller yrker. I hovedoppgjørene i staten og kommunene er det alltid sentrale forhandlinger.

Oppgjørene i privat sektor

LO/NHO-oppgjøret

Representantskapet i LO behandlet kravene foran lønnsoppgjøret 6. februar. Sentrale punkter i vedtaket var:

- økt disponibel reallønn (kjøpekraft) for lavere og midlere lønnsnivå opptil kr 250 000. Opprettholdelse av kjøpekraften for andre grupper.
- jevne ut lønnsforskjeller mellom kvinner og menn.
- redusere pensjonsalderen i den avtalefestede pensjonsordningen (AFP) fra 64 til 62 år.
- innføre ordninger i de ulike avtaleområder for etter- og videreutdanning, eventuelt at det i forhandlingene avsettes midler til dette.

I NHOs hovedstyremøte 14. februar ble følgende hovedretningslinjer for årets lønnsoppgjør vedtatt:

- videreføring av solidaritetsalternativet med lav lønnsvekst og oppmyking av tariffavtalenes arbeidstidsbestemmelser.
- ledere, høyere funksjonærer og grupper med sterk markedsposisjon må avpasse sin lønnsutvikling til bedriftens øvrige ansatte.

De forbundsvise oppgjørene i LO/NHO-området ble innledet 14. mars mellom Fellesforbundet og Teknologibedriftenes Landsforening (TBL) om verkstedsoverenskomsten. På en del andre områder ble det også startet forhandlinger etter at forhandlingene om verkstedsoverenskomsten var i gang. Det gjaldt bl.a. hotell- og restaurantvirksomheten. Den 26. mars ble det brudd i forhandlingene i verkstedindustrien og oppgjøret gikk til mekling. Den 15. april satte Riksmeklingsmannen fram et forslag til løsning mellom Fellesforbundet og TBL som partene anbefalte.

Det anbefalte meklingsforslaget ble sendt til uravstemning med svarfrist 10. mai. Forslaget ble forkastet ved uravstemmingen og det ble streik fra 13. mai.

Den 21. mai ble meklingen gjenopptatt mellom Fellesforbundet og TBL. Den 22. mai forelå det et nytt anbefalt meklingsforslag. Dette ble 14. juni godkjent i en ny uravstemning. Forslaget innebar:

- et generelt tillegg på kr 1,50 per time.
- skifttilleggene økes med 10 prosent
- offshoretillegget skal minst være kr 32,- per time

Den avtalebaserte påbyggingen av AFP-ordningen settes iverk fra 1. oktober 1997 for arbeidstakere på 63 år og for arbeidstakere på 62 år fra 1. mars 1998.

Det avtaleområdet som først nådde et anbefalt forhandlingsresultat var standardoverenskomsten for kontor- og lagerfunksjonærer mellom HK og NHO. Forslaget innebar:

- et samlet tillegg på kr 489 pr måned fra 1. april
- pensjonsordning som i verkstedsoverenskomsten

Oppgjøret mellom Hotell- og Restaurantforbundet og Hotell- og restaurantarbeiderforbundet gikk også til mekling. Meklingen ble avsluttet uten et anbefalt forslag og den 17. april gikk Hotell- og restaurantarbeiderforbundet til streik. Den 29. april ble meklingen gjenopptatt og det ble enighet om et anbefalt forslag som innebar:

– et generelt tillegg fra 1. mai på kr 1,50 per time både for fastlønte og prosentlønte.
– kr 1,50 per time fra 1. mai i lavlønnstillegg for fastlønte.
– minstelønnssatsene heves med ytterligere kr 2 per time fra 1. mai. Dette tillegget får virkning for ca 1/3 av de fastlønte.

Dessuten ble det gjort endringer i fagarbeideravlønningen og i en del andre tillegg.

Privat sektor utenom LO/NHO

I *varehandelen* ble Handel og Kontor og Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon enige om et generelt tillegg fra 1. april på kr 2,75 pr time. I tillegg ble minstelønnssatsene gjennomgående økt med ytterligere kr 1 pr time.

I oppgjøret for *forretnings- og sparebanker* kom partene fram til en avtale som ga et generelt tillegg på 2,9 prosent fra 1. mai. I tillegg ble det gitt et engangstillegg på noe lavere lønnstrinn, beregnet til 0,1 prosent per dato.

I oppgjøret for *forsikringsvirksomhet* ble partene enige om et generelt tillegg fra 1. mai på 2,9 prosent.

Oppgjørene i offentlig sektor

I *staten* ble det 1. mai enighet om et anbefalt forhandlingsresultat mellom Administrasjonsdepartementet og tjenestemennenes hovedorganisasjoner og Norsk Lærerlag om følgende:

– fra 1. mai gis det på alle lønnstrinn et generelt lønnstillegg på kr 6000 per år.
– med virkning fra 1. august skal det føres sentrale forhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 1,3 prosent.
– med virkning fra 1. september skal det føres lokale forhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 0,45 prosent. Herav utgjør resirkulerte midler 0,1 prosent.

Det var enighet om at kvinner skulle få en større andel av potten enn en proratafordeling tilsier både per 1. august og per 1. september.

Avtalen ble vedtatt av arbeidstakerorganisasjonene 12. juni.

I oppgjøret mellom *staten og Norsk Politiforbund/Lensmannsetatens Landslag* ble det enighet om de samme tillegg som for statsansatte ellers.

I *kommunene* ble partene 1. mai enige om følgende:

- fra 1. mai gis det et generelt tillegg på kr 6000 per år.
- med virkning fra 1. august skal det føres sentrale justeringsforhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 1,8 prosent.
- med virkning fra 1. oktober skal det føres lokale forhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 0,5 prosent.

Avtalen ble vedtatt av arbeidstakerorganisasjonene 21. juni.

2 LØNNSOPPGJØRENE I 1997

På de fleste tariffområder ble det i 1996 inngått toårige avtaler med bestemmelser som ga adgang til forhandlinger om eventuelle lønnsreguleringer ved vanlig revisjonstidspunkt i 1997.

Oppgjørene i privat sektor

LO/NHO-området

Oppgjøret ble gjennomført ved sentrale forhandlinger mellom LO og NHO.

Representantskapet i LO behandlet 11. februar 1997 kravene foran oppgjørene. Hovedpunktene i vedtaket var:

- videreføre kjøpekraften og en forbedring for lavere lønte og andre prioriterte grupper.
- avklare omfang og finansiering av avtalefestet tidligpensjon for 63-åringer fra 1. oktober 1997 og for 62-åringer fra 1. mars 1998.
- videre utjevning av lønnsnivå mellom kvinner og menn

Sekretariatet i LO fikk fullmakt til å utforme de endelige kravene ved oppgjøret.

Hovedstyret i NHO la bl.a følgende prinsipper til grunn for lønnsoppgjøret:

- Dersom kronekursen i 1997 skulle bli liggende høyere enn i 1996, må lønnsveksten i Norge være lavere enn i våre konkurrentland dersom konkurranseevnen skal opprettholdes. Lønnsveksten må tilpasses utviklingen av den enkelte bedrifts økonomi, produktivitet, konkurranseevne og fremtidsutsikter. Reelle lokale forhandlinger skal gjennomføres etter overenskomstenes regler. Lønnsutviklingen til ledere, visse grupper faglærte, høyere funksjonærer og andre grupper med sterk markedsmakt må tilpasses de øvrige grupper arbeidstakere i bedriften.
- En tidligpensjonsordning må målrettes mot arbeidstakere som har en lengre yrkeskarriere og som har behov for en verdig avslutning av denne. Bedriftene må betale en vesentlig høyere egenandel enn for AFP.

Forhandlingene mellom Landsorganisasjonen i Norge og Næringslivets Hovedorganisasjon startet 10. mars. Den 20 mars ble det brudd i forhandlingene og oppgjøret gikk til mekling. Den 7. april la riksmeklingsmannen fram et meklingsforslag som ble anbefalt av partene. Forslaget innebar:

- et generelt tillegg på 0,80 kroner per time til alle.
- arbeidstakere i områder som i gjennomsnitt tjener mer enn 185 000 kroner på årsbasis og ikke har rett til lokale forhandlinger, fikk et tillegg på 1,20 kroner per time inklusive det generelle tillegget.
- arbeidstakere i områder som i gjennomsnitt tjener mindre enn 185 000 kroner på årsbasis, fikk 1,50 eller 1,80 kroner per time i tillegg (inkl. det generelle tillegget) avhengig av om det er rett til lokale forhandlinger eller ikke.

I hotell- og restaurantvirksomhet ble dessuten minstelønnssatsene økt med kr 0,50 per time.

Partene var også enige om at de lokale tillegg skal gis på grunnlag av den økonomiske situasjonen i den enkelte bedrift, nærmere spesifisert til bedriftens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne.

De sentrale tilleggene slo gjennomsnittlig ut med vel kr 1,- per time for hele LO/NHO- området eller 0,8 prosent som bidrag til årslønnsveksten i 1997. For

timelønte i industrien bidro de sentrale tilleggene med anslagsvis 0,6 prosentpoeng til årslønnsveksten i 1997.

På vanlig måte ble det gitt garantitillegg fra 1. oktober 1997.

Et sentralt spørsmål i forhandlingene var utformingen av en tidligpensjonsordning for 62- og 63-åringene som ble avtalt i 1997. Et hovedspørsmål under forhandlingene og meklingen var fastsettelse av inngangsvilkårene i tidligpensjonsordningen. Partene var imidlertid enige om at tidligpensjonsordningen skulle organiseres mest mulig likt ordningen med avtalefestet pensjon (AFP). I den ordningen som det ble enighet om i fjor vår, ble det en begrensning av ytelsene i ordningen slik at ingen skal motta en AFP-pensjon som overstiger 70 prosent av løpende lønnsinntekter. Denne justeringen skal bare gjelde for personer som pensjoneres etter 1. oktober 1997. Det er usikkert hvordan bedriftenes kostnader og bruken av ordningen vil utvikle seg. Partene er enige om å evaluere ordningen etter to år.

Partene ble også enige om et opplegg for delpensjon innenfor AFP. Etter dette kan bedrifter med arbeidstakere i full stilling inngå skriftlig avtale om delpensjon slik at arbeidstakeren kan trappe ned sin yrkesaktivitet med én eller to hele arbeidsdager, dvs. 20 prosent eller 40 prosent reduksjon i forhold til full stilling. I denne sammenheng vil partene sette ned en arbeidsgruppe som bl.a. skal se nærmere på aktuelle virkemidler som kan bidra til at eldre arbeidstakere beholder fotfestet i arbeidsmarkedet og gis mer reell valgfrihet mht. pensjoneringstidspunktet.

I forbindelse med utformingen av en tidligpensjonsordning hadde Regjeringen tidligere varslet at det ikke ville bli gitt statstilskudd utover AFP-ordningen fra 64 år og oppover. Partene var således innforstått med at de direkte pensjonsutgiftene ved en ytterligere nedgang i pensjonsalderen skulle bæres av arbeidslivet selv. Partene ba i brev av 17. mars til statsministeren om å få avklart om ordningen for 62- og 63-åringene kunne baseres på det samme regelverket som dagens AFP-ordning. I statsministerens svar i brev av 5. april til partene heter det:

> «*Jeg viser til brev fra Landsorganisasjonen i Norge og Næringslivets Hovedorganisasjon av 17. mars d.å. om lønnsoppgjøret og tidligpensjonsordningen.*
>
> *Regjeringen er innstilt på å bidra til en tidligpensjonsordning for arbeidstakere som nå har hatt en lengre yrkeskarriere og som har behov for en verdig avslutning av denne.*
>
> *Eldre arbeidstakere er en sammensatt gruppe, og mange av dagens eldre har startet tidlig i arbeidslivet. I denne sammenheng er de ulike ordningene for førtidspensjonering viktige elementer innenfor en samlet pensjonspolitikk.*
>
> *For Regjeringen er også ønsket om å få flere eldre til å fortsette lenger i arbeidet et sentralt utgangspunkt for pensjonspolitikken, og det er et mål å heve den gjennomsnittlige avgangsalderen, slik vi har uttrykt det i Langtidsprogrammet.*
>
> *Når regelverket for nye pensjonsordninger skal utformes, er det viktig også å legge vekt på langsiktige hensyn, og at yrkeskarrierer endrer seg. Utbygging av skole og videreutdanning gjør at norske arbeidstakere nå gjennomgående starter sin yrkesaktivitet seinere enn det som var vanlig for den eldre delen av dagens arbeidsstyrke. Som illustrasjon var andelen av alle 18-åringer under utdanning i 1962 på 34 pst., mens den i 1992 var på 82 pst.*
>
> *De som i de seinere år har gått inn i yrkeslivet står overfor et mindre fysisk krevende arbeid og et bedre arbeidsmiljø. Videre øker den gjennomsnittlige levealderen, og de eldre vil etter hvert ha bedre helse enn tilsvarende aldersgrupper i dag. I begynnelsen av det neste århundre vil veksten i arbeidsstyrken stanse. Samtidig blir det et økende behov for of-*

fentlig innsats knyttet til omsorg, helse og utdannelse. Dette behovet er allerede stort. Det blir derfor særlig viktig å legge til rette for en høy og langvarig yrkesdeltakelse.

Regjeringen ser det derfor som viktig at reglene av pensjonsopptjenings- og skattemessig art blir utformet slik at de ikke blir varige i en situasjon der yrkesmønsteret endrer seg.

Regjeringen vil derfor gå inn for at:

1. Rikstrygdeverket og trygdekontorene skal medvirke ved beregning og utbetaling av tidligpensjon.
2. Tidligpensjonister ved fylte 64 år kan gå over på AFP-ordningen.
3. Personer som tar ut tidligpensjon skal få poengår i folketrygden som tidligpensjonist.
4. Skattebegrensingsregelen skal også omfatte tidligpensjonister mellom 62 og 64 år.
5. Det månedlige sluttvederlaget i tidligpensjonsordningen, begrenset oppad til det månedlige sluttvederlaget i AFP, skal være skattefritt for 62- og 63-åringer.
6. Lovbestemmelsene nevnt i pkt 4 og 5 over vil bli utformet slik at de for nye pensjonstilfeller fases ut med virkning fra 1. januar 2007. Bestemmelsen nevnt i pkt 3 vil bli vurdert utfaset fra samme tidspunkt.

Regjeringen vil dessuten nedsette et offentlig utvalg for å vurdere ulike former for fleksibel førtidspensjonering med sikte på å få til en høyere pensjoneringsalder. For å oppnå dette skal utvalget bl.a vurdere spørsmål knyttet til pensjonsnivået i tidligpensjonsordninger og forholdet til folketrygdens regelverk. LO og NHO vil bli invitert til å være med i et slikt utvalg.»

Oppgjørene i privat sektor utenom LO/NHO-området

Parallelt med LO forhandlet *NHO også med Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS)*. Det ble også brudd i disse forhandlingene og oppgjøret gikk til mekling. Den 7. april ble det oppnådd enighet om en avtale som ga de samme sentrale lønnstilleggene som i LO/NHO-oppgjøret.

I *varehandelen* ble Handel og Kontor og Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon den 11. april enige om et generelt tillegg på 1,20 kroner per time. I tillegg ble det foretatt justeringer av minstelønnssatser. Gjennomsnittlig utslag av de samlede tillegg er anslått til kr 1,50 per time. Utover dette ble det gitt et garantitillegg fra 1. februar i år. Med et gjennomsnittlig lønnsnivå under 185 000 kroner innebar den nye tariffavtalen at de sentrale tilleggene var på linje med oppgjøret i LO/NHO-området. Avtalen omfattet direkte om lag 11 000 medlemmer i HK, men blir retningsgivende for langt flere ansatte i varehandelen.

I *forsikringsvirksomhet* ble partene enige om et generelt tillegg fra 1. mai på 2,0 prosent.

I *forretnings- og sparebanker* ble det enighet om et generelt tillegg på alle lønnstrinn på 1,9 prosent fra 1. mai. Videre ble det gitt et ekstra tillegg på 0,2 prosent fra 1. mai på en del lavere lønnstrinn, fra ca kr 156 00 per år til ca kr 227 000 per år. Gjennomsnittlig betyr oppgjøret et tillegg på 2,0 prosent fra 1. mai.

Oppgjørene i offentlig sektor

Den 11. april startet forhandlingene i både det kommunale og det statlige tariffområdet. Den 30. april ble det brudd i forhandlingene og oppgjørene gikk til mekling.

Den 26. mai la Riksmeklingsmannen fram et forslag til løsning som ble anbefalt av partene.

I *staten* ble hovedtrekkene i den nye tariffavtalen:

- fra 1. mai gis det et generelt tillegg på kr 2500 per år på alle lønnstrinn på hovedlønnstabellen. Ansatte med årslønn fra kr 147 200 (lønnstrinn 7) til kr 199 900 (lønnstrinn 24) fikk et ekstra lønnstillegg som varierte fra kr 100 til kr 900.
- det føres sentrale forhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 1,2 prosent per 1. august 1997. Hensynet til virksomhetens rekrutterings- og konkurransesituasjon, samt likelønn på alle nivåer, skal ivaretas i disse forhandlingene. Kvinner skal ha en større andel av lønnsmidlene enn en proratafordeling tilsier.
- det føres lokale forhandlinger innenfor en ramme på 0,55 per 1. august. Herav utgjør lønnsmidler som blir ledige ved skifte av arbeidstakere 0,1 prosent. De sentrale avtaleparter tilrår at partene lokalt gjennomgår lønnsrelasjonene for å rette opp kjønnsbetingede lønnsforskjeller på alle nivå. Kvinner bør få en større andel av potten enn en proratafordeling tilsier.
- det gjennomføres en avtalefestet pensjonsordning (AFP) med rett til å fratre med pensjon ved fylte 63 år fra 1.10.97 og ved fylte 62 år fra 1.03.98, etter de regler som er avtalt for AFP mellom LO og NHO.

I *kommuneoppgjøret* innebar oppgjøret:

- fra 1. juni gis det et generelt tillegg på kr 2500 per år på alle lønnstrinn på hovedlønnstabellen. Som ansatte i staten fikk også ansatte i kommunene med årslønn fra kr 147 200 (lønnstrinn 7) til kr 199 900 (lønnstrinn 24) et ekstra lønnstillegg som varierte fra kr 100 til kr 900.
- til lokale forhandlinger avsettes det en lokal pott som utgjør 0,12 prosent på årsbasis eller 0,72 prosent per 1.11.97. Lavlønn, likelønn og oppfølging av nytt stillingsregulativ samt lønnsmessige skjevheter skal vektlegges ved de lokale forhandlingene.
- Også i kommunene gjennomføres det en avtalefestet pensjonsordning (AFP) med rett til å fratre med pensjon ved fylte 63 år fra 1.10.97 og ved fylte 62 år fra 1.03.98, etter de regler som er avtalt for AFP mellom LO og NHO.

Vedlegg 3

Definisjoner av en del lønnsbegreper

I dette vedlegget gis definisjoner på en del sentrale begreper som bl.a brukes i kapitlet om lønnsutviklingen.

Årslønn

Årslønn defineres som den samlede lønn (eksklusiv overtidsgodtgjørelse) en lønnstaker vil oppnå i løpet av ett år dersom vedkommende har utført et fullt normalt årsverk. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper.

En lønnstaker vil normalt ha en del fravær i løpet av året. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sjukefravær, permisjoner mm.

Lønn per normalårsverk ifølge nasjonalregnskapet

Lønn ifølge nasjonalregnskapet omfatter kontantlønn medregnet overtidsbetaling, naturallønn og lønn under sjukdom og fødselspermisjon betalt av arbeidsgiver. Dette er således et mer omfattende lønnsbegrep enn det som nyttes ved beregning av årslønn, jf definisjon av årslønn ovenfor. Antall normalårsverk framkommer som summen av antall heltidsansatte og antall deltidsansatte omregnet til heltid med dellønnsbrøken som vekt. Denne definisjonen innebærer at timeverksinnholdet i et normalårsverk er lik faktisk arbeidstid for heltidsansatte.

Overheng

Overhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Tarifftillegg og lønnsøkinger ellers blir ofte gitt til ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen for ulike lønnstakergrupper fra ett år til det neste.

Avtalefestet normalarbeidstid

Avtalefestet normalarbeidstid er den arbeidstid per uke som gjelder for vedkommende lønnstakergruppe i følge tariffavtaler.

Den generelle normalarbeidstid er nå 37,5 t/uke. Imidlertid har flere grupper en lavere avtalefestet normalarbeidstid enn dette. I LO/NHO-området er f eks avtalefestet normalarbeidstid fra og med 1987 37,5 t/uke for dagtidsarbeidere, 36,5 t/uke for 2-skiftarbeidere, 35,5 t/uke for døgnkontinuerlig- og turnusarbeid og 33,6 t/uke for helkontinuerlig skiftarbeid.

Tariffmessig lønnsøking

Tariffmessig lønnsøking er lønnsøking fastsatt i tariffavtaler som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger mellom arbeidstakernes og arbeidsgivernes organisasjoner. Tariffmessig lønnsøking kan være generelle tillegg, lavlønnstillegg,

garantitillegg (LO/NHO-området), tillegg på minstelønnssatser etc som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger.

Lønnsglidning

Lønnsglidning framkommer beregningsmessig som forskjellen mellom total lønnsøking i en bestemt periode og tariffmessig lønnsøking i den samme perioden. Lønnsglidningen blir dermed en restpost. Det er et sammensatt lønnsbegrep som bl.a omfatter lønnstillegg som er gitt ved lokale forhandlinger på de enkelte arbeidsplasser, økt fortjeneste p.g.a økt akkord eller strukturelle endringer i sysselsettingen, f eks gjennom forskyvninger i timeverkene mellom bransjer med ulikt lønnsnivå eller endret bruk av skiftarbeid.

Omregnede timefortjenester i LO/NHO-området

For arbeidere i NHO-bedrifter baseres beskrivelsen av lønnsutviklingen på timefortjenesten omregnet til 37,5 t/uke. En del arbeidere har lavere arbeidstid p.g.a skiftarbeid. I en del bransjer/tariffområder hvor det forekommer skiftarbeid, er timelønnssatsen for dette arbeidet fastsatt slik at fortjenesten per uke er den samme uansett hvilken arbeidstidsordning som gjelder. De som har lavere avtalefestet normalarbeidstid enn 37,5 t/uke, får vanligvis kompensasjon for dette. Kompensasjonen kan variere fra bransje til bransje, og den er inkludert i timefortjenestene i statistikken. For å kunne sammenlikne lønnstall bransjer i mellom, omregnes timefortjenestene slik at de tilsvarer en ukentlig arbeidstid på 37,5 timer.

Med utgangspunkt i faktisk timelønn medfører omregning til 37,5 t/uke at bransjer med mye skiftarbeid vil få et relativt lavere lønnsnivå enn før omregningen i forhold til bransjer hvor det er lite skiftarbeid.

Vedlegg 4

Undersøkelser av lønnsgapet mellom kvinner og menn

Privat sektor

For å belyse omfanget av lønnsforskjeller mellom kvinner og menn basert på de ulike mekanismene som er beskrevet i boks 3.8 (i *"Lønnsutviklingen for kvinner og menn"* i kapittel 3.4), er det gjennomført en analyse av individuelle lønnsdata[1] .

Analysen er basert på individuelle lønnsoppgaver for 1990 for vel 440 000 arbeidstakere fordelt på viktige grupper av privat ansatte i norsk økonomi. Analysen er gjennomført ved å beregne kvinners gjennomsnittlige lønn som prosent av menns gjennomsnittlige lønn for hver av gruppene.

Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn for disse gruppene, varierer fra 2-6 prosent (i gjennomsnitt) når vi sammenlikner kvinner og menn med samme kvalifikasjoner som arbeider i samme stilling og bedrift. Analysen viser at lønnsforskjellene i noen grad har sammenheng med at kvinner og menn er fordelt ulikt på høy- og lavlønnsbransjer, men at det er forskjeller i stillingskategori som virkelig betyr noe for lønnsforskjellene mellom kvinner og menn.

Prosjektet viste for øvrig at graden av kjønnsatskillelse på stillingsnivå var ganske høy i de sektorer som er undersøkt. Den hadde imidlertid gått noe ned fra 1984 til 1990.

Data fra senere år for funksjonærgruppen i NHO-bedrifter

En tilsvarende undersøkelse er gjennomført på 1994-, 1995-, 1996- og 1997-data for funksjonærgruppen i NHO-bedriftene. Mens kvinner i samme stilling og bedrift i 1990 i gjennomsnitt hadde 93,9 prosent av menns lønn, er resultatene for 1994, 1995, 1996 og 1997 henholdsvis 95,8, 95,9, 96,1 og 96,7 prosent. I dette materialet er gjennomsnittsalderen vel 2 år lavere for kvinner enn for menn innenfor samme stilling i samme bedrift. Korrigert for alder, er det derfor sannsynlig at lønnsforskjellen mellom kvinner og menn i samme stilling og bedrift innen funksjonærgruppen i NHO-bedriftene var kommet ned mot 3 prosent i 1997.

Et prosjekt – *Kjønnsforskjeller i yrkesløp* – har sett på kjønnsforskjeller i lønns- og karriereløp i et utvalg av private og statseide virksomheter. Virksomhetene som inngår i prosjektet er Samvirke, Freia, Postbanken, Shell Norge, Statoil og Telenor. Forskningsprosjektet omfatter analyser av lønnsutvikling, opprykk og avgang. En har også sett på betydningen av lønn ved ansettelse, permisjoner og deltid. For to av bedriftene, Shell og Statoil, er det i tillegg til de kvantitative analyser gjort en fordypningsstudie som bl.a omfatter en gjennomgang av karriereplanleggingssystemer. En hovedkonklusjon i analysen er at de lønnsforskjeller som etableres mellom kjønnene ved ansettelse også synes å fortsette i det videre yrkesløp og at de forsterkes gjennom ulike opprykkssjanser senere i yrkesløpet. Det er ikke diskriminering av betydning når det gjelder lønn i samme stilling i samme bedrift.

Offentlig sektor

I rapporten *Lønnsforskjeller og lønnssystem i staten*[2] analyserer Erling Barth og Hang Yin lønnsutviklingen[3] for *statsansatte* i perioden 1987-1994. (Her sammen-

1. Petersen, Becken og Snartland: Levekår i Norge, NOU 1993:17
2. Rapport 96:4, ISF
3. Basert på lønnsstatistikk for statsansatte fra Statens Sentrale Tjenestemannsregister.

lignes lønnsstrukturen i statlig sektor før og etter innføringen av det nye lønnssystemet i 1991, som ga større lokal handlefrihet/desentralisering av lønnsforhandlingene.)

Barth og Yin estimerer lønnsrelasjoner som viser at lønnsstrukturen i staten stort sett ikke har endret seg vesentlig i løpet av perioden. De endringene som har skjedd har gått i retning av en mer sammenpresset lønnsstruktur for statsansatte, med mindre lønnsforskjeller også mellom kvinner og menn.

For staten som helhet, viste det seg at kvinner tjente i gjennomsnitt 10,4 prosent mindre enn menn med like lang utdanning, yrkeserfaring og ansiennitet i perioden 1987-90. Det tilsvarende tallet for perioden 1991-94 er 9,1 prosent. Når en sammenlignet den gjennomsnittlige timefortjenesten til kvinner og menn med samme kvalifikasjoner innen *samme stilling*, ble forskjellen redusert til hhv 1,6 og 1,3 prosent i de to periodene. Dette bekrefter mønsteret fra privat sektor om at det er stillingskategori som betyr mest når det gjelder lønnsforskjeller mellom kvinner og menn.

En hovedkonklusjon er at lønnsforskjellene mellom kvinner og menn i statlig sektor er redusert fra 1987 til 1994, både når det tas hensyn til stillingsplassering og når det ikke gjøres det.

I rapporten *Lønnsforskjeller i staten*[4] følger Pål Schøne opp Barth og Yins analyse med data for 1995 og 1996. Funnene og tendensene hos Barth og Yin videreføres i stor grad. Analysen viser at den relative lønnsforskjellen mellom kvinner og menn i staten er blitt redusert helt fram til 1996, dvs så langt analysen går. Den gjennomsnittlige lønnsforskjellen mellom kvinner og menn, kontrollert for alder, utdanning ansiennitet og deltid, var redusert til 7,3 prosent i 1996. Innen stilling var forskjellen fortsatt svært liten, på omlag 1 prosent.

I en rapport[5] fra Kommunenes Sentralforbund belyses lønnsrelasjoner mellom kvinner og menn i *kommunesektoren*. Analysen viser at gjennomsnittlig regulativlønn for alle kvinner i prosent av gjennomsnittlig regulativlønn for alle menn i KS-området, har økt fra 84 prosent per 1.10.86 til 88 prosent per 1.10.94. I disse gjennomsnittstallene er det ikke tatt hensyn til ulikheter i kvinners og menns utdanning, ansiennitet m.m. Det er gjennomført indeksberegninger[6] for hele årsverksmassen per 1.10.94, for å finne forklaringer på lønnsforskjellene mellom kvinner og menn.

Indeksberegning v h a stillingskode ga en lønn for kvinner i prosent av lønn for menn på 98 prosent. Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn har altså i svært stor grad sammenheng med ulik stillingsplassering. Menn er gjennomgående tilsatt i stillingskoder med høyere lønn enn kvinner. Stillingens nivåmessige plassering i organisasjonen er også en viktig forklaringsfaktor.

Beregningene viste også at ulike utdanningskoder kunne forklare noe av lønnsforskjellen mellom kjønnene, men at alder og ansiennitet ikke kunne bidra til å forklare noe av forskjellen når man ser alle arbeidstakere i kommunesektoren under ett.

Arne Mastekaasa og Elisabeth Longva har i rapporten *Kjønn og yrkeskarriere i kommunal virksomhet*[7] analysert lønns-, opprykks- og avgangsmønstre i fem kommuner. I fire av kommunene lå brutto lønnsforskjell mellom kvinner og menn i gjennomsnitt mellom 12 og 14 prosent i 1994. Når det ble kontrollert for alder, ansettelsestid, utdanning, deltid og permisjoner sank kjønnsforskjellen i lønn til ca

4. Rapport 97:20, ISF
5. Kommunale arbeidstakere – Lønnsforhold – Med hovedvekt på lønnsforskjeller mellom menn og kvinner. Oktober 1994
6. Man tar for seg en og en variabel (faktor) og hvilken betydning denne har på evt lønnsforskjeller. Virkningen av hver faktor sees isolert fra andre faktorer i indeksberegningen.
7. ISO-rapport nr.8 1996, som en del av forskningsprosjektet Kjønnsforskjeller i yrkesløp i Norge.

7-10 prosent. Lønnsforskjellen når det ble kontrollert også for stilling viste seg å være minimal, på ca 1 prosent eller mindre i alle kommunene.

Begge disse rapportene bekrefter mønstret fra privat og statlig sektor: Også i kommunesektoren har menn i gjennomsnitt høyere lønn enn kvinner. Det har også her skjedd en tilnærming i lønnsnivå de senere år, og det er stillingskode/-kategori som har størst betydning for lønnsforskjellene mellom kjønnene.

Opprykk/karriereløp

Erling Barth og Hang Yin undersøker i artikkelen *Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn i et karriereperspektiv*[8] lønnsforskjellen gjennom karrieren i departementene. Det gjøres ved å følge lønnsutviklingen til samme individer i perioden 1983-1990.

Ett av hovedfunnene er at lønnsforskjellene mellom kvinner og menn med samme kvalifikasjoner oppstår ved nyansettelser og ikke øker gjennom karrieren. Schøne (1997) finner at kvinner har lavere begynnerlønn enn menn i hele perioden 1991-96. Analysen viser at gjennomsnittlig begynnerlønn for kvinner i staten var om lag 9 prosent lavere enn for menn i 1996. Kontrollert for utdanning, erfaring og deltidstilknytning er forskjellen i begynnerlønn 6 prosent. Dersom det også kontrolleres for stilling er begynnerlønnsforskjellen i staten omlag 1 prosent i menns favør. Schønes analyse viser at forskjellen i begynnerlønn som kun skyldes kjønn er redusert fra 1985 til 1996. Dette skyldes i hovedsak at nyansatte kvinner og menn er blitt mer like mht faktorer som utdanning og deltidstilknytning. Hovedresultatene når det gjelder lønn ved ansettelse og lønnsutviklingen gjennom ansettelsestiden i kommunene i Mastekaasa og Longva (1996), viser langt på vei samme mønster som i staten. Kvinner blir ansatt på lavere lønnsnivå enn menn, men har omtrent like god eller til dels bedre lønnsutvikling, med like mange – eller noe flere – opprykk enn menn.

Deltid

Barth og Yin finner i en annen analyse[9] en forskjell i timelønn mellom statsansatte på hel- og deltid på omlag 4 prosent for periodene 1987 til 1990 og 1991 til 1994. Det er her kontrollert for «personlige ressurser» som utdanning, yrkeserfaring og ansiennitet.

I Mastekaasa og Longvas analyse fremkommer betydelige forskjeller også mellom heltids- og deltidsansatte kvinner i kommunal sektor. Både når det gjelder lønn ved ansettelse, opprykk og lønnsutvikling er det betydelige forskjeller i deltidsansattes disfavør. Beregnet effekt av deltid på lønnsnivået – når det kontrolleres for alder, ansettelsestid og utdanningsnivå – er negativ for alle kommunene, og varierer fra vel 2 prosent til 8-9 prosent.

Ved nærmere analyse av kommunesektoren viser det seg at effekten av deltid så og si utelukkende skyldes at det er forskjeller mellom heltidsdominerte og deltidsdominerte stillinger. Innen den enkelte stilling er forskjellene mellom hel- og deltidsansatte svært små – så og si alltid under en prosent. Hovedinntrykket er at deltid har negative effekter på såvel lønnsnivå som opprykk og lønnsutvikling, men at dette i all hovedsak er en følge av å være i stillinger med stor andel deltidssysselsatte. Også i staten viser det seg at «lønnsfratrekket» ved å jobbe deltid er sterkt knyttet til andelen deltidssysselsatte i stillingskategorien.

8. I Søkelys på arbeidsmarkedet 1/96
9. I Lønnsforskjeller og lønnssystem i staten, Rapport 96:4, ISF

I Beregningsutvalgets rapport nr. 2 for 1997 gis en oversikt over omfang av og lønnsutvikling for deltidsansatte. Det fremgår her at andelen deltidssysselsatte kvinner er svært høy i kommunal sektor. I 1996 var hele 64 prosent av kvinnene i kommunesektoren deltidssysselsatte. I staten var 36,2 prosent av kvinnene deltidssysselsatt dette året.

I privat sektor varierer andelen kvinner som jobber deltid kraftig mellom de bransjene det er tall for. Andelen deltidssysselsatte er klart redusert fra 1981 til 1996. Lønnsveksten for gruppene i privat sektor som er med i vedlegget har i gjennomsnitt vært svakere for deltidsansatte enn for heltidsansatte fra 1984 til 1996. I vedlegget antas at noe av årsaken kan være at opprykksmulighetene er mindre for de som jobber deltid enn for de som jobber heltid. I analysen nevnt foran – Fra stat til marked – kommer det også fram at det å jobbe deltid eller ta ut fødselspermisjon har sterk negativ effekt på opprykksmulighetene.

Vedlegg 5

Sammenligning av nivåer på abeidskraftkostnader i industrien i Norge og andre land.

Tabell 5.1 viser lønnskostnader per time for timelønte i industrien i Norge (tidligere betegnet industriarbeidere) i forhold til tilsvarende arbeidstakere for konkurrentlandene, målt i felles valuta

Lønnskostnadstallene fram til 1996 er i hovedsak sammenstilt av BLS (Bureau of Labor Statistics) i USA. Tallene for 1997 er foreløpige anslag for enkeltland, tildels bygd på ulike kildematerialer som Bureau of Labor Statistics, OECD og lokale anslag. Innholdet i lønnsbegrepene kan være ulikt mellom land og man må være oppmerksom på usikkerheten i 1997 for enkeltland. Beregningsutvalget mener likevel at de relative lønnskostnadstallene «grovt sett» vil gi relevante indikasjoner på lønnsforskjellene landene imellom.

De faktiske valutakursene er lagt til grunn sammen med konkurransevektene som er brukt for øvrig i *"Utviklingen i norsk industris konkurranseevne"* i kapittel 5.

Lønnskostnadene består av lønn per faktisk arbeidet time, lønn for ikke-arbeidet tid (f eks lønn under sykdom, feriepenger etc.) og andre indirekte personalkostnader som arbeidsgiveravgifter, pensjonsutgifter osv. og som knytter seg til bruken av arbeidskraft.

Lønnsbegrepene som brukes av BLS i sammenligningen, faller ikke helt sammen med ILOs definisjon av totale lønnskostnader. Noen elementer av indirekte lønnskostnader er ikke med. Blant annet er rekrutteringskostnader, opplæringskostnader, arbeidsklær og bedriftsfasiliteter som f eks kafeteria og helsetjenestekostnader ikke med i sammenligningen. Grunnen til dette er at det ikke finnes data over slike kostnader i alle landene, og at det derfor gir en bedre sammenligning mellom landene å ikke ta disse med for noen av landene. I noen land, særlig i Norden, er noen av disse kostnader påbudt ved lov eller avtale (f eks bedriftshelsetjenesten i Norge) og påløper automatisk ved ansettelse, mens slike kostnader for andre land er en driftskostnad ikke knyttet til lønn.

Noen av komponentene i lønnskostnadstallene er nokså løst anslått. Statistikken må derfor ikke sees på som et presist uttrykk for kostnadsforholdene mellom land. Nivåsammenligningen er basert på gjennomsnitt for industriarbeidere og er ikke representativ for alle deler av industrien. F eks kan lønnsforskjellene mellom bransjer i f eks Japan og USA være svært store, mens f eks Tyskland og de nordiske landene har langt mindre forskjeller mellom bransjegrupper.

I takt med utviklingen av pensjonsordninger for ansatte betalt av bedriften, ved blant annet oppbygging av fond som skal sikre utbetalinger fra pensjonsalder, er en del av kostnadene for bedriften relatert til et lønnsbegrep som inneholder påløpt, men ikke realiserte lønnskostnadselementer. Slike forhold skaper stadig større usikkerhet i sammenligningen mellom land.

Strukturen på lønnskostnadene varierer sterkt fra land til land. Noen land har forholdsvis høye faktiske lønninger per arbeidet time og lavere indirekte personalkostnader, mens andre land har lave faktiske lønninger per arbeidet time og høyere indirekte personalkostnader. Tabell 5.2 viser faktisk lønn per arbeidet time og totale indirekte personalkostnader for 1996.

Det er fortsatt bare for arbeidere (i hovedsak timelønte) i norsk industri at det kan foretas internasjonale sammenligninger av totale lønnskostnader per time av tilstrekkelig kvalitet, basert på harmonisert statistikk mellom landene.

Funksjonærene (i hovedsak månedslønte), slik de defineres i statistikken, har fått stadig større betydning for lønnssummen både i Norge og i de fleste andre land. Omlag 45 prosent av lønnssummen i norsk industri tilfaller de som i lønnsstatistikken defineres funksjonærer (i hovedsak månedslønte).

Arbeidstid og de indirekte personalkostnader er forskjellige for arbeidere og funksjonærer i de ulike landene. I tillegg kan fordelingen av antall funksjonærere og arbeidere være svært forskjellig. Tallmessige indikasjoner for enkelte land innenfor EU-området peker fortsatt i retning av at lønnskostnadene i Norge er over gjennomsnittet for våre handelspartnerer for 1997, dersom funksjonærene hadde vært med i sammenligningen for industrien. Prosjekter for å etablere felles internasjonale standarder av grupper arbeidstakere, både innenfor arbeider- og funksjonærgruppene, og standarder for lønn og lønnskostnader pågår innenfor EUROSTAT-systemet.

I Norge arbeides det med et opplegg for statistikk i privat sektor, som i særlig grad skal ta hensyn til de nasjonale behov som kan komme til nytte ved tarifforhandlingene, samtidig som man må kunne tilpasse det innsamlede materialet slik at man kan sammenligne hovedgrupper internasjonalt.

Tabell 5.1: Totale lønnskostnader for voksne industriarbeidere i norske kroner. Indeks Norge=100.[1)]

Landene:	1980	1985	1988	1990	1992	1994	1995	1996	1997
Tyskland-vest	107	93	99	102	110	128	131	128	120
Sveits	96	93	98	97	101	119	120	114	102
Norge	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Belgia	113	87	86	90	97	111	110	104	97
Sverige	108	93	91	98	107	90	89	98	95
Danmark	94	79	82	84	87	97	99	98	94
Finland	71	79	85	98	87	91	102	97	94
Østerrike.	77	73	79	82	89	103	104	100	94
Nederland	104	85	86	85	88	100	99	93	87
Japan	48	61	68	60	71	101	97	84	82
USA	85	126	75	70	70	80	71	71	77
Frankrike	77	73	70	71	73	81	79	78	74
Italia	70	74	76	83	85	77	68	72	72
Canada	75	106	73	74	74	76	67	67	70
Storbritannia	65	60	57	59	62	61	56	57	66
Irland	51	57	54	55	58	60	57	59	58
Spania	51	45	46	53	58	54	52	53	51
Hellas	-	35	28	31	32	36	37	38	39
Portugal	18	15	15	18	22	22	22	22	21
Norge i forhold til gj.sn. for handelspartnere (Handelsp.=100)	112	119	123	120	115	108	110	110	113

1) Omregning til norske kroner ved årlige gjennomsnittlige valutakurser på Oslo Børs.

Kilde: Bureau of Labor Statistics, USA (BLS). For 1997 også OECD og lokale anslag.

Tabell 5.2: Direkte, indirekte og totale lønnskostnader for voksne industriarbeidere. I norske kroner i 1996.[1)]

	Gj. sn. timefortj. per arbeidet time[1)]	Indirekte personalkost. i % av lønn for arbeidet tid og kr/t [2)]		Totale lønnskostnader per time
	kr.	%	kr.	kr. Anslag (97)
Tyskland-vest	115	79,5	91	206(200)
Sveits	119	54,3	65	183(172)
Belgia	88	90,8	80	168(163)
Østerrike	82	97,6	80	161(157)
Finland.	88	78,9	69	157(157)
Norge	114	41,8	48	161 (168)
Nederland.	86	75,4	65	151(146)
Danmark	129	22,5	29	157(158)
Japan	80	69,5	56	136(137)
Sverige	94	68,9	65	159(159)
Frankrike	68	84,2	57	125(123)
USA	83	38,9	32	115(130)
Italia	58	100,4	58	117(121)
Canada	79	36,1	29	108(118)
Irland	71	34,0	24	95 (97)
Storbritannia	68	33,9	23	92(110)
Spania	...	....	..	86 (88)
Hellas	37	66,1	25	62 (65)
Portugal	...	....	..	35 (35)

1) Omregning til norske kroner ved årlige gjennomsnittlige valutakurser på Oslo Børs.
2) Indirekte personalkostnader per faktisk arbeidet time i norske kroner. (Gjelder både lønn for ikke-arbeidet tid (lønn under sykdom, feriepenger etc.) og andre indirekte personalkostnader.)

Kilde: Bureau of Labor Statistics, USA (BLS).

Vedlegg 6

Kursutviklingen for norske kroner

Endringer i kursordningen for norske kroner

Verdien av den norske kronen var fra desember 1978 knyttet til en kurv av våre viktigste handelspartneres valutaer. Kurven ble opprinnelig beregnet som et veid aritmetisk gjennomsnitt av indekser for de aktuelle valutaene. Enkeltindeksene ble på sin side beregnet som forholdet mellom den løpende kursen på den enkelte valuta og gjennomsnittskursen i august 1978; den såkalte basiskursen. I juni 1984 gikk en over til å beregne kurven som et veid geometrisk gjennomsnitt av de enkelte valutakursindeksene.

Vektene i kurven gjenspeilte opprinnelig tilnærmet de enkelte lands direkte betydning for norsk utenrikshandel, målt som deres andel av summen av norsk eksport og import. Dollaren hadde en større vekt i kurven enn det den direkte handelen med USA skulle tilsi, mens de resterende valutaer tilsammen hadde en tilsvarende mindre vekt. I august 1982 gikk en over til nye vekter i kursindeksen basert på IMFs såkalte konkurransevekter. Disse vektene tok i tillegg til bilaterale handelsforhold også hensyn til konkurransen norske eksportører møter fra andre eksportører på eksportmarkedene.

Når en ser bort fra variasjoner innenfor de tillatte svingningsmarginene, ble verdien av den norske kronen justert fem ganger fra 1982 til1992:

I *august 1982* ble antallet valutaslag i kurven utvidet fra 12 til 14 i forbindelse med at en gikk over til vekter basert på IMFs konkurransevekter.

I *september 1982* ble basiskursene for de fjorten kurvvalutaene justert opp med 3 prosent.

I *juni 1984* ble beregningsmetoden for kursindeksen endret ved at en gikk over fra aritmetisk til geometrisk gjennomsnittsberegning.

I *september 1984* ble det besluttet at Norges Bank inntil videre skulle styre mot en noe svakere krone. I august 1985 ble dette formalisert ved at det ved forskrift fra Finansdepartementet ble fastslått at kursindeksens verdi inntil videre skulle holdes i den øvre fjerdedel av det tillatte svingningsintervallet.

11. mai 1986 ble kronen nedskrevet ved at sentralverdien for kursindeksen ble økt fra 100 til 112.

Slik kurven var konstruert hadde den en gjennomsnittsverdi lik 100 i august 1978. Dette var kursindeksens opprinnelige sentralverdi. I august 1985 ble svingningsmarginen offisielt fastlagt til +/-2,25 prosent av kursindeksens sentralverdi.

Sett under ett bidro de fire første justeringene til at kronens verdi ble redusert med om lag 10 prosent. I 1986 fram til devalueringen i mai lå kurvindeksen i gjennomsnitt nær midtpunktet i den øvre fjerdedelen av det fastsatte svingningsområdet (101,69). Den nye sentralverdien som ble fastsatt ved devalueringen 11. mai 1986 lå 10,1 prosent over dette nivået.

Den 19. oktober 1990 bestemte Regjeringen Syse at kronens internasjonale verdi med virkning fra 22. oktober skulle knyttes til regne- og valutaenheten European Currency Unit (ECU). Dette innebar et endret vektgrunnlag for norske kroner. Sentralkursen for norske kroner ble satt til 7,9940 kroner for en ECU, som var markedsverdien torsdag 18. oktober kl. 1415. Omleggingen medførte således ingen opp- eller nedskriving av kronekursen. Kronens tillatte svingningsmargin rundt sentralkursen var som før +/-2,25 prosent. Sverige og Finland knyttet sine valutaer til ECU henholdsvis i mai og juni 1991.

Den 10. desember 1992 ble svingningsmarginene for den norske kronen satt ut av kraft inntil videre. Den 6. mai 1994 ble det ved kongelig resolusjon fastsatt ny forskrift for kronens kursordning. Den nye forskriften var en presisering og videreføring av retningslinjene som var fulgt siden kronens svingningsmarginer ble opphevet i 1992. Den operative retningslinjen for Norges Bank er at pengepolitikken skal innrettes mot å videreføre en stabil valutakurs overfor de europeiske valutaene, med utgangspunkt i kursleiet siden kronen begynte å flyte den 10. desember 1992.

Nærmere om ECU og effektiv kronekurs

ECU brukes som regne- og valutaenhet for transaksjoner mellom EU-landene, og ECU består av et visst antall enheter av de enkelte EU-landenes valutaer. Sammensetningen av ECU vurderes hvert femte år, eller hvis en valutas effektive vekt har endret seg med mer enn 25 prosent. Tabell 6.1 viser hvordan ECU har vært sammensatt siden oktober 1989, da bl.a. spanske pesetas og portugisiske escudos ble innarbeidet i vektgrunnlaget.

Tabell 6.1: Sammensetningen av ECU

Valuta	Antall enheter	Vekt [1)]
Tysk mark (DEM)	0,6242	31,7
Britisk pund (GBP)	0,08784	12,7
Dansk krone (DKK)	0,1976	2,7
Fransk franc (FRF)	1,332	20,1
Nederlandsk gylden (NLG)	0,2198	9,9
Italiensk lira (ITL)	151,8	8,0
Belgisk franc (BEF)	3,301	8,1
Luxembourgsk franc (LUF)	0,13	0,3
Spansk peseta (ESP)	6,885	4,2
Irsk pund (IEP)	0,008552	1,1
Gresk drachme (GRD)	1,44	0,5
Portugisisk escudo (PTE)	1,393	0,7
Sum		100,0

1) Vekter basert på gjennomsnittlige valutakurser i 1997. De beregnede vektene kan variere p.g.a markedsmessige svingninger i forholdene mellom valutaene, mens antall enheter av valutaene er administrativt fastlagt. Utslagene av svingningene vil normalt være små.

Tabell 6.2 gir bl.a. en sammenlikning av kurvvektene i den tidligere valutakursindeksen og beregnede vekter i oktober 1990 for de valutaene som er med i ECU. Før omleggingen av kurssystemet var ECU-landenes vekt i kursindeksen i underkant av 60 prosent. Tar en hensyn til at svenske kroner og finske mark den gang fulgte en kurv av valutaer og at østerrikske schilling og sveitsiske franc var nært knyttet til tyske mark, hadde ECU-landene en vekt på vel 74 prosent.

Tabell 6.2: Vekter i den tidligere kurvindeksen, ECU-indeksen, tidligere og nåværende konkurranseevnvekter, og importvekter

	Vekter i den tidligere kurv indeksen[1])	Direkte + indirekte[2])	Tidligere vekter i ECU-indeksen[3])	Tidligere konkurranse-evnevekter[4])	Vekter i industriens effektive kronekurs[5])	Import-vekter[6])
Østerriksk schilling (ATS)	1.5	..	..	1.6	1.2	1.3
Belgisk franc (BEF)	2.4	3.2	7.8	3.2	2.7	2.9
Kanadisk dollar (CAD)	3.6	..	..	1.5	0.8	2.5
Dansk krone (DKK)	6.8	8.3	2.6	5.0	8.4	8.9
Finsk mark (FIM)	3.0	..	..	4.0	3.8	4.1
Fransk franc (FRF)	9.2	10.5	19.3	7.3	5.5	4.9
Tysk mark (DEM)	17.7	24.9	30.3	14.7	17.3	15.7
Italiensk lire (ITL)	3.3	4.2	9.8	5.4	4.3	4.9
Japansk yen (JPY)	6.0	6.9	..	10.1	7.0	4.6
Nederlandsk gylden (NLG)	4.6	5.6	9.5	6.1	4.6	5.1
Svensk krone (SEK)	15.0	..	..	13.4	18.4	19.8
Sveitsisk franc (CHF)	1.2	..	..	1.6	1.8	1.6
Britisk pund (GBP)	14.7	17.2	12.6	12.7	12.8	11.2
Amerikansk dollar (USD)	11.0	18.8	..	10.5	7.6	8.1
Spansk peseta (ESP)	..	0.3	5.3	1.9	1.4	1.7
Luxembourgsk franc LUF)	..		0.3	..	..	..
Portugisisk escudo (PTE)	..	..	0.8	..	0.8	1.0
Irsk pund (IEP)	..	..	1.1	1.0	1.4	1.6
Gresk drachme (GRD)	..	..	0.7	0.0	0.2	0.1
Sum	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1) Vekter per 18. oktober 1990.
2) Beregnede vekter per 18. oktober 1990, der en har tatt utgangspunkt i de direkte vektene i kurvindeksen samtidig som en har tatt hensyn til at svenske kroner og finske mark fulgte en kurv av valutaer, at østerrikske schilling fulgte tyske mark, at utviklingen i sveitsiske franc og tyske mark ofte var parallell og tilsvarende for utviklingen i kanadiske dollar og amerikanske dollar.
3) Vekter per 18. oktober 1990. Vektene kan variere p.g.a. markedsmessige svingninger i forholdene mellom valutaene. Utslagene av dette vil normalt være små. Vektene basert på gjennomsnittlige valutakurser i 1997 er vist i tabell 6.1.
4) IMF-vekter i 1994.
5) OECD-vekter i 1994.
6) 1996-vekter.

Vektene i den tidligere kurvindeksen var konstruert slik at utviklingen i denne indeksen kunne nyttes som uttrykk for den effektive valutakursen. Det var også kurvindeksen som inngikk i beregningene av industriens kostnadsmessige konkurranseevne. Som nevnt innebar tilknytningen av kronen til ECU et endret vektgrunnlag for norske kroner. Som tabell 6.2 viser var det betydelig forskjell mellom ECU-vektene og de tidligere kurvvektene. Kurvvektene var beregnet med utgangspunkt i rel-

ativt gamle data (1975). En valgte derfor å ta i bruk nye vekter ved beregning av effektiv valutakurs.

De nye vektene for beregning av effektiv valutakurs ga en mye bredere dekning av norsk industris konkurranseforhold sammenliknet med vektene i den tidligere kurvindeksen. Dette har sammenheng med at de nye vektene også tok hensyn til konkurranse fra hjemlandets produsenter på eksportmarkedene for norsk industri og konkurransen som den hjemmekonkurrerende industrien møtte på det norske markedet. Det krevdes betydelige datamengder og et stort beregningsopplegg for å beregne slike vekter. IMF hadde utført slike beregninger på bakgrunn av data fra 1980. I tillegg til de tidligere såkalte kurvlandene inngikk også Spania og Irland i disse vektene. For å fange opp endringer i handelsmønsteret etter 1980 ble IMFs vekter korrigert løpende for endringer i de bilaterale handelsstrømmene.

I en geometrisk indeks med løpende oppdaterte vekter ville valg av basiskurser påvirke utviklingen i indeksen fra periode til periode. Som basiskurser nyttet en de bilaterale valutakursene som ble registrert torsdag 18. oktober 1990. Det innebar at kursindeksens verdi ved tidspunktet for kronens tilknytning til ECU var lik 100.

En svakhet med denne metoden for beregning av konkurransekursindeksen var at metoden som ble brukt for årlig oppdatering av IMFs 1980-vekter ga et noe unøyaktig bilde av konkurransesituasjonen. Bl.a. på bakgrunn av dette tok en i september 1995 i bruk nye vekter i konkurransekursindeksen basert på beregninger fra OECD. Både IMF og OECDs beregningsmetoder er basert på aggregerte handelsstrømmer for industrivarer. Ut fra dette beregnes de ulike landenes betydning for Norges eksport og import av industrivarer, hvor det også tas hensyn til konkurransen på hjemmemarkedet og i tredjeland. En fordel med å gå over til vektene fra OECD er at de oppdateres løpende.

Overgangen fra IMF- til OECD-vekter innebar at amerikanske dollar, tyske mark og japanske yen fikk noe mindre vekt enn tidligere, samtidig som de nordiske landene, særlig svenske kroner, fikk økt vekt. I den nåværende indeksen er også Hellas og Portugal inkludert, slik at indeksen består av valutaene til 18 av Norges viktigste handelspartnere, jf. tabell 6.2. Hovedforklaringen på at enkelte land har fått vesentlig større eller mindre vekt enn i den gamle indeksen, ligger ikke i overgangen fra IMF til OECD som kilde for vektene, men at metoden som tidligere ble brukt for årlig oppdatering av IMFs 1980-vekter som nevnt ga et noe unøyaktig bilde av konkurransesituasjonen.

Figur 6.1 gir en oversikt over utviklingen i kronens internasjonale verdi målt ved industriens effektive valutakurs, med henholdsvis de gamle (IMF-) vektene og de nye (OECD-) vektene som er omtalt ovenfor. For årene før 1980 er den tidligere kursindeksen sammenfallende med konkurransekursindeksen beregnet på bakgrunn av IMF-vektene. Figuren er basert på årstall for de bilaterale valutakursene. Fallende kurve i figuren innebærer en styrking av kronekursen målt ved industriens effektive valutakurs og bidrar dermed isolert sett til svekkelse av industriens kostnadsmessige konkurranseevne. Også i den nye indeksen er det brukt basisvekter fra 18. oktober 1990, og som det også framgår av figuren er det derfor relativt små endringer i forløpet. Den svenske kronen svekket seg imidlertid betydelig mot norske kroner ved årsskiftet 1992/93 og ble liggende på et historisk lavt nivå fram til og med første halvår 1995. Ettersom svenske kroner har betydelig større vekt i den nye indeksen, har dette ført til at industriens effektive kronekurs de siste årene er sterkere målt ved den nye indeksen. Indeksene nærmet seg hverandre igjen i 1995 og 1996, bl.a. på bakgrunn av en styrking av den svenske kronen, jf. nærmere omtale nedenfor.

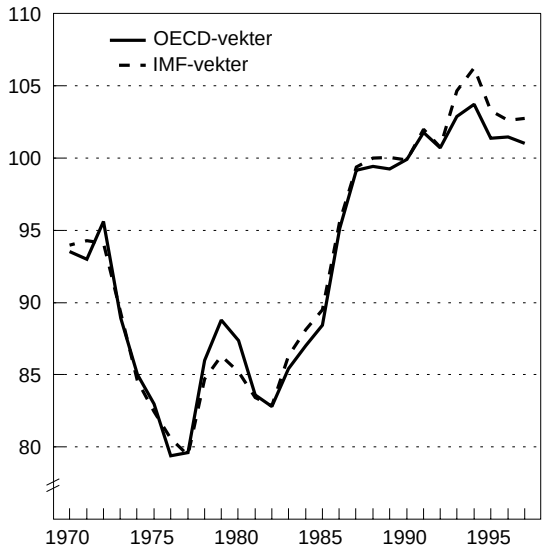

Figur 6.1 Industriens effektive kronekurs.
Kilde: Norges Bank

Kronens internasjonale verdi målt ved industriens effektive kronekurs styrket seg med om lag 18 prosent fra 1970 til 1977, og fra 1977 til 1994 svekket den seg med vel $23\frac{1}{2}$ prosent med de nye OECD-vektene lagt til grunn (og $25\frac{1}{4}$ prosent med IMF-vektene lagt til grunn). Kursen styrket seg i gjennomsnitt med knapt $2\frac{1}{2}$ prosent fra 1994 til 1995 (knapt 3 prosent med gamle vekter). Fra 1995 til 1996 var kursen om lag uendret.

Utviklingen i den norske kronekursen

Før tilknytningen til ECU var det betydelige svingninger i kursen mellom norske kroner og ECU, mens kurvindeksen viste en mer stabil utvikling omkring sentralverdien. Den ulike utviklingen avspeilte i stor grad endringer i kursen på amerikanske dollar og japanske yen mot ECU. Etter ECU-tilknytningen fram til desember 1992 (da den norske kronen ble gjort flytende) var forholdet mellom norske kroner og ECU svært stabilt rundt sentralverdien, mens kronens verdi målt ved industriens effektive valutakurs viste betydelige svingninger.

Fra oktober 1990 fram til juni 1991 svekket industriens effektive valutakurs seg med 2,7 prosent for så å styrke seg med 2,1 prosent fra juni til desember 1991. Denne utviklingen må ses i sammenheng med kursutviklingen for amerikanske dollar og japanske yen, samt devalueringen av finske mark med 12,3 prosent 15. november 1991.

Høsten 1992 var preget av betydelig uro på valutamarkedene i Norden og i EU. Valutakrisene i Norden og i EU var i utgangspunktet delvis uavhengige, men virket også til å forsterke hverandre.

De mange kursjusteringene i Europa bidro i seg selv til svakere tillit til ordningen med faste kurser i Europa. Hver ny kursnedskriving økte dessuten presset for konkurrerende nedskriving i de øvrige landene, for å unngå at konkurranseevnen ble for sterkt svekket.

Disse forholdene førte til en rekke ekstraordinære begivenheter på valutamarkedet:

- 8. september 1992 oppga Finland den faste valutakursen overfor ECU.
- 14. september 1992 ble italienske lire skrevet ned med 7 prosent overfor de andre EMS-valutaene.
- 17. september 1992 lot Italia sin valuta flyte. Storbritannia trakk seg helt ut av valutakursmekanismen ERM, men er fortsatt med i EMS (Det europeiske monetære systemet). Samtidig ble spanske pesetas nedskrevet med 5 prosent.
- 19. november 1992 lot Sverige kronen flyte.
- 22. november 1992 ble verdien av spanske pesetas og portugisiske escudos skrevet ned med 6 prosent overfor de andre EMS-valutaene.
- 23. november 1992 ble den islandske kronen skrevet ned med 6 prosent.
- 1. februar 1993 ble irske pund skrevet ned med 10 prosent overfor de andre EMS- valutaene.
- 13. mai 1993 ble verdien av spanske pesetas og portugisiske escudos skrevet ned med hhv. 8 prosent og 6 prosent overfor de andre EMS-valutaene.

Etter den svenske beslutningen om å la kursen flyte 19. november 1992 opplevde Norge en betydelig valutautgang. Fra begynnelsen av desember slo spekulasjoner mot flere av EU-valutaene over på norske kroner og stanset den påbegynte rentenedgangen. Den 10. desember ble svingningsmarginene for den norske kronen satt ut av kraft inntil videre. Umiddelbart svekket kronekursen seg med 6 prosent mot ECU. Deretter styrket kronen seg noe igjen fram til utgangen av året.

Gjennom første halvår 1993 syntes det som om spenningene innenfor det europeiske valutasystemet var redusert, til tross for uroen i markedene for spanske pesetas og portugisiske escudos. Uroen blusset imidlertid opp igjen i juli 1993 med press først mot danske kroner og noe senere mot franske og belgiske franc. Uroen som toppet seg i begynnelsen av august, ledet fram til at svingningsmarginene rundt sentralverdiene for EMS-valutaene ble midlertidig utvidet til +/-15 prosent. På bilateral basis ble imidlertid Tyskland og Nederland enige om å holde fast på den tidligere svingningsmarginen på +/- $2^1/_4$ prosent for sine valutaer. Siden utvidelsen av svingningsmarginene i begynnelsen av august 1993, avtok spenningene innen det europeiske valutasystemet igjen. Flere av valutaene lå tidlig høsten 1993 utenfor de tidligere yttergrensene rundt sentralverdien, men i løpet av høsten konvergerte valutaene, og mot slutten av 1993 lå de fleste valutaene innenfor det tidligere svingningsintervallet. Verdien av norske kroner var relativt stabil gjennom hele 1993, og opphevelsen av svingningsmarginene innenfor det europeiske valutasamarbeidet fra 2. august bidro heller ikke til å endre situasjonen for den norske kronen.

Kronekursen lå gjennom 1994 i intervallet 4 -5 prosent svakere enn den tidligere sentralverdien mot ECU. Etter å ha svekket seg de første månedene av 1994, styrket industriens effektive valutakurs seg igjen, og var i desember 1994 $^1/_2$ prosent sterkere enn gjennomsnittet for hele 1994. I gjennomsnitt svekket den norske kronen seg med 0,8 prosent fra 1993 til 1994 målt ved industriens effektive valutakurs.

Også i 1995 var de internasjonale valutamarkedene preget av uro. Kursbevegelsene mellom hovedvalutaene, amerikanske dollar, japanske yen og tyske mark, var svært store og preget av en betydelig svekkelse av amerikanske dollar i første halvår. Gjennom hele 1995 styrket imidlertid kursen på amerikanske dollar seg med 2 prosent mot yen, mens den svekket seg med 8 prosent mot tyske mark. Også for flere av de europeiske valutaene var det periodevis nokså urolig, noe som til tider resulterte i spenning i det europeiske valutakurssamarbeidet ERM. Kursen på svenske kroner styrket seg betydelig i slutten av 1995. Styrkingen skjedde imidlertid fra et svakt nivå de første månedene av året, og gjennomsnittlig kurs på svenske kroner svekket seg mot tyske mark med $4^1/_2$ prosent fra 1994 til 1995.

Den norske kronen var relativt lite påvirket av uroen i valutamarkedet i 1995. Målt i forhold til ECU var valutakursen ved utgangen av året om lag uendret i forhold til ved årets begynnelse. Målt ved industriens effektive valutakurs (OECD-vekter) appresierte kronen med om lag 1 prosent for 1995 under ett. Indeksen styrket seg med hele 22 prosent i 1. kvartal, og svekket seg med 12 prosent i tiden etterpå. Appresieringen gjennom 1995 hadde i stor grad sammenheng med den betydelige svekkelsen av kursen på britiske pund i løpet av året, men også den markerte svekkelsen av amerikanske dollar bidro. Styrkingen av kursen på svenske kroner gjennom 1995 virket i motsatt retning på den norske kronen. Fra 1994 til 1995 styrket industriens effektive kronekurs seg i gjennomsnitt med 2,3 prosent, noe bl.a. svakere amerikanske dollar, britiske pund og svenske kroner bidro til.

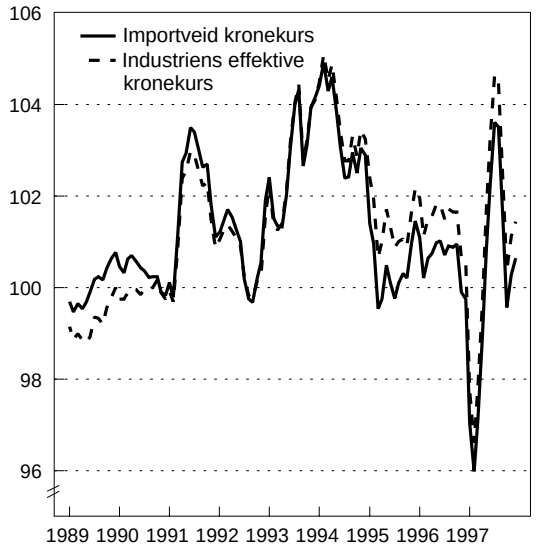

Figur 6.2 Importveid kronekurs og industriens effektive kronekurs.
Kilde: Norges Bank

I løpet av 1996 styrket den norske kronen seg med knapt 3 prosent mot ECU, fra indeksverdien 104 ved årsskiftet til 101 ved utgangen av året. Industriens effektive kronekurs var likevel om lag uendret i 1996 i forhold til året før, i hovedsak som følge av appresieringen av amerikanske dollar, britiske pund og svenske kroner i forhold til norske kroner. Etter et betydelig appresieringspress styrket kronen seg i løpet av høsten 1996 og inn i 1997. Industriens effektive valutakurs appresierte med om lag 2 prosent de tre siste månedene i 1996.

Det var til dels betydelige bevegelser i de internasjonale valutamarkedene gjennom 1997. Dollar styrket seg betydelig mot europeiske og asiatiske valutaer i løpet av året. Ved utgangen av året var dollaren målt mot japanske yen og tyske mark hhv. 13 og 17 prosent sterkere enn ved inngangen til året. I forhold til japanske yen var dollaren på sitt høyeste nivå på fem år. I det europeiske valutamarkedet har de tradisjonelt svakere valutaene styrket seg overfor tyske mark de siste årene. I fjor gjelder dette særlig britiske pund. Svenske kroner, som styrket seg gjennom 1995 og 1996, var mer stabil i 1997.

Den norske kronen styrket seg med 2,2 prosent fra 1996 til 1997, målt i forhold til ecu, mens industriens effektive valutakurs i samme periode styrket seg med 0,5

prosent. Styrkingen av kronen som tok til høsten 1996 fortsatte de første månedene i 1997. Utviklingen ble mer enn reversert i 2. kvartal. Industriens effektive valutakurs svekket seg i perioden fra mai til august betydelig mer enn ECU-indeksen. Det hadde sammenheng med en styrking av amerikanske dollar mot norske kroner. I løpet av andre halvår styrket kronen seg på ny fram til midten av oktober, for deretter å svekke seg noe igjen. Ved utgangen av 1997 var kronekursen målt mot ECU om lag på samme nivå som ved utgangen av 1996, mens industriens effektive valutakurs var noe svakere. Fra årsskiftet fram t.o.m. 19. januar har industriens effektive valutakurs svekket seg med om lag $1\frac{1}{2}$ prosent.

Vektene for den *importveide kronekursen* er basert på bilateral handel i varer eksklusive olje og gass, skip og oljeplattformer. På samme måte som for industriens effektive kronekurs blir vektene i den importveide kronekursen oppdatert løpende. Figur 6.2 viser utviklingen i den importveide kronekursen de siste årene. Fra 1993 til 1994 svekket den importveide kronekursen seg med 0,5 prosent i gjennomsnitt. Fra 1994 til 1995 styrket den seg imidlertid igjen med 2,9 prosent. Den importveide kronekursen svekket seg med 0,2 prosent fra 1995 til 1996, mens den styrket seg med 0,5 prosent fra 1996 til 1997.

Vedlegg 7

Tabellvedlegg

Tabell 7.1: Skattesatser og beløpsgrenser mv. etter 1994-, 1995-, 1996-, 1997- og 1998-regler

	1994-regler	1995-regler	1996-regler	1997-regler	1998-regler
a. Trygdeavgift					
Lønnsinntekt	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst
Næringsinntekt i jordbruk, skogbruk og fiske	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst
Annen næringsinntekt	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst
Pensjonsinntekt	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst
b Toppskatt til staten					
Sats, 1. trinn	9,5 pst	9,5 pst	9,5 pst	9,5 pst	9,5 pst
Nedre grense:					
1. trinn, klasse 1	208 000 kr	212 000 kr	220 500 kr	233 000 kr	248 000 kr
1. trinn, klasse 2	252 000 kr	257 000 kr	267 500 kr	282 500 kr	300 000 kr
Sats, 2. trinn[1)]	13,7 pst	13,7 pst	13,7 pst	13,7 pst	13,7 pst
Nedre grense:					
1. trinn, klasse 1	234 500 kr	239 000 kr	248 500 kr	262 500 kr	272 000 kr
2. trinn, klasse 2	263 000 kr	268 000 kr	278 500 kr	294 000 kr	305 000 kr
Skatter på alminnelig inntekt					
c Kommune, fylkes- og fellesskatt					
Finnmark og Nord-Troms	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst
Landet ellers	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst
d Maksimale marginale skattesatser					
Samlet maksimal marginalskatt på lønn og personinntekt fra næringsvirksomhet i jordbruk, skogbruk og fiske	49,5 pst	49,5 pst	49,5 pst	49,5 pst	49,5 pst
Samlet maksimal marginalskatt på personinntekt fra annen næringsvirksomhet	52,4 pst	52,4 pst	52,4 pst	52,4 pst	52,4 pst
Standardfradrag mv.					
e Klassefradrag					
Klasse 1	22 600 kr	22 600 kr	23 300 kr	24 100 kr	25 000 kr
Klasse 2	45 200 kr	45 200 kr	46 600 kr	48 200 kr	50 000 kr
f Minstefradrag					
Sats	20,0 pst	20,0 pst	20,0 pst	20,0 pst	20,0 pst
Øvre grense	28 100 kr	28 700 kr	29 800 kr	31 300 kr	32 600 kr

Tabell 7.1: Skattesatser og beløpsgrenser mv. etter 1994-, 1995-, 1996-, 1997- og 1998-regler

	1994-regler	1995-regler	1996-regler	1997-regler	1998-regler
Nedre grense	3 400 kr	3 500 kr	3 600 kr	3 700 kr	3 700 kr
g Særfradrag for alder	17 640 kr	17 640 kr	17 640 kr	17 640 kr	12 000 kr
h Særfradrag for uførhet	*17 640 kr*	*17 640 kr*	*17 640 kr*	*17 640 kr*	*17 640 kr*
i Avtrappingssats, skatter-eduksjonsregelen	*55,0 pst*	*55,0 pst*	*55,0 pst*	*55,0 pst*	*55,0 pst*
j Skattefrie nettoinntekter, pensjonister					
Enslige	61 600 kr	62 800 kr	64 700 kr	67 000 kr	69 700 kr
Ektepar	96 100 kr	98 000 kr	100 900 kr	104 400 kr	108 500 kr
k AMS					
Maksimalt sparebeløp:					
Klasse 1	5 000 kr	5 000 kr	5 000 kr	5 000 kr	5 000 kr
Klasse 2	10 000 kr	10 000 kr	10 000 kr	10 000 kr	10 000 kr
Sats	15,0 pst	15,0 pst	15,0 pst	15,0 pst	15,0 pst
l foreldrefradrag (for barn under 12 år)					
Standardbeløp:					
Ett barn					
Sats	43 pst	43 pst	43 pst	43 pst	Opphevet
Øvre grense	3 700 kr	3 800 kr	3 900 kr	4 000 kr	Opphevet
To eller flere barn					
Sats	53 pst	53 pst	53 pst	53 pst	Opphevet
Øvre grense	4 700 kr	4 800 kr	4 900 kr	5 100 kr	Opphevet
Legitimert pass og stell av barn:					
Ett barn					
Sats	43 pst	43 pst	43 pst	43 pst	Opphevet
Øvre grense	18 300 kr	18 700 kr	19 300 kr	20 000 kr	20 700 kr
To eller flere barn					
Sats	53 pst	53 pst	53 pst	53 pst	Opphevet
Øvre grense	21 900 kr	22 400 kr	23 100 kr	23 900 kr	24 700 kr
m Forsørgerfradrag i skatt (pr. barn)					
Barn (under 16 år)	1 820 kr	1 820 kr	1 820 kr	1 820 kr	1 820 kr
Ungdom (mellom 16 og 18 år)	2 540 kr	2 540 kr	2 540 kr	2 540 kr	2 540 kr
n Generelle satser for barne-trygd (for barn under 16 år)[2)]					
1. barn	10 416 kr	10 572 kr	10 842 kr	11 112 kr	11 112 kr
2. barn	10 920 kr	11 088 kr	11 358 kr	11 628 kr	11 628 kr
3. barn	12 360 kr	12 552 kr	12 822 kr	13 092 kr	13 092 kr

Tabell 7.1: Skattesatser og beløpsgrenser mv. etter 1994-, 1995-, 1996-, 1997- og 1998-regler

	1994-regler	1995-regler	1996-regler	1997-regler	1998-regler
4. barn	12 996 kr	13 200 kr	13 470 kr	13 740 kr	13 740 kr
5. og følgende barn	13 392 kr	13 596 kr	13 866 kr	14 136 kr	14 136 kr
o Sum barnetrygd og forsørgerfradrag (til orientering)[2)]					
1. barn	12 236 kr	12 392 kr	12 662 kr	12 932 kr	12 932 kr
2. barn	24 976 kr	25 300 kr	25 840 kr	26 380 kr	26 380 kr
3. barn	39 156 kr	39 672 kr	40 482 kr	41 292 kr	41 292 kr
4. barn	53 972 kr	54 692 kr	55 772 kr	56 852 kr	56 852 kr
Tillegg pr. barn utover 4 barn	15 212 kr	15 416 kr	15 686 kr	15 956 kr	15 956 kr
p Ekstra barnetrygd til barn mellom 1-3 år	*5 040 kr*	*5 112 kr*	*7 692 kr*	*7 884 kr*	*7 884 kr*
q Ekstra barnetrygd i Finnmark og Nord-Troms (for barn under 16 år)	*3 732 kr*	*3 792 kr*	*3 792 kr*	*3 792 kr*	*3 792 kr*

1) For skattytere i Finnmark og Troms gjelder kun trinn 1.
2) Barnetrygdsatsene for 1996 steg med 45 kroner per barn fra 1.7.96.

Kilde: Finansdepartementet.

Tabell 7.2: Utvikling i grunnbeløpet, minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonene til enslige fødte uføre/unge uføre i perioden 1.5.93-1.5.98. Kroner

				Årlig pensjon til enslige fødte uføre/unge uføre[1)]	
	Grunnbeløpet	Årlig minstepensjon for enslig	Årlig minstepensjon for ektepar	Født i årene 1931 til 1942 eller født etter 1942 med pensjon før 1.1.92[2)]	Født etter 1942 med pensjon tidligst fra 1.1.92[3)]
1.05.93-31.12.93	37 300	59 868	96 816	92 688	88 992
1.01.94-30.04.94	37 300	59 868	101 088[4)]	92 688	88 992
1.05.94-31.12.94	38 080	61 116	103 200	94 620	90 852
1.01.95-30.04.95[5)]	38 080	61 512	103 992	94 620	90 852
1.05.95-30.04.96	39 230	63 372	107 136	97 488	93 600
1.05.96-30-04.97	41 000	66 240	111 984	101 892	97 836
1.05.97-30-04.98[6)]	42 500	69 360	117 456	105 672	101 412

1) Personer som er født uføre eller har blitt uføre før fylte 26 år har rett til en garantert minstetilleggspensjon fra folketrygden.
2) Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 45 pst.

3) Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 42 pst.
4) Hevingen av særtilleggsats for ektepar fra 1.1.94. Ny sats 2*60,5 pst. av grunnbeløpet, dvs. dobbelt av satsen for enslige.
5) Heving av særtilleggssatsen fra 1.1.95. Høy sats utgjør 61,55 pst. av grunnbeløpet.
6) Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.97. Høy sats utgjør 63,2 pst. av grunnbeløpet.

Kilde: Sosial- og helsedepartementet.

Tabell 7.3: Gjennomsnittlig timefortjeneste (eksklusive overtidstillegg og omregnet til 40/37,5 t/uke) for voksne kvinnelige arbeidere i prosent av tilsvarende timefortjeneste for menn i tidsrommet 1980-97.

Kvinneandel i prosent[1])		Lønnsnivå kr/t												
1980	1996	1996[2)]	*Bransje*	1980	1983	1985	1987	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997[3])
16	17	107.54	Industrien i alt	84.0	86.4	86.4	87.1	89.7	90.3	90.5	90.5	90.4	90.6	90.5
28	31	98.35	Kjøttindustri	87.9	89.9	89.6	90.1	91.0	91.5	92.1	91.4	92.0	92.4	92.8
44	42	93.15	Fiskeindustri	93.7	93.2	91.7	93.9	96.1	94.7	93.7	92.8	93.1	93.7	93.9
61	54	106.95	Sjokolade,sukkerv.ind	91.1	91.3	92.5	92.6	95.2	95.4	95.7	95.8	96.3	96.9	96.1
29	31	103.71	Bakeri og konditori	80.7	84.8	83.6	84.8	83.7	88.9	90.5	89.3	90.2	90.3	90.0
68	62	92.41	Tekstil og bekledning	89.7	91.6	89.6	88.8	91.0	92.1	92.5	92.6	92.2	92.2	92.4
87	83	88.66	Konfeksjonsfabrikker	88.0	91.8	86.8	86.2	85.1	93.4	94.4	94.8	96.0	95.4	95.9
7	17	96.37	Treindustri	91.8	93.9	96.8	94.9	98.7	100.0	100.7	101.5	100.8	100.1	100.6
12	11	107.81	Treforedling-papirv.ind	89.0	92.4	92.4	92.9	93.0	93.5	93.1	93.1	92.4	91.5	91.9
17	22	134.31	Grafisk industri	82.3	82.4	82.0	81.0	85.9	86.5	87.2	87.5	87.5	88.3	88.3
21	20	103.05	Kjemisk industri ialt	88.3	91.1	91.6	91.9	92.4	91.8	92.9	93.0	93.0	92.9	92.6
4	8	117.49	Elektrokjemisk ind.	94.6	97.1	98.3	96.5	97.3	99.3	99.9	100.3	100.1	100.7	99.5
8	8	106.46	Mekaniske verksteder	89.4	91.2	92.1	91.6	92.9	92.3	92.1	92.6	92.0	92.9	92.5
75	66	86.24	Vaskerier og renserier	89.3	93.2	92.1	93.1	94.6	95.0	94.5	96.0	96.6	96.9	97.5

1) Antall arbeidstimer utført av kvinner som andel av det totale antall arbeidstimer.
2) Gjennomsnittlig timefortjeneste for voksne arbeidere (eksklusive overtidstillegg og omregnet til 40/37,5 t/ uke).
3) Gjennomsnittet for 1.-3. kvartal 1997.

Kilde: NHOs kvartalsstatistikk for arbeidere

Tabell 7.4: Markedsandeler for importkonkurrerende varer. Volumandeler [1)]

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997[2)]
Nærings- og nytelsesmidler	90.5	89.9	89.9	89.8	89.9	89.0	89.1	88.9	88.4	87.4
Treforedling	67.1	68.5	68.5	67.6	65.1	62.9	61.2	60.9	56.1	54.4
Kjemiske råvarer	45.3	43.1	43.8	45.5	42.7	41.4	37.6	41.1	37.7	35.4
Raffinerte oljeprodukter	45.9	46.9	46.8	46.6	46.8	50.4	48.3	41.1	46.1	43.1
Metaller	21.4	19.4	14.7	16.6	14.9	16.4	15.3	19.8	11.0	7.0
Tekstil- og bekledningsvarer	21.9	20.8	20.5	19.9	20.1	20.6	18.9	18.0	18.3	17.4
Trevarer	82.0	84.2	83.8	82.9	80.7	77.6	75.1	76.1	74.9	73.4
Kjemiske og mineralske produkter	52.8	51.3	48.0	45.0	45.2	44.5	43.4	41.9	39.9	36.5
Grafiske produkter	90.4	90.5	90.7	89.4	89.3	90.2	90.2	90.0	89.1	88.0
Bergverksprodukter	61.5	64.3	58.5	60.7	59.0	58.5	61.0	61.1	62.4	62.1
Andre verkstedprodukter	40.9	41.5	39.9	37.9	36.7	37.5	36.1	35.1	33.1	30.1
Varene ovenfor i alt	60.2	60.5	58.4	57.3	56.7	56.8	55.1	54.2	52.1	49.9
Skip og oljeplattformer	38.2	32.2	45.9	42.6	48.6	48.8	59.7	62.1	64.7	61.0
Varene ovenfor i alt	58.4	57.7	57.5	56.2	56.2	56.2	55.4	54.6	52.8	50.4

1) Volumet av norskproduserte varer levert innenlands som andel av totale leveranser til vareinnsats og sluttleveringer inkludert lager.
2) Gjennomsnitt 1.-3. kvartal. Sesongjustert.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.5: Lønnskostnader per time hos våre viktigste handelspartnere[1)] *. Pst.vis endring fra året før*

	Endring i lønnskostnader per time i nasjonal valuta										Valutakursutviklingen overfor norske kroner								Lønnskostnader per time i norske kroner							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997[2)]
Belgia	5,2	5,6	6,3	5,0	5,0	3,2	3,1	2,1	1,9	-1,2	6,9	1,3	1,8	6,2	2,9	1,8	-3,0	-5,2	4,0	12,9	7,7	6,8	11,5	6,2	4,9	-0,9	-3,4
Canada	3,7	5,6	6,4	3,0	0,1	2,0	1,8	4,4	1,7	10,0	-8,0	5,5	-9,1	6,9	-6,0	-10,7	2,6	7,9	14,1	-2,9	12,2	-6,4	7,0	-4,1	-9,1	7,1	9,7
Danmark	5,6	6,3	3,9	3,8	2,4	3,4	3,9	3,5	4,1	-2,4	7,1	0,3	1,5	6,3	1,4	1,9	-1,5	-3,9	3,0	13,8	4,2	5,4	8,9	4,9	5,9	2,0	0,1
Finland	10,2	11,4	5,7	3,8	4,9	4,5	8,1	1,9	3,3	3,4	1,7	-2,0	-13,4	-10,6	9,0	7,2	-3,1	-3,1	13,9	13,2	3,6	-10,1	-6,2	13,9	15,8	-1,2	0,1

Tabell 7.5: Lønnskostnader per time hos våre viktigste handelspartnere[1)] . Pst.vis endring fra året før

	Endring i lønnskostnader per time i nasjonal valuta									Valutakursutviklingen overfor norske kroner									Lønnskostnader per time i norske kroner							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997 2)
Frankrike	5,3	5,4	4,9	3,8	3,7	2,5	1,4	2,1	2,9	-1,1	6,2	0,0	2,1	6,7	1,5	-0,2	-0,6	-4,0	4,2	11,9	4,9	6,0	10,6	4,1	1,2	1,5	-1,2
Italia	9,8	8,7	9,8	7,5	4,7	1,7	5,9	4,5	4,6	0,5	3,8	0,1	-3,4	-10,6	-3,1	-11,0	7,6	-0,8	10,3	12,8	9,9	3,8	-6,4	-1,5	-5,8	12,4	3,8
Nederland	0,9	2,7	4,8	5,2	3,8	3,1	2,6	1,9	2,5	-1,3	5,5	0,9	1,9	8,1	1,6	1,8	-3,0	-5,4	-0,4	8,4	5,8	7,1	12,2	4,8	4,4	-1,1	-3,0
Storbrit.	6,5	11,0	11,6	7,3	6,7	3,1	0,8	3,8	4,7	-2,5	-1,5	2,7	-4,3	-2,6	1,3	-7,4	0,8	15,0	3,9	9,3	14,6	2,7	3,9	4,4	-6,7	4,6	20,4
Sverige	11,6	9,1	6,8	5,5	-0,9	4,1	5,1	6,5	5,1	0,7	-1,3	1,4	-0,3	-14,7	0,2	-2,7	8,3	-3,8	12,4	7,6	8,3	5,2	-15,4	4,3	2,2	15,4	1,1
Sveits	3,7	4,6	7,5	-0,6	-0,5	3,3	1,5	3,6	0,5	-5,3	6,8	0,3	-2,2	8,6	7,6	3,8	-2,5	-6,8	-1,8	11,8	7,8	-2,8	8,1	11,1	5,3	1,0	-6,3
V-Tyskland	4,8	7,2	6,3	5,2	6,1	5,7	4,8	5,0	2,4	-1,0	5,4	0,9	1,8	7,8	1,4	1,7	-2,9	-5,0	3,7	13,0	7,3	7,0	14,4	7,2	6,5	1,9	-2,7
Østerrike	5,3	5,4	6,6	6,8	5,4	4,2	-0,2	2,4	2,4	-1,1	5,5	0,9	1,7	7,8	1,4	1,6	-2,9	-5,0	4,1	11,1	7,6	8,6	13,6	5,7	1,4	-0,6	-2,7
Japan	6,2	7,8	5,8	4,3	4,5	2,1	3,1	1,5	2,3	-1,5	-13,6	11,3	1,8	30,5	7,8	-1,9	-12,2	-1,5	4,6	-6,9	17,7	6,1	36,5	10,0	1,1	-10,9	0,8
USA	3,2	4,8	5,2	4,5	2,5	2,7	3,5	2,8	3,3	6,0	-9,3	3,6	-4,2	14,2	-0,6	-10,2	1,9	9,5	9,4	-5,0	9,0	0,1	17,0	2,1	-7,0	4,8	13,2
Spania	9,3	10,0	10,9	11,7	8,5	2,4	1,2	4,8	4,5	4,2	5,3	1,6	-2,6	-8,0	-5,8	-3,5	0,3	-5,3	13,9	15,8	12,7	8,8	-0,2	-3,6	-2,4	5,2	-1,0
Irland	4,0	4,5	5,6	4,6	5,8	1,8	2,3	2,9	3,0	-1,4	5,7	1,7	0,4	-1,6	1,5	-3,7	1,7	3,8	2,6	10,5	7,4	5,0	4,1	3,3	-1,5	4,6	6,9
Hellas	20,6	19,3	16,7	13,7	10,5	13,1	13,2	11,5	9,0	-7,6	-7,1	-9,9	-8,5	-5,0	-6,0	-5,9	-1,9	-3,5	11,4	10,9	5,2	4,1	4,9	6,3	6,5	9,4	5,2
Portugal	13,4	16,1	16,4	11,6	7,4	5,2	5,1	4,5	4,3	-3,1	0,0	2,3	2,5	-4,0	-3,7	-0,7	-0,9	-3,6	9,9	16,1	19,1	14,4	3,1	1,3	4,4	3,5	0,5
Norges handelspartnere	6,9	7,6	6,2	5,6	3,3	4,0	3,6	4,0	3,6	-0,2	0,7	1,8	-1,0	2,1	0,8	-2,2	0,0	-0,5	6,7	8,3	8,2	4,6	5,4	4,9	1,3	4,0	3,0
Norge																			4,4	6,4	6,5	2,2	1,5	2,8	5,0	4,5	4[3] _[4]

Tabell 7.5: Lønnskostnader per time hos våre viktigste handelspartnere[1] *. Pst.vis endring fra året før*

	Endring i lønnskostnader per time i nasjonal valuta									Valutakursutviklingen overfor norske kroner									Lønnskostnader per time i norske kroner							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997 [2]
Relative lønnskostnader per time i felles valuta																			-2,2	-1,8	-1,5	-2,3	-3,7	-2,0	3,6	0,4	1[3] –[4]

1) Tallene for vekst i timelønnskostnader for handelspartnere t.o.m. 1996 er hentet fra IMF-statistikk. For 1997 er OECDs anslag for vekst i lønn per time lagt til grunn. En har således forutsatt at de indirekte lønnskostnadene øker prosentvis likke mye som de direkte lønnskostnadene fra 1996 til 1997.
2) Anslag

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet